DANSEN OP DE MUUR

MARIA GENOVA

DANSEN OP DE MUUR

MIJN LEVEN IN OOST EN WEST

JUST PUBLISHERS

Auteur: Maria Genova
Copyright © 2014: Maria Genova / Just Publishers BV

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale bestanden of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Just Publishers BV.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm, digital files or any other means, without written permission from Just Publishers BV.

Omslagontwerp: Ben Gross
Opmaak: Studio Spade, Voorthuizen
Redactie en productie: Vitataal, Feerwerd

ISBN 97890 8975 610 7

NUR 402

WWW.JUSTPUBLISHERS.NL

Fotoverantwoording fotokatern
Lode Anseel: foto 32, 41, 42
Ioana Biris: foto 62, 63
Job Boersma: foto 5, 6, 7, 15, 16
Corrie Bos: foto 35, 37, 39, 40
DDR Museum Nederland: foto 17, 20, 21, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 59
Maria Genova: foto 46, 47, 50, 60, 65
Jasper van den Ham: foto 54, 55, 57
Roelof Kotvis: foto 23, 61
Nora Lamens: foto 9
Erik Melisie: foto 11, 12, 13, 14, 19, 22, 24, 25
Ronald Smit: foto 48, 52, 58
Mariyan Tashev: foto 43, 44, 45
Anna Valevska: foto 1, 2, 3, 4
Frank Versteeg: 18, 49, 51, 53, 56, 64
Isabelle Wyseur: foto 36, 38
Friso de Zeeuw: 8, 10

Inhoud

Voorwoord 7
Vooroordelen en nepglimlachen 11
Gelukkig met simpele dingen 23
Russische auto's en westerse producten 31
Vrijheid van meningsuiting 41
Dansen op de Muur 49
De vrolijke dictator van Bulgarije 63
Mozart wil niet meer rocken 75
Het vrije ondernemerschap 87
Sciencefiction en propaganda 95
Het grote geld 107
Van je handicap je werk maken 117
Het paradijs en de baantjespikkers 133
Ostalgie 141
Dankwoord 153

Bijlage: Oost-Europese humor 155

Voorwoord

Ik groeide op op een breuklijn van de geschiedenis. Toen ik geboren werd in 1973 was Europa verwikkeld in een Koude Oorlog: het Oostblok tegen het Westen. Ik wist niet beter dan dat wij de goeden waren en zij de slechten. In het Westen wisten ze niet beter dan dat wij de slechteriken waren en zij de goeden.

Europa is nu gigantisch veranderd: landen die vroeger vijanden waren, zitten nu gebroederlijk samen in de EU. Toch zijn er nog steeds vooroordelen over en weer, soms zo komisch dat het niet te geloven is. Dat merkte ik pas toen ik mijn Nederlandse vriend ontmoette en naar het Westen verhuisde. Ik had zeventien jaar in communistisch Bulgarije gewoond en ook de omwenteling meegemaakt.

Op mijn achttiende mocht ik voor het eerst stemmen en voor het eerst viel er daadwerkelijk wat te kiezen, want het communisme was net gevallen. Vanaf dat moment durfde ik ook voor het eerst over reizen naar verre landen te dromen; voor die tijd was dat streng verboden. Ik had nooit nagedacht over verhuizen naar het buitenland, ik wilde alleen maar wat van de wereld zien. Het leven in Bulgarije beviel me prima, zowel tijdens het communisme als tijdens het kapitalisme.

Ik groeide op in een doodgewoon middenklassegezin in Plovdiv, de tweede grootste stad in Bulgarije. We woonden in een huis aan de voet van een heuvel en als we naar

buiten gingen en omhoogkeken, zagen we een metershoge granieten Russische soldaat. De straten waren allemaal versierd met communistische slogans. Thuis werd er echter nauwelijks over politiek gepraat. Ook mijn vrienden kon het helemaal niet schelen wat de politici allemaal beloofden. Ze beloofden trouwens heel wat: als we het echte communisme bereikt hadden, zouden we zelfs kunnen winkelen zonder te betalen. Dat winkelen zonder te betalen kwam daadwerkelijk toen het communisme viel: de criminaliteit steeg explosief. Blijkbaar hadden sommige burgers dat winkelen zonder te betalen anders geïnterpreteerd dan ik. Als braaf en welopgevoed meisje keek ik mijn ogen uit: het hele land veranderde in een chaos; alleen de maffia was goed georganiseerd. Was dit nu het gedroomde kapitalisme?

Het was afschuwelijk en opwindend tegelijk om in een land te wonen waar alles drastisch voor je ogen veranderde. De echte verandering begon pas met de onverwachte val van de Berlijnse Muur; toen kon het domino-effect in Oost-Europa niet meer gestopt worden. Allerlei landen leken elkaar aan te steken en wierpen de communistische dictatuur omver. Vrij zijn voelde zo bijzonder!

In de ogen van westerse mensen heb ik een heel vreemd leven gehad, maar zo voelde dat helemaal niet. Als je opgroeit in zo'n systeem, weet je niet beter en vallen alle bizarre dingen je niet eens op. Pas jaren later kon ik er voldoende afstand van nemen om te begrijpen hoe gek sommige dingen waren en ging ik me erover verbazen dat destijds vrijwel niemand protesteerde. Maar eerlijk gezegd ben ik heel blij dat ik in een communistische maatschappij ben opgegroeid. Ik weet daardoor hoe het voelt om heel gelukkig te zijn met kleine dingen. Ik leerde ook hoe echte vrijheid voelt en dat kun je niet voelen als je in vrijheid bent opgegroeid.

Tot mijn negentiende woonde ik in Oost-Europa, daarna in West-Europa. Het is behoorlijk verrijkend om zo alle vooroordelen over en weer te leren kennen. Humor is volgens mij de beste manier om de zwakheden van een systeem te onthullen, zowel van het communisme als van het kapitalisme. Ik hoop dat dit boek de lezer zowel aan het nadenken zet als aan het lachen maakt.

Maria Genova

Vooroordelen en nepglimlachen

Kameraad Dimitrova kijkt me afkeurend aan. 'Dit kan niet, Maria, heb je naar je haar gekeken? Te lang en te wild.'

Geschrokken kijk ik haar aan. Instinctief weet ik dat het geen nut heeft om iets ter verdediging te zeggen.

Mijn lerares pakt een grote schaar uit haar bureaulade en zet die in mijn haar. Ik vind het vrij normaal dat ik voor de ogen van de hele klas word gekortwiekt en ik schaam me er niet voor. Ik ben eerder bezorgd over het resultaat, maar door het ontbreken van een spiegel kan ik dat niet zien. De botte schaar hapert enkele keren in mijn dikke haar, maar uiteindelijk vallen alle bekritiseerde haarlokken op de vloer.

In de pauze zijn de andere kinderen in de klas opmerkelijk stil. Niemand durft iets over mijn nieuwe kapsel te zeggen. Pas na een tijdje komt de grootste pestkop naar me toe.

'Maria, je ziet er heel origineel uit,' zegt hij. 'Als een spitskool overreden door een Trabant.'

'Ga dat maar aan kameraad Dimitrova vertellen,' bits ik terug. 'Dan krijg jij misschien een nog origineler uiterlijk. Als jij het niet durft, dan kan ik het wel voor je regelen.'

De pestkop druipt net zo snel af als hij voor mijn neus verschenen is.

Eenmaal thuis krijgt mijn moeder bijna een hartaanval: 'Wat is er met je haar gebeurd?'

'Kameraad Dimitrova vond het te lang.'

'Is kameraad Dimitrova blind geworden? Je haar was niet langer dan tot je schouders!'

'Ze vond mijn kapsel niet netjes genoeg.'

Mijn moeder is woedend, maar ze gaat geen verhaal halen. Leraren, ambtenaren en partijsecretarissen spreek je gewoon niet tegen. Het volk doet wat de partijleiders bevelen en houdt zich aan duizenden ongeschreven regels.

Het probleem met die ongeschreven regels is dat je nooit weet hoe ze uitpakken. Mijn oma heeft een heel mooi wit kraagje gebreid ter vervanging van het katoenen kraagje van mijn uniform, en ik sta te popelen om het aan mijn vriendinnen te laten zien. Wit is wit, denk ik bij mezelf, dat zullen ze op school vast toestaan.

Op het moment dat ik de blik in de ogen van kameraad Dimitrova zie, weet ik dat ik fout zit. 'Wat is dat?' vraagt ze bijna schreeuwend, terwijl ze naar mijn kraag wijst.

'Dat heeft mijn oma voor me gebreid.'

'Heeft je oma niets beters te doen? En jij? Hoe haal je het in je hoofd? Je bent een schande voor de school!'

Ik krijg tranen in mijn ogen, maar ik doe mijn best om ze tegen te houden. Van kameraad Dimitrova moet ik onmiddellijk het schoolgebouw verlaten, want dergelijke afwijkingen worden niet getolereerd in een land waar alle burgers gelijk horen te zijn. Wit is niet altijd wit.

Er waren best veel verschillen tussen de landen in het Oostblok, maar sommige dingen waren overal precies hetzelfde: het niet tolereren van enige afwijking, de almachtige partij, de parades, de lange wachtrijen, de angst voor verklikkers,

de halflege winkels en het ruilen van spullen. Als ik oude foto's zie, verbaast het me hoezeer de beelden op elkaar lijken. In Bulgarije hadden we precies dezelfde lampen als in Tsjecho-Slowakije, dezelfde wandkasten als in Polen en dezelfde telefoons als in de DDR.

De vervallen flats leken aan de buitenkant ook allemaal op elkaar, en niet alleen in Rusland, maar in heel Oost-Europa leek het verkeer Russische roulette, want we hadden precies dezelfde grote gaten in onze wegen. Als er tegenliggers waren, zette je je leven op het spel door zo'n gat te omzeilen, maar niet omzeilen was net zo gevaarlijk. Mijn oom hield een keer de hele stuurkolom van zijn Trabantje in zijn handen, nadat die was losgeschoten doordat hij in zo'n groot gat was gereden.

Ook hetzelfde was de antiwesterse propaganda. De jeugd daar verkeerde in staat van ontbinding door te veel drugs. Bij ons waren drugs zo goed als niet verkrijgbaar, dus konden we niet ontbinden. We waren ook een stuk minder materialistisch dan onze westerse leeftijdgenoten. Misschien kwam dat doordat de dingen die we wilden zo goed als onbereikbaar waren, en we ze daarom gauw uit ons hoofd zetten.

Maar niet alles was onbereikbaar. In Bulgarije waren we stiekem jaloers op onze Joegoslavische broeders, want die mochten van hun communistische partij naar het buitenland reizen om spijkerbroeken te kopen. Wij wilden ook heel graag spijkerbroeken, maar die waren bij ons niet te krijgen. Gelukkig hadden de Joegoslaven ontdekt dat je veel geld kon verdienen aan goedkope westerse spijkerbroeken. Ze kwamen ze bij ons voor het driedubbele verkopen, en zo was iedereen tevreden.

Op school waren we allemaal vrij braaf en moesten we

vaak salueren en strijdkreten roepen. Die waren grensoverschrijdend. Het Duitse '*Seid bereit! – Immer bereit!*' klonk in het Bulgaars als '*Budete gotovi! – Vinagi gotov!*' Het betekende precies hetzelfde: we moesten altijd roepen dat we bereid waren, zelfs als we niet wisten waarvoor. We droegen allemaal dezelfde uniformen, eerst met blauwe halsdoeken, daarna met rode. Afwijkingen werden niet getolereerd, want de communistische mens moest niet mooier zijn dan de rest. We waren tenslotte allemaal mooi vanbinnen, verlicht door onze idealen over een eerlijke toekomst zonder armen en rijken.

De klasseloze maatschappij was trouwens alleen op papier klasseloos, want van mijn ouders mocht ik niet trouwen met een simpele arbeider of met een boer, maar alleen met iemand die gestudeerd had. Niet omdat hij meer zou verdienen, want gelijkheid in geld hadden we wel bereikt. Op papier verdiende een bouwvakker nagenoeg hetzelfde als een professor, maar iedereen wist dat sommige mensen specialer waren dan de rest, en dat gold vooral voor de hogere partijfunctionarissen. Voor hen waren er geen schaarse producten, ze hoefden niet op de wachtlijst voor een woning en ze mochten naar de beste ziekenhuizen. In Rusland waren zelfs speciale warenhuizen waar alleen de communistische kopstukken mochten winkelen.

Hoewel we wisten dat deze mensen specialer waren, waren we best tevreden met wat wij als niet-speciale mensen allemaal kregen. Allerlei activiteiten voor de jeugd werden gesubsidieerd en waren daarom spotgoedkoop, van workshops en sporten tot vakantiekampen. De meeste bedrijven hadden eigen vakantiehuizen in de bergen of aan zee, waar de medewerkers voor een spotprijs konden uitrusten. Ze konden natuurlijk ook tijdens werktijd uitrusten, want niemand deed moeilijk over werktijden.

‘Ik vind het vreselijk voor je dat je in zo’n land bent opgegroeid,’ zegt Frank, mijn Nederlandse vriend. ‘Al die onvrijheid, armoede en veiligheidsdiensten die jullie in de gaten hielden…’

‘Stop!’ roep ik geërgerd. ‘Ik ben al die zwart-witbeelden meer dan zat. Ik heb een heel fijne jeugd gehad, ik heb me nooit arm gevoeld en ik heb helemaal niets gemerkt van al die veiligheidsagenten die ons in de gaten hielden. Alsof jullie zo vrij zijn: bespied door duizenden camera’s en door de NSA, die al jullie e-mails en sms’jes leest. Wat de veiligheidsdiensten tegenwoordig aan informatie verzamelen over jou als brave burger, is honderd keer meer dan bij ons.’

Ik verbaas me over de manier waarop westerlingen over het leven in een dictatuur denken. Mijn herinneringen aan mijn communistische jeugd zijn best leuk. Sterker nog: ik zou niet willen ruilen met al die jongeren die in een vrij land zijn opgegroeid. Ik hoef alleen maar te kijken naar al die verwende Nederlandse pubers, die van gekkigheid niet weten wat ze met hun leven willen. Al die keuzevrijheid maakt ze besluiteloos en zelfs depressief. De eerste keer dat ik hoorde hoeveel Nederlanders antidepressiva slikken, dacht ik dat het een grap was. Eén miljoen mensen die een pilletje nodig hebben om gelukkig te zijn! En al die pillenslikkers gaan ervan uit dat wij ongelukkig waren omdat we in een dictatuur opgroeiden. Nou, wij hoefden in elk geval geen pilletje te slikken om ons beter te voelen.

‘Jullie denken dat wij gehersenspoeld werden, maar blijkbaar werden jullie nog meer gehersenspoeld om te geloven dat het kapitalisme zo goed is en dat alles bij ons verrot was.’

‘Wat wel zo was als je kijkt naar de gigantische armoede in het toenmalige Oostblok,’ zegt Frank.

‘Waarom denk je dat je je arm voelt in een land waar iedereen arm is? Dan merk je de armoede niet eens, omdat je die normaal vindt. Geloof het of niet, ik heb nooit gedacht dat we arm waren. We hadden genoeg te eten, veel mensen hadden een zomerhuis en vrijwel iedereen ging op vakantie naar de Zwarte Zee. We hadden in elk geval geen voedselbanken voor mensen die hun eten niet zelf konden betalen, en we hadden geen bijstandsuitkeringen voor mensen die hun werk waren kwijtgeraakt, want onze staat zorgde ervoor dat iedereen werk had.’

‘Dat is nou juist het probleem,’ zegt Frank. ‘De staat heeft een zorgtaak, maar kan niet voor iedereen werk vinden.’

‘Bij ons wel, hoor. Er was een bekende mop over de manier waarop dat ging. Op elke werkplek zet je minstens drie mensen: de eerste om te werken, de tweede om toezicht te houden en de derde om voor problemen te zorgen.’

Frank trekt zijn wenkbrauwen op: ‘En dat werkte?’

‘Natuurlijk werkte het. De meeste mensen waren tevreden met hun baantje en hielden zelfs tijd over om tijdens het werk boodschappen te doen. Je moest ook wel, want schaarse artikelen waren anders uitverkocht.’

‘Maar dat is toch niet fijn, dat je iets wilt kopen en het er dan niet is?’

‘Natuurlijk is dat niet fijn. Dan moet je wachten tot ze het product weer verkopen, of met de buurvrouw zien te ruilen. Het ruilsysteem functioneerde trouwens prima, dus uiteindelijk kwam je niets tekort.’

Ik denk aan mijn grote schrik toen ik voor het eerst een Nederlandse supermarkt zag. Tien verschillende pakken rijst, zeven soorten suiker en minstens acht variaties in toiletpapier. Besluiteloos stond ik voor de schappen, ik durfde niets te kiezen.

Een nog grotere cultuurschok waren al die lachende verkoopsters. Waarom lachten zij voortdurend, wat viel er toch te lachen? In Oost-Europa hadden we alleen chagrijnig kijkende verkoopsters. Soms vroeg ik me af of ze ergens in Rusland een opleiding tot 'modelverkoopster' hadden gekregen, want hoe kon anders verklaard worden dat ze in Polen of de DDR net zo chagrijnig keken als in Bulgarije? Oké, ze hadden niet veel om te verkopen, maar dat maakte hun werk toch niet zwaarder? Ze hoefden alleen maar 'hebben we niet' te zeggen, en slechts af en toe aan te poten om de klanten te bedienen als hun winkel net was bevoorraad met een schaars artikel.

In het Westen bleek de klant koning en alle bedrijven probeerden elkaar te overtroeven. Je kon zelfs artikelen terugbrengen en je geld terugkrijgen. Ik begreep er helemaal niets van. Wat konden ze hier nog meer doen om het de klant naar de zin te maken? Toen ik mijn auto bij een Toyotagarage had afgeleverd voor een servicebeurt, hing er na afloop een briefje aan het stuur: 'Ik heb met veel zorg en plezier aan uw auto gewerkt.' Ondertekend door monteur Mark. Monteur Mark had met veel plezier aan mijn auto gesleuteld en dat wilde hij even laten weten! Ik was met stomheid geslagen. De westerse manier van klanten paaien was me volledig onbekend.

In de Verenigde Staten maakten ze het nog bonter door dingen te vragen als '*How are you today?*' Hoe ik me voelde? Waarom wilde een wildvreemde dat weten? Pas later begreep ik dat dit een soort beleefdheid was en dat het niemand interesseerde hoe je je voelde.

In eerste instantie wist ik me er helemaal geen raad mee, vooral toen ik ging skiën en de liftbedienden na elke afdaling vroegen: '*How are you today?*' of iets dergelijks. Na

twintig keer '*Fine, thank you*' begon ik te snakken naar de norse Oost-Europese bedienden, die gewoon lieten blijken dat het ze helemaal niets kon schelen hoe het met je ging. Inmiddels hebben ze daar trouwens ook geleerd hoe je kunt neplachen om klanten te lokken, maar toen ik naar Nederland kwam, was dat totaal nieuw voor mij, net als de hoeveelheid spullen die je overal kon kopen.

Ik hoefde maar in de keukenla van mijn vriend te kijken om te zien hoeveel producten ze hier hadden waarvan we niet eens wisten dat ze bestonden: een eierprikker, een kaasschaaf, een ananassnijder, een niet schoon te krijgen knoflookpers, een schoonmaakborsteltje speciaal voor champignons, een kersenontpitter en – last but not least – een flessenlikker. Bij veel van die dingen kon ik niet eens bedenken waar ze voor dienden, en bij de flessenlikker al helemaal niet. Pas na een demonstratie begon het me te dagen.

De snoepafdeling in de supermarkt was ook zo'n eyeopener. Ik had nog nooit zo veel soorten snoep bij elkaar gezien. Later begreep ik dat ik niet de enige was die daar problemen mee had: 60 procent van de mannen en 44 procent van de vrouwen in Nederland bleken te dik. Natuurlijk wilde ik al die heerlijkheden uitproberen, maar ik was bang voor een te snelle inburgering van mijn lijf. Ik nam mezelf voor om van alle verpakkingen een 'proefexemplaar' te kopen en het daarbij te laten. Normaal gesproken ben ik een van de meest willoze personen op aarde, maar in dit geval ging het wonder boven wonder goed: na zo veel zoetigheid kreeg ik een afkeer van snoep. Ik begon al af te vallen door er alleen maar naar te kijken.

Mijn vriend werd even bang dat ik mijn vrouwelijke rondingen zou kwijtraken, maar dat afvallen werd op tijd gestopt toen ik de zittende Nederlandse manier van leven

ontdekte. Ik keek veel tv, vaak slappe soapseries, en hield vol dat ze goed waren voor mijn taalontwikkeling. Zo leerde ik woorden als 'agenda'. Toen ik dat woord vervolgens aan mijn moeder probeerde uit te leggen, begreep ze er niets van.

'Dus de Nederlanders schrijven alles op?'

'Ja, als ze hier een afspraak willen maken, halen ze altijd hun agenda tevoorschijn. Ergens spontaan langsgaan is eerder gek dan normaal. Ze werken als robots, alles wordt ruim van tevoren gepland, ze slikken pillen om gelukkig te zijn en als ze een dagje de natuur in willen, moeten ze daarvoor betalen.'

Ik begreep dat dit een overload aan informatie was voor mijn moeder, maar ik kon het niet laten. De eerste keer dat mijn vriend een kaartje voor de duinen kocht, keek ik hem verbaasd aan. 'We gaan toch de natuur in?'

'Ja,' zei Frank.

'Waarom betaal je dan?'

'Dat is verplicht; je moet een kaartje kopen om te wandelen in de Noord-Hollandse duinen. Anders kun je een boete krijgen.'

Hm, een boete omdat je de natuur hebt bezocht zonder te betalen. Met mijn Bulgaarse hersenen kon ik dat niet zo goed begrijpen.

Dankzij de cultuurverschillen is de relatie tussen mijn vriend en mij nooit saai. We hebben elkaar heel wat uit te leggen. Ik besluit hem net zo lang te hersenspoelen tot hij gelooft dat je in een dictatuur best een gelukkige jeugd kunt hebben, maar waar moet ik beginnen? Ik heb best veel dingen meegemaakt die in zijn ogen raar of misschien zelfs verschrikkelijk zijn. Dat zijn allemaal standaarddingen, die de meeste mensen achter het IJzeren Gordijn meemaakten,

maar in de ogen van de westerlingen zijn ze vast vreemd.

We marcheerden en zwaaiden vrolijk naar onze partijleiders om de overwinning van de mooie communistische idealen op het leeghoofdige kapitalisme te vieren. Natuurlijk hadden we nog niet gewonnen – de Koude Oorlog was in volle gang – maar we waren ervan overtuigd dat het ooit zou gaan lukken.

Op school kregen we schietles om te leren hoe we ons vaderland tegen vijanden moesten verdedigen. Soms was er alarm en schuilden we in schuilkelders voor atoombommen. Dat was om te oefenen, want met die vijandige Amerikanen wist je het maar nooit. Ze wilden onze mooie communistische idealen vernietigen. Ze geloofden niet in de gelijkheid van burgers. Wij wel. Bij ons had je geen stakingen van ontevreden arbeiders, geen politici die met eieren werden bekogeld, geen werkloosheid en ook bijna geen criminaliteit.

Alles wat in onze maatschappij niet volmaakt was, kon volmaakt worden gemaakt. Als de oogst een keer slecht was, berichtten de media dat de oogst veel hoger was dan vorig jaar en was het probleem opgelost. We waren er ook bijzonder goed in om alles provisorisch op te knappen, al hadden we vrijwel nooit het juiste gereedschap of de juiste onderdelen.

Ik durf te wedden dat Oostblokkers inventiever zijn dan hun westerse leeftijdgenoten, want die worden nooit met dat soort problemen geconfronteerd. Frank levert het bewijs: hij gaat koken, maar even later kookt hij zelf van woede als blijkt dat hij vergeten is een ingrediënt van het recept te kopen. Ik kan nauwelijks geloven dat iemand zich druk maakt om zoiets onbenulligs.

In het Oostblok verzonnen we de creatiefste gerechten, want we hadden vrijwel nooit alle ingrediënten. Niemand die het in zijn hoofd haalde om te zeuren over hoe vervelend dat was. Het was gewoon zoals het was en iedereen die dat accepteerde, was best gelukkig.

Gelukkig met simpele dingen

We lopen met duizenden in colonnes door de straten en zwaaien met vlaggetjes naar de hoge tribune waar de partijleiders ons, hun voetvolk, bekijken. Deze keer zijn er ook enkele vakbondsmensen uit westerse landen aanwezig. Voor hen is dat vast vreemd, want ze zwaaien niet terug.

De volgende dag staan ze toch zwaaiend op de voorpagina van de krant, simpel geregeld met wat knip- en plakwerk. Hadden ze maar uit zichzelf moeten zwaaien, gekke buitenlanders.

We marcheren in een trance van gehoorzaamheid, maar we zijn ons denkvermogen beslist niet kwijt. Dat hebben we alleen maar voor een groot gedeelte uitgeschakeld omwille van onze stralende toekomst.

Op de drie zenders die we in Bulgarije ontvangen, krijgen we bijna dagelijks te horen hoeveel beter het leven in het Oostblok is vergeleken met het Westen. Overal op straat staan borden met propagandateksten en we zijn trots op de verdiensten van het communistische systeem. Wie in zo'n maatschappij niet kan gedijen, heeft het aan zichzelf te danken. Zoals een oude man die meestal op de trap van de kerk zit te bedelen, waarschijnlijk omdat hij liever dronken is dan nuchter. Ik geef hem vaak mijn zakgeld, maar ik maak nooit een praatje met hem, want bedelaars zijn per definitie eng in een land zonder werklozen. Hij is de enige bedelaar die ik heb gezien.

> In het communistische paradijs hebben we een tekort aan alles, behalve aan monumenten. Het hele land is bezaaid met beelden van Marx en Lenin, en ook van duizenden minder bekende Russische en Bulgaarse helden. Ik groei op aan de voet van een van de bekendste monumenten: een metershoog granieten beeld van een Russische soldaat. Hij heet Aljosha en iedereen is gek op Aljosha. Er zijn zelfs mensen die zijn sokkel kussen. Ik niet, want ik weet dat mijn hond daar af en toe op plast.
>
> Aljosha kijkt altijd naar ons met een onbewogen granieten blik, maar dat geeft niet. Met mijn schoolklas komen we voor hem zingen en we geven hem bloemen.
>
> Of de Russische soldaat ons goed bewaakt, weet ik niet, maar de verkoopsters in het grote kinderwarenhuis doen dat zeker: we mogen de koopwaar niet aanraken. Als je iets wilt kopen, mogen hooguit je ouders het even vasthouden.

Ik ben heel verbaasd als ik voor het eerst jengelende kinderen in de Nederlandse winkels zie. Ze hebben vaak speelgoed in hun handen, dat ze niet willen loslaten tot hun moeder het betaalt. En dat doet ze! De kinderen gaan hier heel ruw om met de spullen in de winkels, maar niemand zegt er wat van. Ze mogen alles betasten, beknijpen en zelfs onderkwijlen. Op hun leeftijd wist ik niet eens wat jengelen was. Ik had niet veel speelgoed, maar vermaakte me prima met wat ik wel had.

Urenlang kon ik zoet zijn met het ruilen van servetten met mijn vriendinnen. Als je niet weet hoe schaars mooie servetten bij ons waren, kun je zo'n hobby nooit op waarde schatten. Ik was dolblij als ik een zacht servet met bijvoorbeeld bloemetjes of Mickey Mouse had bemachtigd. Dat soort exemplaren kwamen altijd uit het buitenland. In

Bulgarije had je alleen van die stugge eenkleurige servetten.

Als ik er goed over nadenk, was alles stug. Ook het toiletpapier. Dat was in drie gradaties te krijgen: hard, nog harder en steenachtig hard. Mijn ouders gingen voor hard en sloegen altijd een enorme hoeveelheid rollen op, voordat die uit de winkel verdwenen om plaats te maken voor de steenharde gradatie. Maandverband bemachtigen was ook een klus op zich. Op een gegeven moment was er alleen nog maandverband in de maat XL. Ik vertikte het om broeken te dragen als ik ongesteld was, want zo'n grote lap tussen je benen viel niet te verbergen.

Je zou denken dat zo'n groot stuk maandverband op z'n minst goed blijft zitten, maar ook dat was niet het geval. Soms ging het zomaar aan de loop en raakte ik in paniek dat ik het had verloren. Het klinkt misschien niet logisch, maar geloof me: met communistische producten was alles mogelijk. Zo hadden we een Russische filmprojector waar de spoel elke keer van afdonderde en naar de andere kamer doorrolde. Meestal was het mijn moeder die de achtervolging inzette.

Een koelkast die verschrikkelijk bromt, een tv-scherm met ruis, een wekker die zo hard tikt dat zelfs de buren hem kunnen horen… mijn herinneringen voeren me terug in de tijd. Het ergste van alles is onze auto: een ZAZ, een koekblik met nauwelijks vermogen dat om de haverklap kapot gaat. Mijn ouders hebben voldoende geld voor een betere auto, maar daar zijn inschrijflijsten voor, en voordat je aan de beurt bent voor een Lada, ben je zo tien jaar verder.

Mijn vader is trouwens dolblij dat hij een ZAZ bemachtigd heeft, al ligt hij er meer onder om eraan te sleutelen

> dan dat hij erin rijdt. De rest van de familie heeft niet veel betere auto's. Het Trabantje van mijn oom rammelt zo tijdens het rijden dat je geen normaal gesprek kunt voeren. Het heeft wel een extra attractie: een staart van grijze wolken, alsof er een heel industrieel complex in zijn autootje gepropt is.
>
> Kun je gelukkig zijn met zo'n auto? Beslist. Ook op een Trabantje moet je minstens vijf jaar wachten, dus ben je dolblij als je er eentje gescoord hebt. En nog blijer als het een exemplaar blijkt te zijn dat meer rijdt dan stilstaat voor reparaties. Geluk schuilt soms in de kleine dingen. Maar ja, hoe leg je een Nederlander met een Mercedes uit wat een fijn gevoel het is als je auto het een tijdje gewoon doet? Mijn oom vertelt vol trots dat hij een zeer luxe Trabant heeft, met achterruitverwarming, zodat hij geen koude handen krijgt tijdens het duwen.

Overigens was het niet zo dat we helemaal geen kapitalistisch denken kenden in de communistische maatschappij. Als je geen zin had om jarenlang op een auto te wachten, kon je die gewoon tweedehands kopen. Vaak kostte een tweedehandsje veel meer dan een nieuwe auto – een kwestie van vraag en aanbod. Hoezo hadden we geen markteconomie?

In de Sovjet-Unie hadden ze het helemaal goed geregeld: daar had je een nachtbazaar voor auto-onderdelen. Die was net zo groot als een hele wijk om aan de vraag te voldoen. De markt werd gehouden op de ringweg in Moskou en ook al was privé-initiatief sinds het aantreden van Gorbatsjov geen vies woord meer, de verkopers waren er niet gerust op als de politie zich liet zien. Dan verhuisde de hele markt naar enkele kilometers verderop en begon de handel opnieuw. Zo veel flexibiliteit is alleen mogelijk in een communistische omgeving.

Soms weten we niet wat erger is: dat de meeste producten zo snel kapotgaan of dat ze schaars zijn. De schaarste is een logisch gevolg van onze planeconomie. De economen proberen de behoeften van de consument te voorspellen, maar dat lukt ze blijkbaar niet. Van alle experimenten tijdens het communisme is dit de grootste mislukking, want je kunt overal een nietmachine kopen, maar geen nietjes. Voor alle onderdelen kun je bij de doe-het-zelfwinkels terecht, maar in werkelijkheid hebben die niets op voorraad. Dat is dus een grote uitdaging: hoe repareer je iets zonder onderdelen?

Toen ik voor het eerst een Nederlandse doe-het-zelfwinkel instapte, keek ik mijn ogen uit. Hoezo 'doe-het-zelf'? Hier verkochten ze zowat alles kant-en-klaar. Als mijn vader aan het doe-het-zelven was, wist je tenminste dat het om een origineel ontwerp ging. Een grasmaaier? Natuurlijk was die schaars, dus maakte mijn vader gewoon een grasmaaier van het onderstel van mijn oude kinderwagen en de motor van een wasmachine die we niet meer nodig hadden. Twintig jaar later werkte het ding nog steeds. Mijn Nederlandse vriend keek zijn ogen uit hoe een kinderwagen en een wasmachine samen een grasmaaier werden.

In elk geval hoefden we geen discussie te voeren over de vraag welk systeem beter was voor de creativiteit van de mensheid, het communisme of het kapitalisme. Dat punt had ik al bij voorbaat gewonnen.

Aan het begin van onze relatie had ik meer dan genoeg uit te leggen, bijvoorbeeld wat een duplexlijn is. Mijn Nederlandse vriend had nog nooit een huistelefoon met de buren gedeeld, vandaar dat hij het niet wist. Bij ons was dat iets normaals. Je mocht blij zijn als je überhaupt een telefoonlijn

kreeg; dat je die met de buren moest delen, nam je uiteraard voor lief. Nog steeds heb ik geen idee waarom de telefoonlijnen zo schaars waren. Misschien had het communistische planbureau voorspeld dat maar weinig mensen door de telefoon wilden praten, aangezien vrijwel iedereen eerder het werk verliet om met vrienden af te spreken.

Een telefoonlijn delen met de buren was niet altijd eenvoudig. Mijn zus kon urenlang met haar vriendje praten, en de bovenburen bonkten soms uit ergernis op de vloer als signaal dat zij de lijn wilden gebruiken. De bovenbuurvrouw had namelijk ook een vriendje met wie ze urenlang kon kletsen. Maar daar staken we geregeld een stokje voor, want het duplexkastje hing bij ons in de gang en als we de lijn nodig hadden, verbraken we met een simpele druk op de knop haar verbinding. Waarschijnlijk had ze dat niet eens door, want verbroken verbindingen kwamen veel voor.

Mijn generatie is waarschijnlijk de gelukkigste van alle generaties die het communisme hebben meegemaakt. Als je in het openbaar iets ergs over de communistische partij zei, was dat hooguit slecht voor je carrière, maar je hoefde niet meer de bak in. De heropvoedingskampen voor politieke gevangenen waren al verleden tijd. Ik kon me haast niet voorstellen dat niet zo lang geleden alleen al het schrijven van het dollarteken voldoende reden was om iemand naar een heropvoedingskamp te sturen, waar hij door middel van dwangarbeid en hersenspoeling tot bezinning moest komen.

In de beginjaren van het communisme werden de onbenulligste dingen als vergrijp gezien. Als mijn moeder met een korte rok op straat liep, kreeg ze zwarte stempels op haar knieën. Vrouwen met een korte rok waren een schande voor

de socialistische samenleving, waar de moraal volgens de leer veel hoger was dan in het Westen. De strakke broeken die mijn vader en alle andere modebewuste mannen toentertijd droegen, werden zonder pardon in het kruis geknipt – vaak niet eens door politieagenten, maar door controlerende burgers die rode banden om de armen als onderscheidingsteken droegen. Te strakke broeken waren kapitalistische mode, vandaar dat ze beschadigd moesten worden.

Een generatie later was de samenleving veranderd. We mochten nog steeds niet alles zeggen en doen, maar we voelden ons vrij en gelukkig. Iedereen had werk, de scholen en de gezondheidszorg waren gratis, de meeste mensen verdienden voldoende om er goed van te leven en ook sparen voor vakanties was geen probleem. Zwangere vrouwen kregen één jaar betaald verlof en twee jaar onbetaald. De straten in de grote steden werden elke avond schoongespoten met tankwagens en overdag nog eens aangeveegd door zigeuners. Alle plantsoentjes zagen er groen en netjes uit. Er was geen vandalisme, en er waren geen drugs en geen spanningen.

Op school leerden we over de verschillende ontwikkelingsstadia van de mensheid. Wat wij tot nu toe hadden bereikt, was slechts het 'ontwikkelde socialisme', maar als we het communisme zouden bereiken, zou alles volmaakt zijn. Dan zou je overal kunnen winkelen zonder te betalen, want elk mens zou alleen nemen waaraan hij behoefte had, en zo zou er voldoende over zijn voor de rest. Dat sprookje klonk altijd zo mooi – te mooi om waar te zijn.

Maar eerlijk is eerlijk: bij ons was er nauwelijks criminaliteit, terwijl in de Verenigde Staten één op de honderd volwassenen in de gevangenis zat. Een dictatuur dwingt

blijkbaar zelfs bij grote schoften respect en nederigheid af. Of misschien viel er voor de dieven niet genoeg te halen in een land waar vrijwel niemand rijk was, omdat er aan het communisme gebouwd werd.

De enige eilanden van rijkdom in Oost-Europa droegen namen als Intershop en Corecom, maar die winkels met luxe spullen waren alleen bereikbaar voor buitenlanders of voor mensen met westerse valuta. Daar was best lastig aan te komen. Voor mij en mijn zus waren de kindersurprise-eieren het toppunt van luxe: chocola die echt naar chocola smaakte, en ook nog met een speeltje erin. Voor onze ouders waren ze te duur. Als we er eentje kregen, kon onze dag niet meer stuk. Onze week ook niet en zelfs onze maand niet, want het speeltje was een blijvend aandenken aan het moment dat we onze kindersurprise hadden gekregen. We bewaarden ook de kleurrijke verpakking en wreven net zo lang tot die helemaal glad was.

Nu vind ik het best grappig dat we zelfs de verpakking van westerse producten als iets waardevols zagen. Toen het communisme viel, kon je die chocolade-eieren in elke winkel krijgen. Je zou zeggen dat de lol er toen vanaf was, maar mijn zus ging veel geld aan kindersurprise-eieren spenderen. Ze legde een hele verzameling van die minispeeltjes aan. Ik vertrok naar Nederland en volgens mij was ik de enige zonder kinderen die kindersurprise-eieren kocht. Ik at ze stiekem op; mijn vriend hoefde het niet te weten. Hij kon vast met geen mogelijkheid begrijpen waarom een volwassen vrouw iets koopt waar heel duidelijk 'kinder' op staat.

Russische auto's en westerse producten

Onze lichtgele Russische ZAZ staat op straat geparkeerd. Vandaag gaan we die voor het eerst op een lange afstand testen, want zoals elk jaar gaan we op vakantie naar de Zwarte Zee. In de auto is het bloedheet, maar de eerste honderd kilometer rijdt onze ZAZ probleemloos. Net als ik er wat meer vertrouwen in begin te krijgen, komt er rook onder de motorkap vandaan. Mijn vader zet de auto meteen aan de kant en gaat kijken wat er aan de hand is. 'De motor is oververhit geraakt,' zegt hij. We wachten zwijgend met z'n allen tot de motor afgekoeld is. De spanning is te snijden. Niemand durft het te zeggen, maar ik weet zeker dat we ons allemaal stiekem afvragen of we de Zwarte Zee zullen halen.

We rijden alweer. Hoop doet leven; de kilometerteller geeft aan dat we bijna halverwege zijn. Maar dan komt er weer rook van onder de motorkap en deze keer blijkt de motor echt oververhit. Er is zelfs een onderdeel gesmolten. We gaan naar de dichtstbijzijnde garage, maar die heeft het niet op voorraad. We moeten wachten tot de volgende dag. De monteurs vinden het geen probleem als we in de garage slapen.

Mijn zus en ik nestelen ons in de auto, die al een beetje uit elkaar ligt. Onze ouders vinden een paar gammele stoelen in de werkruimte en proberen daarop te slapen,

> omgeven door versleten autobanden en onbetrouwbaar uitziende reserveonderdelen. Niemand doet een oog dicht in deze vreemde omgeving. Wonder boven wonder wordt onze ZAZ de volgende dag toch gemaakt. Als we de Zwarte Zee bereiken, zijn we allemaal net zo oververhit als de motor van onze Russische auto en kunnen we geen seconde langer wachten om in het water te springen.

Aan de Zwarte Zee waren veel communistische jeugdkampen. Ze waren populair en spotgoedkoop. Enige nadeel: je moest zeer vroeg opstaan, patriottische liederen zingen, marcheren en aan nuttige activiteiten meedoen. Maar 's avonds bij het kampvuur kon niemand de liefde meer tegenhouden. Dat was ook de reden dat ik van mijn ouders nooit mee mocht: ze waren bang dat ik aan het strenge toezicht zou ontsnappen en zwanger thuis zou komen.

Ik moest het dus hebben van de liefdes die opbloeiden tijdens de 'brigades'. Tijdens de brigades hielpen we de boeren met het ophalen van de oogst. Het waren beslist geen vakanties, maar zo voelde het wel voor mij. Sommige toezichthouders knepen een oogje dicht als een meisje en een jongen ergens in een hoekje met elkaar aanrommelden – ze waren tenslotte ook jong geweest.

Voor zo'n brigade kreeg je meestal een persoonlijke oproep. Op de voorkant prijkten de woorden 'vrijwillig werk voor het vaderland'. Binnenin stond: 'Aanwezigheid verplicht op straffe van sancties.' We wisten niet wat die sancties inhielden, maar niemand haalde het in zijn hoofd om niet op te komen dagen voor het vrijwillig verplichte werk.

In alle communistische landen hielpen de jonge mensen de boeren. In Polen waren ze trots dat het land de grootste producent van aardappelen in het Oostblok was, dus was

het daar vooral aardappels rooien. In Bulgarije was het elke keer wat anders: druiven, kersen of appels bijvoorbeeld. Ik had vooral een hekel aan de pinda's. Mijn handen werden pikzwart en ruw van het wroeten in de aarde, ik kreeg rugpijn van het bukken en als het regende, veranderden de velden in een modderpoel.

Het ergst van alles waren de hoge normen, die praktisch onhaalbaar waren voor iemand die dit werk voor het eerst deed. Als je de norm niet haalde, kreeg je publiekelijk een reprimande van de kameraad die toezicht hield. Om dat te voorkomen deed ik vaak een laagje aarde onder in de emmers – dat weegt meer dan pinda's en het aantal kilo's nam razendsnel toe.

Kon iemand nog roet in het eten gooien bij zo veel idylle? Ja, toch wel: de hoge partijfunctionarissen, zoals gewoonlijk. Normaal gesproken kwamen ze niet op bezoek, maar nu wel, dat zou je altijd zien. En dan moesten we aan het werk, want we mochten het sprookje dat onze accommodatie er geweldig uitzag niet verpesten. Dus veegden we de tegels op het sportpleintje aan en verwijderden we zorgvuldig elk grassprietje. Vervolgens kregen we opdracht om de lelijke, stinkende afvalbakken te verplaatsen. De vraag was waar naartoe. We sleepten ze zo'n zes keer over het hele terrein, maar de leiding keurde geen enkele plek goed. Pas de zevende keer mochten ze blijven staan – op de plek waar ze voor het begin van de verhuizing stonden.

Op zo'n moment hadden we het onderling over de gasten die op bezoek kwamen en voor wie we al die schone schijn moesten creëren, maar normaal gesproken praatten we niet over politiek. Wat die communistische bazen aan vijfjarenplannen verzonnen, zou ons worst wezen. We waren vooral geïnteresseerd in de vertegenwoordigers van het andere

geslacht en uiteraard in ons uiterlijk, want dat moest meewerken om iemand te versieren. Ik besteedde extra veel aandacht aan mijn haar. De nieuwste mode was een wild kapsel à la Tina Turner, dat met veel touperen en het leegspuiten van mijn vaders bus scheerschuim tot stand kwam. Op school was zo'n kapsel verboden, maar daarbuiten kon niemand me tegenhouden.

Mijn vader was elke keer weer verbaasd hoe snel zijn scheerschuim op was. Ik hield mijn lippen stijf op elkaar. Haargel was in de gewone winkels niet verkrijgbaar, dus dan maar zo. Mijn grootste zorg was dat het niet zou gaan regenen, want dan zou het scheerschuim op mijn hoofd gaan schuimen. Ik heb het één keer meegemaakt – best gênant, al had niemand door wat voor chemische reactie zich in mijn kapsel afspeelde.

'Hoe komt het nou dat er geen werkloosheid was bij jullie?'

Mijn vriend Frank stelt soms van die vreemde vragen. Maar ik heb het antwoord al uitgedokterd: 'Als je zo veel mogelijk mensen onzinnig werk laat doen, is er geen werkloosheid. Hard werken hoeven ze niet, want de kranten berichten sowieso elk jaar dat er opnieuw een recordproductie is gehaald. Veel mensen jatten spullen van de bedrijven om ze te ruilen. Daardoor loopt soms de hele productie spaak, maar dat maakt niemand iets uit, want al is er geen werk, ze kunnen je niet ontslaan. Dat is dus het economische cirkeltje van het communisme.'

In het Westen heeft het cirkeltje heel andere ingrediënten, namelijk:

- weinig productie: oprotten en een uitkering
- meer vraag: de hele productie overplaatsen naar China
- hogere prijzen in China: productie overplaatsen naar Maleisië

- protesten: zeggen dat je iets aan duurzaamheid doet
- topsalarissen: je kunt altijd zeggen dat ze bij de banken nog hoger zijn
- economische crisis: je steunt de banken die de crisis veroorzaakt hebben en laat de burger betalen
- als te veel burgers hun baan kwijtraken, geef je ze allemaal een uitkering en laat je de resterende werkende burgers ervoor opdraaien.

Eerlijk gezegd weet ik niet welk economisch cirkeltje logischer is, maar bij het communistische heerste iets meer tevredenheid. De concurrentie in het Westen is moordend, terwijl we achter het IJzeren Gordijn dat woord nauwelijks kenden. Honderd verschillende soorten tv's? Geef iedereen dezelfde Russische tv, zo kunnen mensen gemakkelijk aan onderdelen komen en elkaars expertise bij de reparaties gebruiken. Dat is toch veel efficiënter?

Reclame was een overbodige luxe, alleen maar bedoeld om mensen extra geld uit de zakken te kloppen. Omdat we niet werden overspoeld door reclame, voelden we geen behoefte om constant nieuwe spullen te kopen. Dat maakte de keuzes in het leven veel simpeler. Doet je tv het weer niet? Mooi, dan heb je lekker veel tijd voor je vrienden. Moet je nog vijf jaar op een Trabant wachten? Bekijk het positief: geen lekke banden, geen autobelasting en geen dure servicebeurten. Het niet-hebben van een Trabant bespaart je zeeën van tijd. Tijdens het communisme leerde je 'omdenken'. Dat is altijd een fijne en leerzame stap voordat je verzuipt in het materialisme van het Westen.

Overigens was ik helemaal niet van plan om naar Nederland te komen om te verzuipen. Niet omdat het land onder de zeespiegel lag, maar ik was überhaupt niet van

plan om Bulgarije te verlaten. Ik had daar alles wat mijn hartje begeerde. Maar ik had buiten Frank om gerekend. Hij bleek tien keer volhardender dan de meeste vakantieliefdes. De afstand van 2500 km zei hem helemaal niets. Hij overstelpte me met brieven, kaartjes en telefoontjes, en hij kwam elke vakantie naar Bulgarije. Frank wilde dat we gingen samenwonen in Nederland. Ik wist niets over dat land, behalve wat ik in de krant las: tulpen, drugs, kaas en prostitutie.

'Oké, ik kom een paar maanden op vakantie, maar ik weet niet of ik blijf,' zei ik tegen Frank. Ik had daar mijn twijfels over, maar het samenwonen verliep vanaf het begin verrassend goed, al moesten we de nodige culturele verschillen beslechten. De trappen in de Nederlandse huizen beschouwde ik als toppunt van integratie. Die waren zo steil dat ik bij elke trede goed moest opletten om niet op het randje te stappen en eraf te donderen. Als ik op een dag heel relaxed trap op, trap af zou gaan, zou ik voor mijn gevoel goed zijn ingeburgerd.

Onze buurman, een blonde Hollander, bleek tot mijn verrassing nog niet ingeburgerd, want hij viel een keer naar beneden en brak van alles. Toen ik hem zag, besloot ik om mijn inburgering wat uit te stellen en minder relaxed met de trap om te gaan.

Gelukkig voor mensen die van de steile Nederlandse trappen vielen, verkochten ze hier in de winkels allerlei wondermiddeltjes om littekens weg te halen en een beschadigde huid weer te laten stralen. Nog nooit had ik zo veel smeersels en cosmetica bij elkaar gezien. In het Oostblok zorgden we ook voor onze schoonheid, maar de middelen die we daarvoor gebruikten, waren een stuk primitiever. Mijn moeders gezicht was meestal wit of groen: wit van

een laag Bulgaarse yoghurt of groen omdat het bedekt was met komkommerschillen. In het begin ziet zoiets er best beangstigend uit, maar niet als je het gewend bent.

Zelf was ik te lui om voor mijn schoonheid te zorgen, maar mijn moeder gebruikte elk onbewaakt moment om me met een restje yoghurt te besmeren of komkommers op mijn huid te plakken. Protesteren hielp niet.

Ik was dankbaar voor alles wat ik had, maar misschien nog meer voor alles wat ik niet had. De ontbrekende zaken maakten mijn leven een stuk interessanter. Jaren later kon ik mijn jeugd vergelijken met die van mijn kinderen en had ik medelijden met ze. Opgroeien in een vrij land als Nederland is niet alles, juist omdat je alles al hebt. Wat leer je over geluk, strijd en ambitie als je alles kant-en-klaar voorgeschoteld krijgt?

Op school mochten ze gewoon een rekenmachine gebruiken en ze hoefden zowat niets uit hun hoofd te leren. Ze haalden hoge cijfers voor de toetsen, maar een week later wisten ze niets meer. De weinige regels op hun school waren zo logisch dat het totaal niet interessant was om die te overtreden. Bij ons op school kon je heel veel beleven, want vrijwel alles was verboden. Van make-up tot hoge hakken, en van lange oorbellen tot een T-shirt dragen zonder bh. Een keer werd ik bij de directeur geroepen omdat ik geen bh droeg. Een preutse lerares bleek geklaagd te hebben dat ik te sexy rondliep. Ik had nog nauwelijks borsten, maar moest van de directeur voortaan een bh dragen.

Toch was ik blij dat we zo veel vrijheid hadden, want bij de generatie van mijn ouders was alles veel strenger. Zij hadden helemaal geen vrijheid van meningsuiting, vandaar dat illegale kleine uitgeverijen heel populair waren. Alles wat de censors van de communistische partij niet door-

lieten, werd met schrijfmachines en carbonpapier vermenigvuldigd, net zo lang tot het buitenlandse zenders bereikte om onder een nog breder publiek verspreid te worden. Veel verboden werken, zoals de boeken van de bekende Russische dissident Alexander Solzjenitsyn, verschenen in het buitenland. Dat was niet bij wet verboden, maar de opstandige schrijver moest wel gedwongen zijn vaderland verlaten.

Mijn generatie had ook niet veel vrijheid, ondanks de glasnost die Gorbatsjov probeerde te exporteren. Toch kwamen maar weinig mensen in de problemen, want iedereen wist precies hoe ver hij kon gaan. Sommige regels kon je beter niet overtreden, of je er nu een hekel aan had of niet. Zo begonnen we elke schooldag met ochtendgymnastiek en je moest op zijn minst veinzen dat je actief meedeed om niet publiekelijk aan de schandpaal te worden genageld. Achteraf gezien belachelijk, maar ik moet toegeven dat het een goede manier was om wakker te worden en je hersenen op actief te zetten voor het zware lesprogramma.

Ochtendgymnastiek? Mijn oudste zoon keek me jaren later verbaasd aan toen ik dat vertelde. Ik kon me best voorstellen dat hij dat niet begreep, want op zijn school was gezondheid geen prioriteit. In de kantine hadden ze een grote automaat waar je chips, cola en zoete koeken kon kopen. Na school gingen de kinderen direct achter de computer zitten, want spelen op straat was niet langer cool. Als ik mijn jongens toch de straat op schopte om vriendjes te zoeken, kwamen ze meestal even later terug om te melden dat er buiten niemand te bekennen was, omdat al hun vriendjes achter de computer zaten.

Ik begreep er niets van. Hoe kun je de hele dag door schietspelletjes spelen zonder daar gek van te worden? Als kinderen speelden we ook oorlogje, maar onze oorlogjes

waren een stuk uitdagender dan de hele dag op een muis klikken, of op de controller van een PlayStation. Wij plukten appels, peren en pruimen, renden, klommen in bomen en bekogelden elkaar van grote afstanden. Wat is nou moeilijker: iemand met een pruim raken van dertig meter afstand of een poppetje raken met je computermuis?

Later besefte ik ook hoe waardevol het is om in armoede op te groeien. Je leert blij te zijn met kleine dingen. We hoefden geen supersnelle nieuwe computer om gelukkig te zijn en als we ergens op vakantie gingen, was dat echt een feest. Mijn kinderen vonden het helemaal niet bijzonder dat ze zo veel verre landen en culturen zagen, terwijl het voor mij een droom was om slechts één keer naar het buitenland te gaan. Reizen was tijdens het communisme namelijk verboden, en dat vond ik het ergst van alles. Je mocht alleen naar Rusland en de andere Oostbloklanden.

Niemand vertelde ons waarom we niet mochten reizen. Het kapitalisme was een verrot systeem, maar we mochten het niet met eigen ogen zien. Blijkbaar waren ze bang dat we daarin toch lichtpuntjes zouden ontdekken.

Ik wist trouwens dat het kapitalisme niet zo erg was als ze bij ons in de kranten schreven. Mijn vader was een van de weinigen die mochten reizen en ik begreep uit zijn verhalen dat de partij ons in de maling nam. Mijn vader was partijlid en een talentvolle muzikant, en hij werd samen met nog een aantal uitverkorenen elk jaar naar het buitenland gestuurd om de rijke Bulgaarse cultuur te promoten. Hij liet ons foto's zien van de overvolle winkels in Amerika en bracht van zijn reizen in Europa catalogi met kleding mee. We vergaapten ons aan de Neckermannmode. Bij ons had je niet van die leuke, vrolijke kleding, en al die dikke catalogi waren in het Westen helemaal gratis! Het kapitalisme

was dus zo slecht nog niet. Ze hadden zelfs bananen en die waren vrij verkrijgbaar in alle supermarkten.

Wat Bulgarije met de andere communistische landen gemeen had, was de schaarste aan bananen. We hadden het geld om zo veel trossen te kopen als we wilden, maar die waren er gewoon niet. Slechts af en toe verschenen ze in de winkel en als je geluk had, kon je na uren wachten een tros bemachtigen. In Bulgarije had je een grap: 'Waarom zijn de bananen krom? Omdat ze een bocht om Bulgarije maken.' In de DDR zeiden ze: 'Omdat ze een bocht om de DDR maken.' En in Rusland… je raadt het wel.

Volgens mij kon je al die anticommunistische moppen aan elk willekeurig land in het Oostblok toewijzen zonder dat de betekenis verloren ging. Alleen westerlingen begrepen ze niet zonder toelichting. Hoezo slechts een paar keer per jaar verkrijgbaar? Hoezo wacht je in een eindeloze rij en is alles op als je aan de beurt bent? Wat zielig! Misschien was het zielig, maar het had ook een goede kant: van jongs af aan oefenden we alvast in teleurstellingen voor ons verdere leven. Met deze goede training konden we de tegenslagen in ons volwassen leven aan zonder antidepressiva te hoeven slikken.

Vrijheid van meningsuiting

De militaire voorbereiding op school is verplicht. We leren schieten met kalasjnikovs om ons vaderland te kunnen verdedigen tegen het imperialistische Westen. Als de sirenes op school loeien, betekent dat een vijandelijke aanval en moeten we zonder paniek vluchten. Amerika en Rusland houden elkaar al jaren in gijzeling door steeds grotere voorraden kernwapens aan te leggen. We weten zeker dat het kapitalisme en het communisme onverenigbaar zijn, maar niemand weet of de vijand zijn ideologie met geweld durft op te leggen. We oefenen met gasmaskers, leren hoe we gewonden moeten verzorgen en soms komen we terecht in volledig ingerichte bunkers, waar je alle spullen vindt die nodig zijn om een tijdje onder de grond te overleven.

Dat ons systeem superieur is aan het kapitalisme, daar twijfelen we niet aan. We begrijpen alleen niet hoe het kan dat de winkels daar vol zijn met mooie spullen en bij ons niet. Onze partijleiders zeggen dat het komt doordat het doel nog niet bereikt is, maar dat we hard op weg zijn om de mooie communistische toekomst te bereiken. Het socialisme is niets anders dan een noodzakelijk tussenstation.

Gelukkig gebeuren er tijdens het wachten af en toe ook leuke dingen.

'Kijk eens wat ik voor je heb!' roept mijn moeder. Haar ogen glinsteren van enthousiasme. Wow, ze heeft schoenen voor me gescoord, mooie schoenen! Ik geef

haar een kus. Ze zijn echt gaaf, veel eleganter dan mijn vorige. Nu maar hopen dat ze ook een beetje lekker lopen.

Opeens zie ik de maat. 'Mam, deze schoenen zijn alwéér een maat te klein!'

Mijn moeder vertrekt geen spier. 'Ik weet het, maar alle andere maten waren al uitverkocht.'

'Hoe moet ik hier mijn voeten in proppen?' Ze lopen ook nog spits toe, dat wordt helemaal moeilijk.'

'Geen probleem, we gaan ze even oprekken.'

Oprekken, daar gaan we weer. Het is niet de eerste keer dat ik schoenen opgerekt heb. Dan loop ik dagenlang in huis met in mijn schoenen proppen die zijn doordrenkt met spiritus. Dat doet pijn, want door de proppen zijn ze nog krapper. Het hele huis stinkt naar spiritus, maar alles voor het goede doel. Uiteindelijk helpt het inderdaad een beetje, maar meestal blijven de schoenen aan de krappe kant.

Voor ik het weet, heeft mijn moeder mijn nieuwe schoenen al 'geprepareerd': ze zijn klaar om uitgerekt te worden. Maar ik ben er geestelijk nog niet klaar voor. 'Kan het niet morgen?'

'Wat, ben je niet blij met je nieuwe schoenen?!'

'Natuurlijk ben ik er blij mee.'

'Trek ze dan aan.'

Ik doe het; met moeite wring ik mijn voeten erin, terwijl de spiritus zich steeds meer toegang tot mijn neus verschaft. Dan zet ik een paar passen. Mijn gezicht vertrekt in een grimas.

'Wie mooi wil zijn, moet pijn lijden,' zegt mijn moeder. Dat zegt ze altijd.

In Oost-Europa hielpen we elkaar met op elkaar afge-

stemde vijfjarenplannen en ruilhandel. Bulgarije en Roemenië leverden vooral landbouwproducten, de Sovjet-Unie aardgas, de DDR en Hongarije technologie en Polen steenkool. Die ruilhandel was mooi bedacht, maar hielp niet echt om de tekorten aan allerlei spullen op te lossen. We stonden dus voortdurend in de rij en namen de tijd om elkaar moppen over de tekorten te vertellen.

'Een oudere man staat uren in de rij voor vlees, maar als hij aan de beurt is, blijkt alles weer op te zijn. De man is woedend en begint tegen de winkelier te schreeuwen dat het hele systeem niet deugt. Opeens verschijnt er iemand van de geheime dienst: 'Kameraad, u kunt zich beter inhouden, want weet u wat er een paar jaar geleden zou zijn gebeurd?' Hij richt een denkbeeldig geweer op zijn hoofd.

De man bedaart en gaat naar huis.

'Alweer geen vlees?' vraagt zijn vrouw.

'Nou, inmiddels is het nog erger. Ze hebben zelfs geen kogels meer.'

Grappen maken over het communisme was op het randje en iedereen zocht dat randje op. Ook ik kende tientallen politieke moppen, maar na de val van de Berlijnse Muur zijn ze bijna allemaal uit mijn hoofd verdwenen, waarschijnlijk omdat ze geen functie meer hadden. Als iedereen mag roepen wat hij wil, klinken de verboden moppen niet meer zo grappig.

Ik herinner me er wel eentje over Stalin. Stalin is zijn pijp kwijt en de chef van de veiligheidsdienst belt hem op of hij zijn pijp al gevonden heeft.

'Ja hoor,' zegt Stalin, 'die was onder de bank gevallen.'

'Onmogelijk!' roept de veiligheidsman. 'Er zijn al drie mensen die de diefstal van uw pijp bekend hebben.'

Op de stiekeme moppen na viel er met de Sovjet-Unie helemaal niet te sollen. Alles wat 'moedertje Rusland' goed leek, gebeurde in ons land. Het Russische volkslied kende ik net zo goed als het Bulgaarse, omdat het er bij ons werd ingestampt:

Een onverwoestbare unie van vrije republieken,
Heeft het almachtige Rusland voor eeuwen gesmeed.
Lang leve de door de wil der volkeren opgerichte,
*Verenigde, machtige, Sovjet-Uni*e!

Refrein:
Eer aan ons vrije vaderland,
Het betrouwbare fort van de volkerenvriendschap!
De partij van Lenin – de macht van het volk,
Zal ons naar de triomf van het communisme leiden!
Door de onweersbuien heen, scheen ons de zon der vrijheid toe,
En de grote Lenin heeft ons de weg getoond:
Voor de goede zaak heeft hij de volkeren doen opstaan,
Tot arbeid en heldendaden heeft hij ons geïnspireerd!

Ik weet niet wat voor heldendaden ze bedoelden, maar heel heldhaftig waren we niet. Eerlijk gezegd wilde ik ook helemaal niet heldhaftig zijn, hooguit in geval van oorlog. Dan wilde ik mijn vaderland verdedigen en als held sterven. Ik had in elk geval meer dan genoeg voorbeelden, want in de films die ze bij ons standaard draaiden, werden de communisten gruwelijk gemarteld, maar verraadden ze nooit hun kameraden.

'Heb je de vrijheid van meningsuiting nooit gemist?' vraagt Frank. Niet echt, want ik wist simpelweg niet wat dat was.

Gek genoeg heb ik me nooit onderdrukt gevoeld, al waren zo veel dingen verboden. In het Westen heb je al heel wat jaren vrijheid van meningsuiting, maar niet minder misstanden. Waarom kan de vrijheid van meningsuiting dat niet veranderen? Na de val van het communisme hebben we dat ook meegemaakt: opeens kon je overal tegen protesteren, maar er was niemand die echt luisterde.

Het werd juist alleen maar erger. Mensen raakten alles kwijt: hun werk, hun idealen en hun spaargeld. Gerechtelijke uitspraken waren opeens te koop voor wie het meest betaalde. Alle misstanden werden getoond op tv, want met de persvrijheid zat het wel goed. Het geweld was overdonderend: na elk lijk of elke zware mishandeling vroegen we ons af wat er nog over was van ons mooie rustige landje. Tijdens het communisme hadden we veel zorgen, maar criminaliteit hoorde daar zeker niet bij. En je hoefde je ook niet druk te maken of je genoeg geld had om eten te kopen. De politici die hoog en droog zaten, leken het niet te begrijpen: waar zeurde het volk nou over? Eindelijk mochten al die mensen roepen wat ze wilden en nog waren ze niet tevreden.

'Als de politici zo kortzichtig zijn, dan stem je ze toch weg?' zegt Frank.

'We deden niets anders. Kabinetten wisselden elkaar af, maar dat hielp totaal niet. De vrijheid van meningsuiting was geen goede stok achter de deur en kon ook geen lege maag vullen. De politici zorgden er vooral voor dat hun eigen zakken gevuld werden, en het maakte helemaal niets uit of ze links of rechts waren.'

Als je de keus hebt tussen vrijheid van meningsuiting en je kinderen te eten kunnen geven, wat kies je dan? Wij hoefden geen enkele keus vrijwillig te maken, dat deed de

geschiedenis voor ons. De ene dag hadden we volle magen en vrijwel geen vrijheid; de volgende dag hadden we volledige vrijheid en geen geld meer.

Dat gold natuurlijk niet voor iedereen: in de nieuwe maatschappij werd ook de pijn zo veel mogelijk oneerlijk verdeeld, zoals dat hoort in het kapitalisme. De sterksten konden op tijd het zinkende schip verlaten, de zwaksten bleven achter om te verzuipen, en er was niemand die ze probeerde te redden. We gingen Amerika achterna, waar een op de zeven burgers afhankelijk is van de voedselbank of een ander liefdadigheidsprogramma voor het dagelijks brood. Alleen hadden we geen voedselbanken en ook geen superrijken die geld in liefdadigheid wilden steken. Veel mensen waren in korte tijd rijk geworden, maar ze hadden totaal geen zin om hun geld met de armen te delen.

Waar waren al die mooie idealen gebleven? Begraven onder de puinhopen van de Berlijnse Muur? Jarenlang moest de DDR-jeugd tijdens de *Jugendweihe* – het feest om de overgang naar volwassenheid te vieren – een plechtige gelofte uitspreken. De woorden waren nagenoeg dezelfde als wat de jeugd in al die andere communistische landen bij officiële gelegenheden moest beloven: 'Zijn jullie bereid als ware patriotten de vaste vriendschap met de Sovjet-Unie verder te verdiepen, de broederband met de socialistische landen te versterken, te strijden in de geest van het proletarisch internationalisme, de vrede te bewaren en het socialisme tegen iedere imperialistische aanval te verdedigen, antwoord dan: ja, dat beloven wij!'

De trouwe zonen en dochters van de arbeiders- en boerenstaat hebben plaatsgemaakt voor de trouwe zonen en dochters van het kapitalisme, die heel andere idealen nastreven: een mooi koophuis en een snelle BMW. Van de communis-

tische geschiedenis waren weinig restanten overgebleven, en die wilde op dat moment niemand hebben. Mijn opa had jarenlang postzegels en munten uit bevriende landen verzameld; toen hij overleed, kreeg mijn vriend ze van mijn oma. Frank bekeek de verzameling belangstellend. Op zowat alle postzegels en munten stonden communistische kopstukken afgebeeld, of andere symbolen van het communisme.

'Geen idee wat je ermee moet,' zei ik enigszins verontschuldigend. 'Gewoon opbergen, misschien worden ze ooit geld waard. Stel je voor dat de mensheid op een gegeven moment beseft dat het kapitalisme ook niet alles is. Ken je de mop over de man die moest kiezen tussen de communistische en de kapitalistische hel?'

'Vertel.'

'Een man belandt in de hel, maar hij mag zelf kiezen tussen de kapitalistische of de communistische hel. De man gaat eerst bij de kapitalistische hel kijken. "Wat staat me hier te wachten?" vraagt hij.

"We bakken je in olie en daarna snijden we je in stukken."

In de communistische hel krijgt hij precies hetzelfde antwoord.

"Wat is dan het verschil?" vraagt de man.

"Het enige verschil is dat ze in de communistische hel de ene keer geen olie hebben, en de andere keer geen messen."'

De tegenstellingen tussen de twee systemen waren groot. De Verenigde Staten waren zo bang voor de Russen en een mogelijke uitbreiding van het communisme dat ze onbewust een veel ergere vijand hebben geholpen. In de jaren tachtig voorzagen de VS de moedjahedien in Afghanistan van wapens om tegen de Russen te vechten. Die strijders groeiden later uit tot Al Qaida en doodden duizenden Amerikanen met gekaapte vliegtuigen. Ze boorden zich in

het hart van New York, en zo ontstond een nieuwe strijd, waarin de vijand nog slinkser en gemener was. Zo leidde de Koude Oorlog tot een nieuw, ongewenst hoofdstuk in de wereldgeschiedenis.

Dansen op de Muur

Als tieners mogen mijn zus en ik van mijn ouders naar Rusland. Gewoon met z'n tweetjes, want ze hebben geen geld voor vier vliegtickets. Het wordt tijd om de machtige Sovjet-Unie met eigen ogen te zien. Mijn ouders hebben daar goede vrienden die voor ons gaan zorgen. Ik ben zo blij: eindelijk ga ik het met eigen ogen zien, het land van het communistische ideaal, van de indrukwekkende militaire parades, van de 3,7 miljoen soldaten en de 25.000 kernwapens!

Als het vliegtuig landt, verwacht ik een soort sprookjesland. De werkelijkheid valt echter vies tegen. De bevolking ziet er niet trots uit, eerder depressief, en de winkels zijn veel leger vergeleken met die in Bulgarije. Onze gastheren zijn heel hartelijk, maar hebben niet genoeg te eten. Ze tellen zelfs het aantal aardappels per persoon. Verder zijn ze ontzettend gastvrij, maar schaars is schaars.

Ik ben in de bloei van mijn puberteit en als elke puber bovengemiddeld geïnteresseerd in muziek. Tot mijn stomme verbazing blijkt westerse muziek nog steeds verboden in Rusland, terwijl die in onze muziekwinkels gewoon verkrijgbaar is. Maar de perestrojka van Gorbatsjov is begonnen en er waait een frisse wind door het land. Hier verkopen ze zelfs T-shirts met 'perestrojka' en 'seks' erop, terwijl dat in Bulgarije volledig ondenkbaar is. Ik sla alvast een voorraadje in, dan kan ik al mijn

vrienden de ogen uitsteken. Ik zie mezelf al lopen met zo'n T-shirt in de straten in Bulgarije, lekker rebels.

Natuurlijk kunnen de autoriteiten daar een probleem van maken, maar sinds Gorbatsjov heeft aangekondigd dat de regels veel soepeler gaan worden, zijn de Bulgaarse autoriteiten danig in de war over wat nu wel en niet mag. De Russen trouwens ook. Aan de ene kant mag er veel meer dan vroeger, aan de andere kant worden steeds meer dingen verboden. Gorbatsjov haalt zich de volkswoede op zijn hals door veel drankwinkels te sluiten en de openingstijden van de overige te beperken. Daarmee verdwijnt alle suiker uit de winkels, want de Russen gaan illegaal wodka stoken. Blijkbaar hebben ze hun wodka nodig om in de prachtige toekomst van het communisme te blijven geloven.

Onze gastheren vinden het verschrikkelijk dat ze opeens geen suiker meer kunnen kopen. 'Het is allemaal de schuld van Gorbatsjov,' klagen ze. Ze proberen de moed erin te houden door toepasselijke moppen te vertellen, bijvoorbeeld over een verkoper die op last van Gorbatsjov zijn drankwinkel moet sluiten. Hij loopt naar buiten en zegt tegen de lange rij wachtenden: 'Ik ga die idioot in het Kremlin vermoorden.'

De menigte moedigt hem aan en de verkoper vertrekt. Een paar uur later komt hij terug met een droevige blik in zijn ogen.

'Hoe is het afgelopen?' vragen de mensen.

'Nou, jullie willen niet weten hoe lang de rij voor het Kremlin was.'

Gorbatsjov had zeer vooruitstrevende ideeën. Hij wilde bijvoorbeeld een einde maken aan de corruptie. Alsof ons

leven al niet moeilijk genoeg was! Dankzij de wijdverbreide corruptie viel zelfs in periodes van schaarste van alles te regelen. Hoe moest dat straks verder?

Gorbatsjov wilde ook dat de communistische burger harder ging werken. In elk geval moest de burger op zijn werkplek blijven en niet meer naar de bioscoop of naar de kapper gaan voordat de werkdag afgelopen was, want dat werd voortaan gecontroleerd. De arbeiders begrepen niet waarom ze harder moesten werken als er toch elk jaar een recordproductie werd gehaald. Of was Gorbatsjov van plan om ook dat te veranderen?

Van die recordproductie merkte ik in Rusland nog minder dan in Bulgarije. Als je bij de slager kwam, zag je alleen een paar blauwige kippen. Het ergste was niet eens hun kleur – dood is dood – maar dat ze compleet met nagels en ingewanden verkocht werden. De Bulgaarse kippen waren schoongemaakt en netjes in zakken verpakt. Bovendien hadden ze geen blauwige kleur, ook zou het te ver gaan om te beweren dat ze er gezond uitzagen.

De Russen leken zich drukker te maken over het gebrek aan wodka dan over het gebrek aan eten. Door zijn anti-wodkabeleid was Gorbatsjov geliefder in het Westen dan in eigen land. In de Verenigde Staten won 'Gorby' het bij populariteitspeilingen zelfs van de Amerikaanse president. Maar de Russen vonden zijn beleid verschrikkelijk en werden helemaal razend toen ook de sigaretten uit de winkels verdwenen.

De kettingrokers reden stad en land af om aan sigaretten te komen. Die waren er vrijwel niet, want alle grote fabrieken bleken tegelijkertijd aan een grote verbouwing te zijn begonnen. De bedenkers van de fantastische planeconomie kwamen zoals gewoonlijk met een fatsoenlijke oplos-

sing: distributiebonnen. Er was alleen niet genoeg papier om die bonnen te drukken. De kettingrokers moesten het tijdelijk doen met sigarettenpeuken, die slimme 'ondernemers' uit de afvalbakken visten en per zakje verkochten. Met zo veel wanhopige en verslaafde rokers bleek dat geen slechte handel.

Gorbatsjov wilde economische hervormingen en met zijn glasnost en perestrojka wilde hij vooral de uitdijende corruptie aanpakken. Hij geloofde zo in het communisme dat hij het ondenkbaar vond dat de boeren zelf grond in bezit zouden krijgen om te bewerken. Zelfs toen hij de kolchozen de das had omgedaan, veel grond onbewerkt bleef en de boeren honger leden, voelde Gorbatsjov niets voor herstel van het privébezit.

Eigenlijk had het communisme er heel anders uit kunnen zien als Lenin niet zo vroeg gestorven was. Lenin had geen concrete ideeën over de manier waarop een communistische maatschappij ingericht moest worden, hij geloofde alleen in de macht van het volk en was ervan overtuigd dat het volk zelf kon regeren, zonder machthebbers. Marx had te weinig concrete aanwijzingen nagelaten en Lenin moest zelf bedenken hoe zo'n maatschappij er in de praktijk moest uitzien. Hij wilde in eerste instantie het kapitalistische systeem in stand houden, op voorwaarde dat de arbeiders de controle over de fabrieken zouden krijgen.

Op veel plaatsen besloten de arbeiders de echte bedrijfsleiding weg te jagen en was er sprake van anarchistische toestanden. Lenin schrok daarvan en begon met het nationaliseren van de fabrieken. Iemand moest die blijkbaar toch op centraal niveau aansturen. Zo ontstond een flinke bureaucratische laag; het begin van de planeconomie was een feit, al lag dat niet in de planning.

Omdat Lenin zo gezichtsbepalend is geweest voor het communisme, denken veel mensen dat hij heel lang aan de macht is geweest. Toch was hij dat nog geen vijf jaar; toen kreeg hij diverse beroertes en kon hij niet meer praten. Lenin schreef zijn testament, waarin hij zich tegen Stalin keerde, maar Stalin had inmiddels een stevige positie verworven en op dat moment maakten weinig mensen zich druk over mogelijk machtsmisbruik. Lenin zelf schuwde geen geweld, maar hij vond wel dat het Centraal Comité van de partij moest worden uitgebreid met tientallen gewone arbeiders en boeren, die de partij op zuiverheid zouden controleren. Zijn idee werd nooit uitgevoerd.

Een van de verboden anticommunistische moppen illustreert treffend de reële angst van Lenin voor het machtsmisbruik van zijn opvolger. Lenin is stervende en bespreekt een aantal dingen met Stalin. 'De enige zorg die ik heb,' zegt Lenin, 'is dit: zullen de mensen jou volgen? Wat denk je, kameraad Stalin?'

'Dat gaan ze zeker doen,' antwoordt Stalin.

'Ik hoop het,' zegt Lenin, 'maar wat als ze je niet willen volgen?'

'Geen probleem,' zegt Stalin, 'dan volgen ze jou.'

Lenin was een grote idealist en waarschijnlijk was Gorbatsjov dat ook. In ieder geval wilde hij het heel anders doen dan zijn voorgangers. Het leven van de Russen verslechterde echter met de dag: mensen moesten vaak maandenlang wachten op uitbetaling van hun loon en in de winkels was steeds minder te krijgen. Het lukte Gorbatsjov niet om het tij te keren. Hij geloofde nog steeds in de communistische toekomst, maar hij had geen idee dat het op een kiertje openzetten van de sluizen van de openheid kon leiden tot een fatale overstroming.

De Bulgaarse communisten zagen helemaal niets in de glasnost en de perestrojka van Gorbatsjov. Sommige Russische kranten en tijdschriften werden uit de handel genomen omdat er te veel waarheden in stonden. Mijn vriendin Olga verspreidde de grap dat de Bulgaarse regering van plan was om een inval te doen in de Sovjet-Unie om het communisme te redden. Maar iedereen wist dat de werkelijkheid heel anders was, dat alle Oostbloklanden bang waren voor militair ingrijpen vanuit Rusland en goed op hun tellen moesten passen. Het IJzeren Gordijn was te lang en te zwaar om zomaar weggeschoven te worden.

Winston Churchill had de tweedeling van Europa al in 1946 voorspeld, maar toen geloofde niemand hem, want de Sovjet-Unie werd door de Amerikanen als een bondgenoot beschouwd. Churchills voorspelling kwam niet veel later uit: de Russen breidden hun invloed uit en Bulgarije, Hongarije, Tsjecho-Slowakije, Polen, Roemenië en de DDR verdwenen achter het IJzeren Gordijn. Ook Joegoslavië en Albanië volgden de communistische ideologie, hoewel zij zich minder door de Sovjet-Unie lieten leiden.

Tsjecho-Slowakije was het eerste land waar de communistische partij onder leiding van Alexander Dubček meer ruimte creëerde voor de vrijheid van meningsuiting. Dat pakte niet goed uit, want de Sovjet-Unie was er niet van gecharmeerd dat de Tsjecho-Slowaken opeens over de slechte economische toestand in diverse Oostbloklanden berichtten en dat ze ook vrijuit schreven over de schijnprocessen, waarbij onschuldige mensen naar strafkampen werden gestuurd. De Russen waarschuwden Dubček dat hij met zijn 'lastercampagne' moest stoppen, maar de Praagse Lente was in volle gang en niemand wilde de nieuw verworven vrijheden opgeven.

De Russische troepen maakten in 1968 met tanks een einde aan deze nieuwe vorm van communisme. Dat hadden ze al eerder in 1956 in Hongarije gedaan, want ook het 'goulashcommunisme' zinde ze niet. Hoezo een communisme met een menselijk gezicht? Het volk moest blij zijn dat het mocht bouwen aan de rechtvaardigste maatschappij ter wereld, redeneerden de Russen. Wie daar niet blij om was, deugde niet.

Vele jaren later probeerden de Hongaren het weer, deze keer met succes. Enkele burgerbewegingen organiseerden op 19 augustus 1989 een pan-Europese picknick op de grens met Oostenrijk en de overheid stond de verbroedering oogluikend toe. Terwijl duizenden Hongaren en Oostenrijkers samen aan het picknicken waren, maakten zo'n zeshonderd DDR-burgers gebruik van de gelegenheid om lopend en rennend naar het Westen te vluchten. De Hongaarse grenspolitie was zo verrast dat ze niet eens ingreep. De foto's van de honderden verlaten Trabants en Wartburgs gingen de hele wereld over.

De picknick was een van de eerste gaten in het IJzeren Gordijn. De deelnemers namen symbolisch stukjes van het prikkeldraad mee naar huis. Later zouden dat hele betonblokken worden, maar daarvoor was de tijd nog niet rijp, vooral niet in de DDR.

In ruil voor een lening van 500 miljoen Deutsche Mark van West-Duitsland besloot Hongarije de grens met Oostenrijk volledig te openen. In slechts twee maanden tijd vluchtten ruim honderdduizend Oost-Duitsers via deze route naar het Westen. Velen van hen hadden daar vrienden of familie. De communistische partij raakte in paniek omdat zo veel jonge hoogopgeleide mensen het land verlieten. De DDR dreigde leeg te lopen en de Oost-Duitse communistische

partij ergerde zich dood aan die 'malloot' Gorbatsjov, die tegelijkertijd openheid en hervormingen propageerde. Dat voelde zo bedreigend dat de partij de verkoop van diverse Russische kranten en tijdschriften verbood.

Terwijl in Polen in datzelfde jaar de eerste min of meer vrije verkiezingen plaatsvonden, vervalsten de Duitse communisten opnieuw de uitslagen, zodat ze als overtuigende winnaar uit de bus kwamen. Dat deden ze omdat ze zagen wat er in Polen gebeurde: daar werden de verkiezingen op verpletterende wijze gewonnen door de niet-communistische beweging Solidariteit – een teken aan de wand. Op de Berlijnse Muur was echter nog geen krasje te bekennen en iedereen ging ervan uit dat die gewoon zou blijven.

De Muur was een monsterlijk project. Het stuk Muur bij Berlijn was het bekendst, maar ook kleine dorpen en zelfs begraafplaatsen werden in tweeën gedeeld. In Mödlareuth – een plaatsje dat uit niet meer dan vijftig boerderijen bestond – kon je na de bouw van de Muur niet meer naar de buren. Die verdwenen achter een 3,30 meter hoge muur, zonder enige doorgang en voortdurend bewaakt door patrouilles. Zelfs zwaaien naar de overkant was verboden.

Ook stations werden tijdens de Koude Oorlog niet gespaard. Door de hal van het station van Bayerisch Eisenstein en Železná Ruda liep letterlijk een muur om kapitalistisch Duitsland en communistisch Tsjecho-Slowakije van elkaar te scheiden. Waar reizigers vroeger zonder problemen van München naar Praag konden reizen, zagen ze van de ene op de andere dag een muur over de perrons en de sporen lopen. Dat was eigenlijk net als in Duitsland zelf, waar veel straten gewoon doodliepen. Tot 1989 durfde vrijwel niemand te protesteren, maar in dat jaar vloog de geest van de ongehoorzaamheid uit de fles. De Oost-Duit-

sers protesteerden: ze wilden geen muren meer en ze wilden vrij reizen naar het buitenland.

Ik kon me niet voorstellen dat de grenzen ooit open zouden gaan en dat we naar het Westen zouden mogen reizen. We waren best jaloers op onze Joegoslavische buren: zij mochten van hun Tito wel het communistische paradijs verlaten. Waarom zij wel en wij niet? Niemand durfde dat soort kritische vragen te stellen. We waren allang blij dat onze Joegoslavische broeders ook naar Bulgarije kwamen om ons hun westerse spullen met winst te verkopen.

Ze mochten best aan ons verdienen, want we wilden allemaal een spijkerbroek. Die waren bij ons in de gewone winkels niet te koop. Wel in de dollarwinkels, maar Bulgaars geld wisselen voor dollars was verboden. Je moest dat geld zelf in dollars verdiend hebben en dat ging meestal niet, omdat je het land niet mocht verlaten. Als er dus een Joegoslavische 'broeder' op vakantie in Bulgarije kwam, trokken we zowat de spijkerbroek van zijn kont af. De communisten propageerden tenslotte dat je alles eerlijk moest delen.

De protesten in Oost-Duitsland waren in het najaar van 1989 zo massaal dat de communisten ze niet langer konden negeren. In de propaganda was uiteraard niets te merken van de wanhoop van de partij over het feit dat zo veel jonge Oost-Duitsers via andere landen naar het Westen vluchtten. Volgens de berichten ging het om georganiseerde mensenhandel door de kapitalisten. Om dat beeld te versterken verschenen op tv mensen die vertelden dat ze bedwelmende sigaretten hadden gekregen en vervolgens door geheime agenten waren ontvoerd.

Stiekem wist de partij dat de waarheid niet eeuwig gecamoufleerd kon worden en dat er iets moest gebeuren, maar

de partijtop wilde eerst alle 'afvalligen' een lesje leren. Ze mochten allemaal weg uit de DDR, maar wel in verzegelde treinen gepropt. Ze moesten hun identiteitspapieren inleveren, want verraders mochten niet terugkeren naar het communistische paradijs. De bedoeling was dat dit de mensen zou afschrikken, maar naar de ballingen die in de twaalf treinen zaten, werd overal langs de route gezwaaid en in West-Europa werden ze als helden ontvangen. Die beelden waren via West-Duitse zenders ook in de DDR te zien, en daarna wilden nog meer mensen weg.

Erger dan deze vluchtelingen waren voor het regime de vele duizenden mensen die de straat op gingen om te protesteren. Ze eisten echte democratische verkiezingen en het recht om te reizen. De demonstranten riepen onder meer: '*Wir bleiben hier*!' Zij waren afvalligen die je niet zomaar over de grens kon dumpen. De protesten werden met de dag massaler; in diverse steden gingen tienduizenden mensen de straat op. Sommigen maakten grapjes dat dit niet langer de Duitse Democratische Republiek was, maar de Duitse Demonstrerende Republiek.

De propaganda-afdeling van de communistische partij SED kwam met een rapport waarin stond dat de eis van vrije verkiezingen ondersteund diende te worden, maar dat de deur naar een meerpartijenstelsel gesloten diende te blijven. Een fraai staaltje communistische retoriek, die we in het hele Oostblok pijnlijk goed kenden. In duidelijkere taal betekende het: 'Willen jullie vrije verkiezingen? Prima! Als jullie maar weten dat de communistische partij blijft regeren.'

Het probleem was dat het volk niet meer zo bang en gedwee was dat het dit soort onzin bleef slikken. Ook het voorstel om voortaan dertig dagen per jaar vrij te mogen reizen werd met gejoel ontvangen. Op zich was vrij reizen een enorme

concessie aan de protesterende massa, maar de bureaucraten van de partij hadden verzonnen dat je niet meer dan vijftien Deutsche Mark mocht uitvoeren. Dat was niet eens genoeg om een nachtje hotel te betalen. '*In dreißig Tagen um die Welt – ohne Geld*' scandeerden de Oost-Duitsers.

Toen ik geboren werd, was de Muur allang een feit. Mijn generatie wist niet beter dan dat de Muur gebouwd was als 'antifascistisch obstakel' om te voorkomen dat het kapitalistische Westen ons zou aanvallen. Dat stelden we helemaal niet ter discussie. Er waren slechts weinig mensen die de waarheid kenden: de Muur was niet gebouwd tegen aanvallen, maar om te voorkomen dat de Oost-Duitsers hun land ontvluchtten.

Miljoenen hadden dat al gedaan en in 1961 vond de Duitse communistische partij het welletjes. Ze konden de jeugd er niet van overtuigen dat het onder het kapitalisme slechter was, dus moesten ze de jeugd dan maar opsluiten. In het begin geloofden veel mensen de propagandapraatjes dat we hard op weg waren om het Westen economisch in te halen, maar later niet meer. Een bekende mop luidde dat de partij besloten had dat iedereen sloffen moest dragen, omdat de westerse landen niet mochten horen dat we ze al aan het inhalen waren.

Uiteraard was er helemaal geen sprake van dat de Muur zou verdwijnen. De Muur viel op een bijna klunzige manier. Op 9 november 1989 gaf DDR-partijfunctionaris Günter Schabowski een persconferentie. Een journalist vroeg naar een nieuwe reisregeling, waarop veel kritiek was. In zijn antwoord verdedigde Schabowski het beleid van de partij. Opeens zei hij: '*Maar vandaag is, voor zover ik weet, een beslissing genomen... We hebben besloten dat iedere*

DDR-burger de grens over mag.' Bij de vraag per wanneer keek Schabowski naar de formulering in het document dat hij vlak daarvoor ontvangen had en zei: '*Voor zover ik weet, is dat… eh… met onmiddellijke ingang.*'

Het was 18:57 uur en de verwarring kon niet groter zijn. De bedoeling was dat de grens tussen Oost- en West-Duitsland alleen geopend werd voor de burgers die de DDR voorgoed wilden verlaten. Voortaan zouden ze broederlanden zoals Hongarije en Tsjecho-Slowakije niet meer hoeven te bestormen om naar het buitenland te vluchten.

Op dat moment scheen niemand te beseffen dat dit een historische verspreking was. De eerste berichten van de persbureaus baarden geen opzien, tot Associated Press heel direct als nieuws meldde: 'Volgens informatie verschaft door het lid van het SED-politbureau Günter Schabowski zet de DDR de grenzen open.'

Drommen mensen verzamelden zich bij verschillende grensposten om te kijken of die echt opengingen. Dat was niet het geval. De grensbeambten wilden de mensen naar huis sturen, maar die lieten zich niet langer commanderen en bleven staan. De staatszender probeerde de situatie te redden door te melden dat vrij reizen voortaan was toegestaan, maar wel met een vergunning. Op dat moment luisterde echter niemand meer naar de staatszender. De Oost-Duitsers gingen ervan uit dat de berichtgeving op de westerse zenders betrouwbaarder was, en die zeiden dat de poorten van de Muur open waren, met onmiddellijke ingang. Lange rijen Trabantjes en Wartburgs trokken erheen en de grenspolitie werd in het nauw gedreven.

Luitenant-kolonel Harald Jäger zag als eerste in dat de situatie onhoudbaar werd en gaf zijn soldaten het bevel om alles open te gooien. Duizenden mensen holden luid juichend de grens over.

Schabowski besefte op dat moment zelf niet de historische betekenis van zijn woorden. Hij reed naar de grens en zag honderden Trabantjes. Een Stasimedewerker liep naar hem toe en zei: 'Kameraad Schabowski, de grens is open. Er zijn geen bijzondere gebeurtenissen te melden.' De absurditeit van deze mededeling drong op dat moment niet tot Schabowski door. Eigenlijk was het voor iedereen absurd, want niemand had deze plotselinge val van de Muur voorspeld.

Ik zie de beelden van Duitsers die zomaar op de Muur klimmen en begrijp er niets van. Hoe kan hét symbool van de onverzoenlijkheid van het communisme en het kapitalisme weg zijn? De Oost-Duitsers stappen simpelweg in hun Trabants en steken de grens over. Glanzende ogen en champagne – de tv-beelden gaan de hele wereld over. Dansen bij en zelfs op de Muur, wie had dat ooit gedacht? De Muur is verleden tijd!

Het lijkt haast onwerkelijk dat nog kort geleden aan beide kanten van de Brandenburger Tor houten stellages stonden, vanwaar je een blik over de Muur naar de vijand kon werpen. Soms stonden twee groepen mensen simpelweg naar elkaar te staren. Nu is dat allemaal in één klap voorbij, alsof dergelijke taferelen slechts in de levendige fantasie van schrijvers hebben bestaan.

Ik krijg overal rillingen als ik de euforie van de Duitsers zie. Is dit het einde van het communisme? Zouden wij ook ooit vrij naar het Westen kunnen reizen? Dat lijkt me sterk. Duitsland is een heel ander land en ik denk niet dat onze dictator iets gaat ondernemen omdat ze daar de Muur aan het slopen zijn. Toch is er iets groots aan de gang, je voelt het haast in de lucht. Een nieuwe hoop, maar op wat?

De vrolijke dictator van Bulgarije

Van alle Oostbloklanden hebben wij de vrolijkste dictator: hij vertelt zelfs moppen over zichzelf! Iemand anders mag dat soort moppen uiteraard niet hardop vertellen, maar een dictator mag alles. Onze Todor Zjivkov is de trouwste vazal van de Sovjet-Unie en volgt alle bevelen uit Moskou op zonder tegenstribbelen. Hij ziet er altijd vrolijk en goedgemutst uit en je kunt je haast niet voorstellen dat hij een harde dictator is. De meeste mensen zien de dictatuur als iets vanzelfsprekends, waarschijnlijk door jarenlange hersenspoeling. Soms gaat de propaganda heel ver. Zo proberen de meeste communistische regeringen de grootste nucleaire ramp in de geschiedenis te verzwijgen. Ze zetten het leven van hun burgers op het spel, omdat dergelijke rampen volgens hen alleen in het Westen gebeuren, en zeker niet in de grote Sovjet-Unie. Als de geruchten toenemen, komen ze in Bulgarije met het verhaal dat een beetje radioactiviteit uit Tsjernobyl geen kwaad kan, en dat de jeugd daar zelfs sneller van groeit. In Roemenië gaan de voetbalwedstrijden gewoon door, want men wil geen paniek zaaien. Sommige keepers krijgen wel het advies om niet te duiken op het radioactieve gras en contact met de bal zo veel mogelijk te vermijden. Hoe ze moeten keepen zonder de bal aan te raken wordt er niet bij verteld, maar we zijn eraan gewend

om naar onlogische adviezen te luisteren en ze zo veel mogelijk te negeren.

Een van de charmes van het communistische regime was het kat-en-muisspel met de autoriteiten. In de beginjaren van de dictatuur was dat een gevaarlijk spel, maar de generatie die opgroeide tijdens de perestrojka van Gorbatsjov, kon behoorlijk ver gaan. In Leningrad (het huidige Sint-Petersburg) werd een park tot 'Hyde Park' omgedoopt; iedereen mocht er vijf minuten lang praten over een onderwerp dat hij of zij belangrijk vond.

Heel vaak werden er interessante dingen verteld of politieke uitlatingen gedaan, maar de aanwezige journalisten mochten niets noteren, want de vrijheid van meningsuiting gold nog niet voor de media. Op een gegeven moment waren de autoriteiten ook de vrijheid van de burgers meer dan zat: de politie joeg ze weg uit het park. De burgers wilden hun 'Hyde Park' echter niet zomaar opgeven en verplaatsten hun Speakers' Corner naar de drukke Nevski Prospekt. Het stadsbestuur besloot om ze deze keer met geluid weg te jagen: er werd een groot blaasorkest opgetrommeld.

Hoe win je het van een blaasorkest? Een van de organisatoren herinnerde zich dat ze ergens had gelezen dat je ongewild grote hoeveelheden speeksel produceert als je iemand citroen ziet eten. Veel speeksel en blazen gaan niet samen, dus bingo: de ongehoorzame burgers begonnen massaal op citroenen te kauwen. De truc bleek te werken. De muziek hield op en de sprekers konden verder.

Steeds probeerden we via kleine trucjes de autoriteiten te slim af te zijn en als het lukte, gaf dat een onwerkelijk gevoel. Zo was het best een toer om een horloge te kopen van een van de Vietnamezen die ze illegaal verkochten in

het centrum van Sofia. Net als je een deal wilde sluiten, begonnen ze te rennen omdat ze een verdachte persoon hadden gezien die een politieagent kon zijn. Je rende dan maar achter ze aan en was heel blij als het lukte om de verkoper in te halen en het horloge alsnog te kopen.

Zelf nam ik het op mijn eigen manier op tegen de autoriteiten: ik was heel goed in het vervalsen van cijfers op school die ik onterecht vond. Voor het minste of geringste kregen we een lager cijfer, dus kon het geen kwaad om dat af en toe wat op te hogen. Natuurlijk moest het reëel blijven om niet op te vallen. Blijkbaar schatte ik dat goed in, want al deed ik het voor verschillende mensen, nooit viel ik door de mand. Blijkbaar vonden de leraren mijn cijfers objectiever dan hun eigen cijfers.

Mijn vriendin Olga belt me op. 'Ze hebben Todor Zjivkov afgezet!' Het is vlak na de val van de Berlijnse Muur. Olga fluistert en haar stem klinkt serieus. Toch denk ik dat ze een grapje maakt, want de tijd is rijp voor dat soort grapjes. Onze Zjivkov is de langstzittende dictator van allemaal en hij heeft beslist geen plannen om met pensioen te gaan. Wie zet een dictator af in een land waar mensen niet eens durven te protesteren?

Binnen een paar uur gonst het door de hele stad van de geruchten dat onze dictator is afgezet. Zou het waar zijn? Uiteraard geef ik het door aan kennissen die ik tegenkom. We praten bijna fluisterend, want stel je voor dat het niet klopt en iemand van de geheime dienst ons afluistert! Normaal gesproken zijn we niet bang dat iemand ons bespioneert, maar dit is een ernstige zaak. Een communistische partijleider afzetten staat gelijk aan revolutie. Een revolutie zonder een druppeltje bloed – het klinkt te mooi om waar te zijn.

Het bleek ook niet helemaal waar, het ging om een wisseling van de wacht. Een communistische minister verving onze partijleider, die na dankbetuigingen met welverdiend pensioen werd gestuurd. Op de tv-beelden was duidelijk te zien dat onze altijd vrolijke dictator het nieuws over zijn aftreden zelf nauwelijks kon geloven; zo vrijwillig was zijn vertrek blijkbaar niet.

Opeens waren al onze remmen los, want als iemand de machtigste partijleider kon afzetten, dan konden wij dat zeker met zijn opvolger doen. De euforie verspreidde zich als een bosbrand in een land waar het al jaren niet heeft geregend. We werden niet langer geregeerd door angst. Het geweld kon niet meer achter leugens worden verstopt, terwijl diezelfde leugens met geweld werden verdedigd. Eindelijk waren we ontsnapt aan de vicieuze cirkel.

Opeens was niemand meer bang en we riepen de gekste dingen tegen de communisten. 'Rode prullen, rode prullen, rode prullen!' Het communisme hoorde in de afvalbak: veertig jaar experimenteren over onze rug heen was genoeg geweest. Ik had het idee dat mijn voeten van de grond getild werden. Zo voelde vrijheid dus, het gaf je vleugels.

Ik kon me haast niet voorstellen dat we slechts een paar maanden geleden nog monddood waren geweest. Moest ik mezelf en mijn generatie er de schuld van geven dat wij de grootste onzin van de partij voor zoete koek slikten in plaats van ertegen aan te trappen? We waren simpelweg bang geweest voor een ongrijpbare hogere macht. We hadden gevangen gezeten in een vicieuze cirkel die we op eigen kracht haast niet konden doorbreken. Dat kon alleen de hogere macht, de partij zelf.

Al had dit scenario volstrekt ondenkbaar geleken, toch had het wonder zich voltrokken. De communisten hadden gedacht door de wisseling aan de top hun partij sterker te

maken, maar opeens verschenen zowat uit het niets allerlei kleine oppositiebewegingen. Het hek was van de dam.

Eindelijk waren we vrij, en dat betekende echte verkiezingen. De strijd ging tussen de roden – de communisten – en de blauwen – een samenraapsel van allerlei anticommunistische partijen en bewegingen. Ik was achttien, voor het eerst in mijn leven mocht ik stemmen en voor het eerst viel er ook wat te kiezen. Mijn keus was snel gemaakt: zoals de meeste jongeren in de grote steden koos ik voor verandering.

Mijn dalmatiër kreeg een blauwe ballon aan zijn halsband, de kleur van de oppositie. Ik wist dat mijn grootouders er niets van moesten hebben: zij steunden van harte de communisten en ze waren beslist geen uitzondering. In veel gezinnen ontstonden kampen en er werd dag en nacht over politiek geruzied.

Toen ik bij mijn grootouders aanbelde en ze de blauwe ballon aan de halsband van mijn hond zagen, smeten ze met kracht de deur voor mijn neus dicht, zo afschuwelijk vonden ze mijn anticommunistische provocatie. Ik was met stomheid geslagen, want mijn opa en oma waren de liefste mensen ter wereld en ze hadden nooit iets anders gedaan dan mij knuffelen en volstoppen met lekkere koekjes.

Later zag ik het betraande gezicht van mijn oma, die vanaf het balkon naar beneden keek. Maar op dit moment waren er belangrijkere dingen dan haar verdriet: voor het eerst was er een grote anticommunistische manifestatie in de stad en ik wilde graag mijn steun aan de oppositie laten blijken.

De menigte op het grote plein is overweldigend. We schreeuwen de longen uit onze lijven – misschien niet vreemd na al die jaren van zwijgen. Het is alsof ik opeens

tientallen zintuigen heb: eentje voor al die zwaaiende handen, eentje voor de opgewonden stemmen, eentje voor de euforie, eentje voor de honderden lichamen die samen een enorm levend organisme vormen, eentje voor de fluistering in mijn geest waarom we dit niet eerder aangedurfd hebben. We staan als bezetenen te schreeuwen – het maakt niet uit wat, het gaat erom dat je opeens recht hebt op een mening en dat je die midden op het grote plein kunt uiten, voor het hoge gebouw van de communistische partij. 'Lang leve de communistische partij, maar dan wel in onze herinnering!' roept een man en iedereen begint dat te herhalen.

Sommigen van mijn leeftijdgenoten hebben spandoeken gemaakt met teksten zoals 'Hoera, onze leraren hoeven niet langer de waarheid te verdraaien' en 'De leugens hebben korte benen, de communisten alleen maar tenen'.

Het heeft iets surrealistisch dat we met zovelen zijn. Het hele plein is vol. Slechts enkele dagen geleden stond de Muur er nog en leek de positie van de Bulgaarse communistische partij heel solide. Maar de Muur is weg, onze dictator is afgezet en opeens is alles mogelijk. Het enige obstakel is onze eigen angst, maar die overwinnen we met z'n allen.

Olga heeft ergens een grote oude vlag gevonden en daar de afbeelding van de hamer en de sikkel zorgvuldig uitgeknipt. Iedereen om ons heen wil de vlag met het gat even vasthouden. We voelen ons voor het eerst verbonden met duizenden onbekenden door de kracht van een gezamenlijke gedachte. Juist nu we tegen het communisme protesteren, voelen we de kracht van de kameraadschap die de communisten al die jaren gepropageerd hebben. Alleen mogen we het woord

'kameraad' niet meer gebruiken, want daar rust voortaan een stigma op.

Na afloop van de manifestatie liepen we zwaaiend met de vlag terug naar huis. Bijna alle passanten staarden glimlachend naar het gat. Alleen van een paar verwoede oude communisten kregen we verwijtende blikken, maar zelfs zij durfden niets te zeggen. De tijdgeest was in slechts een paar dagen volledig omgeslagen. Althans in de grote steden, want het platteland was nog steeds het bastion van het communisme. Daar hadden we waarschijnlijk enkele rake klappen van boze boeren gekregen vanwege onze provocatie met de vlag.

De partij maakte handig gebruik van de verworvenheden van het systeem om de boeren angstvisioenen te bezorgen over een regering door de oppositie. Ze zouden werkloos raken omdat hun land teruggegeven zou worden aan de vroegere rijke eigenaren, ze zouden voortaan moeten betalen voor hun gezondheidszorg, en door de vrijemarkteconomie zouden hun lonen en pensioenen niets meer waard zijn. In mijn oren klonken dat soort dreigementen als leugens van de propagandamachine, maar de boeren trapten er massaal in.

Uiteindelijk zou blijken dat de boeren met hun boerenverstand dichter bij de waarheid zaten dan de stadse intellectuelen, die in de kracht van het westerse model geloofden. De ergste scenario's werden werkelijkheid, terwijl de oppositie door schade en schande leerde hoe ze een land moest regeren.

Maar zover was het nog niet. Dit waren de weken van hoop en euforie, en daar hoorden geen slechte gedachten bij. We konden haast niet geloven dat de leraren ons niet

meer straften als we hun mening niet deelden. In het begin waren we nog vrij onwennig en moesten we nog leren om onze mond open te doen, maar langzamerhand verzamelden we steeds meer moed en werden we brutaler.

In heel Oost-Europa wankelden de communistische regeringen; het leek wel of alle landen elkaar aanstaken. Overal dreven de protesterende massa's de partijleiders in een hoek en eisten stevige hervormingen. Ook in buurland Roemenië raasde het vuur van de verandering. In december 1989 verzamelen zich daar meer dan honderdduizend mensen voor het hoofdkwartier van de communistische partij. Iedereen was bang dat het leger het vuur op de massa zou openen om hier een einde aan te maken, maar dat gebeurde niet. Alles leek te zijn omgedraaid: het volk was niet langer bang, maar de grote leider zelf. Nicolae Ceauşescu en zijn vrouw ontvluchtten halsoverkop hun paleis, per helikopter. Enkele uren daarna werden ze gearresteerd. De gebeurtenissen volgden elkaar in een ongelooflijk hoog tempo op. Na een schijnproces op kerstdag 1989 werden de tot voor kort onaantastbare leider en zijn vrouw geëxecuteerd.

In Albanië was het nog niet afgelopen – in januari 1990 werden demonstraties voor democratische hervormingen met geweld uiteengeslagen – maar het domino-effect was niet te stoppen. Het communisme leek nergens meer houdbaar. Op 25 december 1991 besliste de Sovjet-Unie bij meerderheid van stemmen dat zij niet meer bestond.

Een generatie later weet niemand van de jongeren meer iets over het communisme, behalve de summiere informatie uit hun geschiedenisboek. Wij groeiden op met beelden van Marx en Lenin, maar zij weten helemaal niet wie die man met de pet is en waarnaar hij wijst. 'Is het een dichter?'

'Vast een geleerde?' 'De bouwer van de metro in Moskou?' Maar Lenin was dat allemaal niet. Hij was een idealist, en een van zijn grote verdiensten was dat het communisme de verschillende nationaliteiten verbroederde, of in elk geval weinig ruimte liet voor racisme. Nadat het systeem gevallen was, verschenen tal van nationalistische partijen die inspeelden op de onderbuikgevoelens van het volk. Je moet iemand de schuld geven voor de slechte economische situatie en minderheden zijn een uitstekende zondebok – dat hadden de Oost-Europese 'democraten' van het Westen afgekeken.

De val van het communisme was ook een signaal voor talloze afscheidingsbewegingen. De Russen waren vooral verbijsterd toen Oekraïne zichzelf onafhankelijk verklaarde. 'Hoezo onafhankelijk? In het oosten zijn het vooral Russen, ze zijn familie!' riepen gewone burgers verontwaardigd. Voor de politici was het helemaal een klap, want binnen de grenzen van de nieuwe staat bevonden zich een enorm aantal kernraketten, een aanzienlijk deel van de marine en de lucratieve mijnbouw. Enkele jaren na de val van het communisme telde Europa veel meer landen dan daarvoor, en het nationalisme bloeide overal.

Het communisme zou plaatsmaken voor democratie, maar de stap naar een nationalistisch autoritair systeem is zo gemaakt. Zelfs de bouw van een nieuwe Muur binnen Europa blijkt mogelijk; de mensheid leert blijkbaar niet veel van eerder gemaakte fouten. Met de bouw van die nieuwe muur wordt precies vijfentwintig jaar na de val van de Berlijnse Muur begonnen: Oekraïne wil de muur 2295 kilometer lang maken om te voorkomen dat het land wordt aangevallen door Rusland. Bij de nieuwe muur komen volgens de plannen wachttorens, bunkers, infraroodcame-

ra's en zelfs mijnenvelden. De gelijkenis met de Berlijnse Muur is verbluffend.

De dikste muren zijn echter niet van beton, die zitten in de hoofden van mensen. Vooroordelen over en weer maken dergelijke muren bijzonder moeilijk te doorbreken. De Koude Oorlog was nog maar nauwelijks afgelopen toen hij werd opgevolgd door de oorlog tegen het terrorisme. Dan zie je meteen hoe dun het laagje tolerantie en beschaving is, ook in landen met een lange democratische traditie. Hopelijk keren tolerantie en beschaving ooit terug en is alle haat tegen buitenlanders, andersdenkenden en mensen met een andere religie van tijdelijke aard, als een soort protest tegen de uitwassen van de multiculturele samenleving.

Voor Oost-Europeanen is de doorgedraaide politieke correctheid in het Westen heel vreemd, vooral omdat het racisme daardoor zeker niet minder is geworden. Het woord 'neger' blijkt een grove belediging, terwijl 'zwarte' niet minder zwart klinkt, maar wel wordt goedgekeurd. Zelfs een schoonmaakster mag je geen 'schoonmaakster' noemen, want stel je voor dat ze dat beledigend vindt. 'Interieurverzorgster' is de moderne variant, al doet de interieurverzorgster niets anders dan schoonmaken.

Soms neemt de politieke correctheid in het Westen karikaturale vormen aan. In 1992 kreeg een Russisch operagezelschap vlak voor de première in Amsterdam te horen dat het niet zomaar kon doen wat het gezelschap van plan was. De opera heette 'Het leven met een idioot' en de Nederlanders vonden het niet kunnen dat een zwarte Amerikaanse zanger de rol van de idioot had. In eerste instantie geloofden de Russen dit niet, maar het bleek geen grap. In het vrije Nederland kon zoiets niet omdat veel mensen het als politiek incorrect zagen.

Er werd gekozen voor een eenvoudige oplossing: de

'idioot' werd van onder tot boven wit geverfd. Maar ook dat vonden de Nederlanders niet goed, want door de witte verf kwam het zwarte gezicht van de neger nog beter uit, en dat was niet de bedoeling. Uiteindelijk werd een compromis bereikt: een masker van Lenin. Waar een communistische leider al niet goed voor is – voor het dichten van vreemde gaten in een vrije samenleving.

Zwarte mensen wit verven is niet goed, maar jaren later blijkt het omgekeerde in Nederland ook het geval: witte mensen zwart verven mag ook niet. Als buitenstaander volg ik met verbazing hoe de volkomen onschuldige traditie van Zwarte Piet tot een ongekende hoogte escaleert en zelfs op de agenda van de Verenigde Naties belandt. Blijkbaar beseffen al die mensen die tegen discriminatie zijn niet dat het verbieden van zo'n eeuwenoude traditie van vrolijke Zwarte Pieten veel meer tot haat aanzet dan het gewoon laten voortbestaan ervan, juist omdat vrijwel geen Nederlander de link legt naar discriminatie of uitbuiting van de zwarten.

Maar ja, ik ben natuurlijk een Oost-Europeaan, die ook vindt dat een zwarte gewoon een rol in een opera moet kunnen zingen als hij dat zelf wil, ongeacht zijn huidskleur. Een zwarte met een Leninmasker omdat een zwarte geen idioot mag zijn, is eigenlijk nog dommer.

Mozart wil niet meer rocken

Elk dorpje heeft een cultuurhuis dat gebruikt wordt voor voorstellingen, en vaak zijn die gratis of heel goedkoop. Toneelgezelschappen en orkesten krijgen subsidies om de 'gewone man' in aanraking te brengen met de cultuur. Een vriendin van mij speelt in een orkest en reist zo het hele land door. 'Weet je wat het leukst is?' zegt zij. 'Dat je bij mijnwerkers komt die voor het eerst Mozart en Beethoven horen.'

'Kunnen ze klassieke muziek dan waarderen?'

'Ja, ze luisteren gefascineerd, en later komen ze vertellen dat ze nog nooit zulke klanken gehoord hebben. *Mozart rocks*, zeggen ze dan. Als tegenprestatie vragen ze ons om naar hun muziek te luisteren.'

'Doen jullie dat?'

'Ja hoor, voor wat hoort wat. Bovendien is de tafel na een optreden altijd goed gedekt en met de nodige wijn klinken ook hun levensliederen en poprock best aardig.'

'Maar Mozart rockt vast meer.'

'Ja, dat vind ik wel. Gelukkig betalen de communisten ons om hem bij alle arbeiderscollectieven te laten rocken.'

De democratie was aangebroken en Mozart rockte niet meer, want daarvoor wilde de regering niet meer betalen. Muziek, cultuur, educatie? Daar was geen geld voor. De cultuurhuizen in de kleinere dorpen werden een voor een gesloten, en ook in de steden werd het aantal voorstellingen

tot een minimum beperkt. Overal vielen ontslagen. De muzikanten moesten hun repertoire aanpassen en in glitterkleding in nachtclubs gaan optreden: dat was hun enige mogelijkheid om te overleven.

Na de val van de Muur gebeurde in Oost-Europa het onvoorstelbare: we haalden het Westen binnen een mum van tijd in. Althans qua prijzen in de winkels, want bij ons werden de meeste levensmiddelen duurder dan in Nederland of in Frankrijk. Dat was niet alleen bij ons het geval, want de Kroaten staken regelmatig de grens met Oostenrijk over om daar goedkoper boodschappen te doen. Als je een keer goed wilde winkelen, kon je beter naar het buitenland, want daar was ook de elektronica goedkoper.

Sommige Oostbloklanden voerden strenge limieten in. In Kroatië mocht je voor slechts honderd dollar aan spullen invoeren. Slavenka Drakulić vertelt in haar boek *Café Europa* tot welke komische taferelen dergelijke beperkingen leidden. Ze had een nieuwe stofzuiger nodig, maar in Kroatië waren stofzuigers te duur. In Oostenrijk waren ze veel goedkoper, maar ze kostten iets meer dan de invoerlimiet van honderd dollar. Voor een Oost-Europeaan was de oplossing in zo'n geval heel simpel: je betaalde de gewone prijs en vroeg om een bonnetje met een iets lagere prijs om aan de douane te laten zien.

In Oostenrijk snapten ze deze gemakkelijke manier van denken echter totaal niet. Men keek haar aan alsof ze de grootste crimineel was dat ze zoiets durfde voor te stellen en weigerde haar te helpen. *Ossies go home*. Zonder stofzuiger. Maar Ossies geven niet zo snel op; ze zijn het gewend om allerlei bureaucratische obstakels te overwinnen. Zonder een stofzuiger gaan ze niet naar huis. Hoezo is er geen corruptie in het Westen? Het is alleen iets minder vanzelfsprekend.

Alles in Bulgarije veranderde. Steeds minder dingen herinnerden aan het leven tijdens het communisme. De grote rode ster op het dak van het partijgebouw werd weggehaald en er werd een begin gemaakt met de massale vernietiging van communistische monumenten. De kleinere beelden van Lenin en Stalin werden met de hand gesloopt, voor de middelgrote was dynamiet nodig en de allergrootste raakten langzamerhand in verval, omdat de regering geen geld had om zulke enorme bouwwerken te laten verwijderen.

Dat beeld zag je in het hele Oostblok: de ijver waarmee de sporen van de communistische geschiedenis werden gewist. Een van de gigantische operaties was het veranderen van alle straatnamen die enigszins communistisch klonken. Soms moest dat opnieuw en opnieuw, omdat ook de nieuwe namen besmet bleken door iets wat met het vorige systeem te maken had.

De afkeer van wat er daarvoor was geweest, verspreidde zich op alle fronten. Zelfs van de enorm lange Berlijnse Muur was weinig meer over, in elk geval niet op de plek waar hij stond. Delen van de Muur werden voor grof geld in het buitenland verkocht als een stukje wereldgeschiedenis. Het grootste deel werd echter vergruisd en gebruikt voor nieuwe wegen.

Als je tegenwoordig een stukje Muur wilt, kun je in de souvenirwinkels terecht. De vraag is natuurlijk of die stukjes echt zijn, want beton kun je overal vandaan halen. Het antwoord is: gedeeltelijk wel, maar omdat de grijze stukken uit de DDR niet zo goed verkopen, krijgen ze een kleurtje, zodat ze lijken op de bekende tv-beelden van de met graffiti bewerkte Muur. Die kleurrijke Muur stond aan de andere kant van de grens, in het Westen, maar de meeste stukken in de souvenirwinkels komen uit het Oosten. De

grijze communistische geschiedenis krijgt een kleurtje omdat het kapitalisme haar te gelde wil maken.

Waar vroeger op de gebouwen in de hoofdstraten reusachtige schilderingen van hardwerkende arbeiders werden aangebracht, waren nu reclames voor flessen whisky, omarmd door blote vrouwen, of van snelle auto's, die eveneens door mooie blote vrouwen werden gepresenteerd.

Het Westen bepaalde via het Internationaal Monetair Fonds de nieuwe regels, in ruil voor economische steun. De 'wijze' economen van het Fonds adviseerden om alle staatsfabrieken zo snel mogelijk te privatiseren. Die werden dus voor een schijntje opgekocht, de waardevolste machines werden even later doorverkocht en niet lang daarna werden alle medewerkers ontslagen. Weg fabrieken, weg economie, en de mensen hadden niets te eten. Opeens ontstonden tekorten aan alles, zelfs aan dagelijkse voedingsmiddelen. Gelukkig was reizen naar het Westen niet meer verboden en bracht mijn moeder pakjes boter en kaas mee uit Frankrijk als ze als manager met haar ensemble voor volksdansen weer eens op tournee was geweest. Voor de rest moesten we wachten in eindeloze rijen.

'Weet je wat democratie is? Je mag zelf kiezen in welke rij je gaat staan,' grapte Olga. Helaas kenden we die vrijheid allang. Ik wilde liever dat er iets wezenlijks zou veranderen, liefst hier en nu.

Het Westen dacht vast: als we het kapitalisme in Oost-Europa introduceren, dan maar in één keer goed. De verarmde bevolking kon nauwelijks geloven dat dit de kracht van de markteconomie was. Welke kracht? Overal waar je om je heen keek, zag je armoede en ellende, veel erger dan tijdens het communisme. Veel mensen die zo'n beetje alles waren

kwijtgeraakt, dronken zich kapot. Ze vonden dat hun leven niet treuriger kon worden. Veel mensen pleegden zelfmoord omdat ze zich noodgedwongen in de schulden hadden gestoken, die ze vervolgens niet konden afbetalen. Vaak waren dat de kostwinnaars, vaders van jonge kinderen.

Er was een nieuwe klasse ontstaan, de grootste van allemaal: de klasse van de 'overbodigen'. Het leven van veel mensen stortte in: hun idealen lagen al op de vuilnisbelt en de nieuwe maatschappij bood ze helemaal geen kansen. De overbodigen wilden wel werken, maar er was geen werk voor ze. Ze konden wel een uitkering krijgen, maar de uitkeringen waren zo minimaal dat ze niet eens hun vaste lasten dekten.

Het marktmechanisme had geklonken als een toverwoord, maar bleek dat niet te zijn. De inflatie gierde omhoog in alle Oostbloklanden, de lonen bleken steeds minder waard te zijn en konden vaak niet eens uitbetaald worden omdat de bedrijven geen geld in kas hadden. Sommige mensen kregen maandenlang niets, en andere alleen betaald in natura. Als je bij een kristalfabriek werkte, kreeg je je salaris in kristal en moest je dat zien te ruilen voor iets eetbaars.

De communistische propagandamachine had er jarenlang op gehamerd dat iedereen in Bulgarije werk had, terwijl de mensen in het Westen ook na jarenlange trouwe dienst werden ontslagen. De nieuwe regering paste deze methode zonder scrupules toe. De dwang van het communisme werd vervangen door de dwang van het geld. Was dat vooruitgang?

In plaats van gelijkheid in armoede ontstond er vrij snel een kloof tussen arm en rijk. De nieuwe rijken waren na wat louche transacties in staat om kastelen te bouwen en de nieuwste modellen auto's in te voeren; tegelijkertijd verschenen er steeds meer bedelaars in de straten. Voor

iemand die dat soort beelden alleen in films heeft gezien, is dat een ronduit schokkende ervaring. Ik zag met afschuw hoe oude vrouwtjes in de vuilnisbakken graaiden, omdat ze van hun pensioentje niet konden leven. De schaarste die de planeconomie tijdens het communisme had veroorzaakt, was een zegen vergeleken met deze zielige toestand.

We hadden natuurlijk de vrijheid om te protesteren, maar wat had je daaraan als het niets hielp? Van mij mochten ze die vrijheid terugnemen, als ze de oude mensen maar te eten gaven. De media interpreteerden de nieuwe vrijheid totaal verkeerd: van enige nuance was geen sprake. Verdachten van delicten werden met naam en toenaam genoemd, nog voordat iets bewezen was. Vroeger werden alle feiten door de communistische partij als geruchten afgedaan; nu presenteerden de media alle geruchten als feiten.

Het kapitalisme loste gaandeweg wel het probleem van de schaarste aan producten op; de markteconomie bleek dus toch te werken. De nieuwe kapitalisten bereikten zelfs iets wat de communisten al die jaren niet voor elkaar hadden gekregen: de rijen voor de winkels waren opgelost, want de mensen hadden geen geld meer om in de rij te staan. Door het wegvallen van de staatssubsidies stegen de prijzen van bepaalde producten met meer dan honderd procent. Voor een paar schoenen betaalde je soms een maandsalaris.

Zelf mocht ik niet klagen, want de oppositie had een wet aangenomen die stelde dat alle grond en gebouwen die vroeger door de communisten waren ontvreemd, 'in de naam van het volk', teruggegeven moesten worden aan de rechtmatige eigenaren. Mijn grootouders bleken veel bezittingen te hebben gehad en die waren in al die jaren in prijs gestegen. Dankzij dit meevallertje hoefde ik niet wakker te liggen van de belachelijk hoge prijzen in de winkels.

Voor veel mensen zijn de normaalste producten onbereikbaar geworden – ik hoef alleen maar naar tante Veneta te kijken. Ik bezoek haar niet vaak, maar als ik hoor dat het niet zo goed met haar gaat, neem ik een taxi naar haar adres. De flat waar tante Veneta woont, ziet er somber uit. Het behang heeft zijn beste tijd gehad en hangt gedeeltelijk los. Ze heeft nog een ouderwetse zwart-wittelevisie, die het alleen doet wanneer hij daar zelf zin in heeft. De meubels lijken een verkeerde afslag te hebben genomen op weg naar de vuilnisbelt.

De waarheid is dat tante nog nooit iets heeft weggegooid. Niet omdat ze zo gehecht is aan haar uitgezakte bank en de stoelen met kapotte bekleding, maar omdat ze geen geld heeft om iets nieuws te kopen. Als ze me vertelt hoeveel haar weduwepensioen bedraagt, schrik ik.

'Hoe kun je met zo weinig geld rondkomen?'

Tante haalt haar schouders op. 'Ik koop geen dingen die ik niet nodig heb. En ik koop ook geen dingen die ik wel nodig heb. Het is niet echt prettig om elke cent om te moeten keren. Aan de andere kant zijn geldzorgen het enige wat ons mensen van de dieren onderscheidt.'

Ik heb bewondering voor haar relativeringsvermogen, maar excuseer mezelf en ga snel iets voor de lunch halen, voordat tante erin slaagt om te protesteren. Niet veel later eet ze alsof ze in geen maanden voedsel heeft gezien. Ik vind het een aangrijpend tafereel. Tegelijkertijd schaam ik me omdat ik niet wist dat ze sinds de omwenteling in zo'n misère leeft. Nu pas besef ik waarom zo veel oudere mensen beweren dat het tijdens het communisme veel beter was. Het was natuurlijk helemaal niet beter, maar de prijzen van de noodzakelijkste levensmiddelen bleven jarenlang onveranderd en door de prettige

> voorspelbaarheid van het leven werd je nooit met grote problemen geconfronteerd, laat staan met honger.

De nieuwe toekomst was aangebroken, maar het enthousiasme om eraan te bouwen verdampte vrij snel. Dit waren zonder meer de verrassendste jaren in de (Oost)-Europese geschiedenis. Het was alleen jammer dat de verrassingen zich bleven opstapelen, terwijl we hadden gedacht dat ze met de val van de Muur zouden verdwijnen. Er was vrijheid van reizen, maar de mensen hadden geen geld meer. Je kon je eindelijk vestigen en kon werken waar je wilde, maar er was geen werk. We hadden vrijheid van meningsuiting gekregen, maar niemand luisterde naar het volk. Zelf stonden we niet langer met open monden te luisteren naar de heftige debatten in het parlement, die allemaal rechtstreeks op tv werden uitgezonden. We geloofden steeds minder in de woorden van de politici, ongeacht van welke kleur. We waren niets meer dan laboratoriumratten voor kapitalistische experimenten.

Na alle veranderingen wisten veel mensen het echt niet meer: al hun zekerheden waren weggevallen. In het kapitalisme wisten ze allang wat ze moesten doen met dat soort mensen: het hele Oostblok werd overspoeld met zelfhulpboeken. De verscheidenheid aan problemen en oplossingen was enorm, maar in elk geval beloofden ze allemaal dat je er een stuk gelukkiger van zou worden. Uiteraard kon religie ook helpen, dus werd het Oostblok eveneens overspoeld door een keur van westerse kerkgenootschappen. Daar hadden ze het licht al gezien, nu wij nog.

De maatschappij waarin we niet zo lang geleden hadden geleefd, leek inmiddels lichtjaren van ons verwijderd. Er verschenen stapels analyses van de manier waarop al die

miljoenen mensen in Oost-Europa waren gehersenspoeld om in vreemde idealen te geloven.

Geschiedenis kun je best navertellen, maar de werkelijke kracht van het moment ligt diep opgesloten in de poriën van degenen die het hebben meegemaakt. In alle boeken die ik lees, zie ik een enorme paradox: de feiten kloppen wel, maar de beleving niet. De absurditeit van het communisme is van de buitenkant onvoorstelbaar, maar als je er middenin zit, lijken veel dingen logisch.

De westerlingen hadden jarenlang naar ons gekeken alsof we mechanische poppen zonder eigen wil waren. Ze stelden zich voor dat we alles op commando deden en dat ons leven om politiek draaide. In werkelijkheid waren er maar weinig mensen die zich voor politiek interesseerden. De jeugd in het Oosten was niet veel anders dan die in het Westen: of we ergens een jeugdpuistje hadden, was voor ons een groter probleem dan de economische toestand van ons land.

Ons beeld van de westerlingen was trouwens ook verwrongen: zij waren rijke, egoïstische, sigaarrokende kapitalisten. Pas vele jaren later kwamen we erachter dat miljoenen mensen in het Westen helemaal geen geld hadden voor dure sigaren, en soms niet eens voor de normale levensmiddelen aan het einde van de maand.

Voordat we zover waren dat we zelf mochten oordelen over de verschillen, werd de publieke opinie aan beide kanten van de Muur haarfijn aangestuurd door propaganda. In de jaren tachtig was er voor het eerst een poging om de gewone mensen – en niet de politici – met elkaar in contact te brengen via een satellietverbinding.

De vragen waren best grappig. De Amerikanen vroegen aan de Russen hoe het zat met de seks, waarna een mollige

kameraad antwoordde: 'Bij ons in de Sovjet-Unie bestaat er geen seks…' Voordat ze 'in de media' kon toevoegen, was ze door het enorme gegiechel van de vijand niet meer te verstaan. Mooi was dat: nu dachten ze aan de andere kant van de Muur helemaal dat we een soort gehoorzame robots waren, als we niet eens aan seks deden. In werkelijkheid waren we er veel fanatieker mee bezig dan de westerlingen, simpelweg omdat er bij ons veel minder ander vermaak was.

Natuurlijk is het niet zo dat er helemaal niets te beleven viel. In de bioscopen draaiden ze niet alleen Russische films, maar ook *Rambo*, en af en toe gingen we uit eten. Dat was een belevenis op zich, want je wist nooit van tevoren wat je ging eten. De menukaart zag er altijd heel goed uit, maar dan begon de ober op te sommen welke gerechten op dat moment niet besteld konden worden wegens gebrek aan ingrediënten. Ik heb nooit begrepen waarom ze niet zeiden welke gerechten wél besteld konden worden, want die lijst was aanzienlijk korter.

Bij ons viel er dus weinig te kiezen, behalve op partnergebied, en juist daarom hadden we veel meer seks dan de westerlingen, die hun tijd moesten verdelen tussen mensen, restaurants met uitgebreide kaarten en allerlei consumptiegoederen. We hadden sowieso veel meer tijd, want in het communistische paradijs hoefde je lang niet zo hard te werken als in de kapitalistische samenleving, waar het allemaal draaide om winst en targets.

Maar eerlijk is eerlijk: zij hadden seks op tv, en zelfs porno op sommige betaalde zenders, terwijl wij constant onze fantasie moesten gebruiken. Na de omwenteling waagde in Rusland de populaire soap *Melotsji zjizni* zich aan buitenechtelijke escapades, en dat werd niet door

iedereen gewaardeerd. Vreemdgaan was oké, maar niet op tv. De boekhoudster van de Russische tv weigerde het salaris van de acteur uit te betalen, omdat hij in de serie op zo'n smerige manier zijn vrouw bedrog.

In Bulgarije was ook weinig pikants op tv te zien, maar echt preuts waren we niet. Als kinderen liepen we naakt op het strand, en niemand die dat vreemd vond. Pas toen we echte tieners werden, kregen mijn zus en ik onze eerste badpakken. Op de campings barstte het trouwens van de nudisten. Vooral de Oost-Duitsers moesten niets van kleding hebben, zelfs tijdens het eten.

Ik moest heel erg lachen om het verhaal van de Duitse schrijfster Claudia Rusch, die met een groep scholieren tussen de zestien en negentien jaar op schoolreis ging naar Frankrijk. Toen de groep de Middellandse Zee zag, deden ze wat voor kinderen uit het Oosten heel natuurlijk was: ze kleedden zich uit en doken joelend in de golven. Tot grote ontsteltenis van de Fransen, die blijkbaar nog nooit zo veel naaktlopers tegelijk hadden gezien. De Ossies zaten nauwelijks op hun handdoeken om op te drogen of de Franse politie verscheen te paard en gebaarde dat ze onmiddellijk al die blootheid moesten bedekken. De Ossies begrepen er niets van: dit was toch het land van de vrijheid? Hoezo konden de Fransen zoiets natuurlijks verbieden?

In Bulgarije waren we na de val van het communisme helemaal losgeslagen op seksueel gebied. Overal op straat verschenen verkopers die schaamteloos erotische kranten en pornobladen uitstalden. De kinderen keken hun ogen uit: rondborstige blondines met gespreide benen en zonder ondergoed… hun ouders hadden heel wat uit te leggen. Voor de oudere kinderen was er kauwgum met plaatjes van blote dames – overigens vroegen de verkopers nooit naar je

leeftijd. Zoiets was in elk geval een stuk spannender dan een pakje sigaretten. De kauwgum had slechts één nadeel: hij was zo hard dat je daarna de hele dag pijnlijke kaken had, maar dat hadden we ervoor over om de verrassende plaatjes in de verpakking te zien.

Waar op kantoren vroeger de portretten van de partijleiders hingen, werden nu zonder gêne kalenders met naaktmodellen opgehangen. Ik moest toegeven dat die fotogenieker waren, maar kon me indenken dat de oudere generatie dit totale gebrek aan zeden niet waardeerde. In de grote steden verschenen Playboybars. Ook als vrouw kon je daar naartoe, en dan kronkelden er goedgebouwde, sexy mannen om je heen. Die kon je als vrouw ook voor een nachtje bestellen. Leve de emancipatie!

Het vrije ondernemerschap

'Mag ik misschien een pakje boter?' vraag ik, na een tijdje geduldig te hebben gewacht voor de kassa van de levensmiddelenwinkel. De verkoopster wijst naar de telefoon. Natuurlijk zie ik dat ze aan het bellen is, maar zo te horen gaat het niet om iets belangrijks. Ze draait haar rug naar me toe. De verkopers zijn door de schaarste aan allerlei producten zo almachtig geworden dat ze zich alles kunnen veroorloven.

Om de tijd te doden bestudeer ik stuk voor stuk de uitgestalde producten. Saaie verpakkingen met een simpel opschrift. Rijen groene flessen met afwasmiddel, witte zeepjes, dozen vol waspoeder, melk in plastic zakjes, die ik altijd een ramp vind om open te maken… Niets op de halflege schappen ziet er echt aantrekkelijk uit en toch worden al die producten goed verkocht, het geheim van onze planeconomie. De partij voorspelt de behoefte van de consumenten, om net zo veel verpakkingen van iets te laten maken als nodig is. Meestal is die voorspelling aan de lage kant, en zo kunnen de producten probleemloos verkocht worden.

Aan de stem van de verkoopster hoor ik dat ze helemaal niet van plan is om op te hangen. Daarom probeer ik het weer, heel voorzichtig: 'Mag ik misschien een pakje boter?' De oudere, nogal gezette dame is mijn gezeur nu duidelijk zat. Met een gracieuze beweging zet ze een bord met de tekst 'Gesloten' voor mijn neus. Zo

> veel gratie had ik beslist niet achter haar lompe uiterlijk gezocht. Ik voel me totaal machteloos. Dat was stom van mij. Als ik maar wat langer naar de muren en naar de vloer had gestaard, zou ik het pakje boter al vasthouden. Met gebogen hoofd verlaat ik de winkel.

De wonderen van het Westen konden we jarenlang zien in speciale valutawinkels. Als je harde valuta had, kon je daar allerlei westerse producten kopen, van chocola tot televisies. In Duitsland heette zo'n winkel Pewex, in Rusland Intershop en in Bulgarije Corecom. Dat waren magische woorden, want de meeste mensen hadden geen dollars en konden niets in die winkels kopen. In de staatswinkels mocht je alles kopen, maar daar kon je juist niets vinden.

Slechts enkele maanden na de val van de Muur waren de staatswinkels net zo leeg als vroeger, zo niet nog leger, maar niemand vond dat een probleem. Privé-initiatief was al toegestaan en in de particuliere miniwinkeltjes was alles te vinden. Omdat ze anders de hoge huren niet konden betalen, begonnen vrijwel alle ondernemende burgers in omgebouwde garages en allerhande hokjes. Ze stapelden hun koopwaar torenhoog op en als je iets probeerde te pakken, donderde vaak de hele stapel om.

> Frank en ik lopen langs straten waar het wemelt van de vrije ondernemers. De één verkoopt zonnebloempitten, de ander heeft een reparatiewinkel in zijn garage geopend. Op zijn deur hangt een groot bord: 'We repareren alles. Klop hard, want de bel doet het niet.'
>
> Het leukste aan het vrije ondernemerschap vind ik dat iedereen zo zijn best doet om op een westerse zakenman te lijken. Er verschijnen steeds meer Engelse bordjes in hotels, restaurants en winkels. Ik lach om hun gebrekkige

Engels: '*Women are requested not to get children in the bar.*'

In een hotel zie ik een ander juweeltje: '*Toilet out of order; please use floor below.*' Onze hotels zijn in de ogen van westerlingen vast een bezienswaardigheid. Niet zozeer door het gebrek aan luxe (volgens mij verwacht niemand dat, gezien de rest van de omgeving), maar vanwege de strenge regels. Als je samen met je vriend een kamer wilt boeken, dan kan dat niet, want dat is tegen de zedelijkheid. Je moet eerst laten zien dat je getrouwd bent. Gelukkig is dat niet meer zo, het kapitalisme dwingt blijkbaar tot vreemde concessies omwille van het geld.

In Rusland maakten ze het trouwens nog bonter. Daar kreeg je niet eens een kamer als je bedrijf van tevoren geen fax had gestuurd. Geen fax, geen kamer. Ga dan maar eens uitleggen dat je niet namens een bedrijf wilde slapen. Gelukkig waren er ook hotels die zonder fax werkten; daar kon je gewoon in je eentje een tweepersoonskamer boeken en kreeg je netjes vijftig procent korting. De verrassing voor de westerlingen kwam pas later, als ze iemand anders in hun kamer aantroffen, die op zijn dooie gemakje zijn bagage op hun bed uitpakte. In de regel was dat degene die de andere vijftig procent had betaald.

Dat soort verrassingen behoorde inmiddels tot het verleden, want in Oost-Europa deed iedereen zijn best om op een westerse manier zaken te doen. De consument wilde niets meer weten van Bulgaarse of Russische producten. We voerden massaal westerse auto's in. Helaas begaven die het net zo snel als de Russische; blijkbaar waren ze niet gemaakt voor wegen met zulke diepe kuilen. Misschien begaven ze het uit heimwee naar de westerse snelwegen, zo glad als een biljartlaken.

Ik merkte de vooruitgang vooral aan de prijzen van de taxichauffeurs: bij hen werd de markteconomie heel snel ingevoerd. Soms betaalde ik twee keer zo veel voor hetzelfde ritje, al ging het om een officiële taxi met een meter. Als ik wilde weten hoe dat kwam, haalde de taxichauffeur zijn schouders op: 'We zijn gewoon twee keer duurder dan de concurrenten, let de volgende keer beter op voordat je instapt.' Daarbij wees hij me op een piepklein briefje met de prijzen.

Of je nu in Sofia, in Praag of in Boekarest was, overal werden dezelfde markteconomietrucs toegepast, want iedereen wilde snel rijk worden. Als iemand grof kon verdienen aan zijn onoplettende medemens, dan deed hij dat. We waren tenslotte het kapitalisme aan het opbouwen, en daar golden andere regels dan die we tot nu toe hadden gekend. Tegen de tijd dat we genoeg geld verloren hadden, zouden we die regels vast leren kennen.

Tijdens het communisme gingen alle oudere mensen van hun pensioen genieten, en daar konden ze nog redelijk goed van leven. Na de omwenteling waren de pensioenen echter niets meer waard. Oudere mensen moesten weer aan het werk, of ze wilden of niet. Je zag allerlei krakkemikkige vrouwtjes spullen verkopen en de openbare toiletten schoonmaken. De mannen gingen vaak nachtdiensten draaien als bewaker, want ook de criminaliteit steeg explosief.

Je mocht hopen dat je nooit meer ziek werd, want het ziekenhuispersoneel vroeg om flinke bedragen. Dat was onwettig, maar niemand durfde te protesteren. 'We moeten de uitdijende corruptie aanpakken!' riepen de politici, maar hoe moest dat, gegeven het feit dat de politieagenten het corruptst van allemaal waren? Mijn rijke vrienden reden

altijd te hard en betaalden hun boetes cash. Op papier hadden ze dan geen enkele overtreding begaan.

Alles was te koop. Vroeger moesten we heel veel rijlessen volgen om het felbegeerde papiertje te halen, maar nu werd het gewoon verkocht aan iedereen die een goed bod deed. De kracht van de markteconomie, waar vraag en aanbod bij elkaar komen.

De tweedeling tussen arm en rijk was overal te zien: aan de kleding, aan de auto's en uiteraard aan de woningen. Tegenover verpauperde flats verrezen moderne paleizen, met torentjes en al. Pruttelende Lada's werden toeterend gepasseerd door Bentleys en Porsches. Voor het eerst in mijn leven zag ik mensen in afvalbakken graaien op zoek naar iets eetbaars. Ze moesten de buit delen met zwerfhonden.

We dachten dat deze absurde situatie niet heel lang zou duren: we waren tenslotte het echte kapitalisme aan het bouwen. Dat was grappig, want niet zo lang daarvoor dachten we ook al dat de absurde maatschappij waarin we leefden niet zo lang zou duren, en dat die niet meer dan een noodzakelijke overgang was naar het echte communisme. Het enige wat niet veranderd was, was de propaganda: de politiek investeerde nog steeds in loze beloftes en wij trapten er weer in. Het kapitalisme kon niet meer stuk. Bij ketens als McDonald's en Pizza Hut stroomde de klandizie massaal binnen. Geld speelde geen rol van betekenis – voor wie het had tenminste.

De prijzen leken sowieso elk verband met de werkelijkheid te hebben verloren en de economie was stuurlozer dan ooit. Van een gewoon maandsalaris kon niemand meer rondkomen, maar de meeste mensen klusten wat bij en kregen het zo toch voor elkaar. Alleen in de kleine steden was door het ineenstorten van het staatsmonopolie

een uitzichtloze situatie ontstaan: alle fabrieken werden gesloten. Griekse en Turkse ondernemers openden in zulke troosteloze plaatsen naaiateliers met arbeidsvoorwaarden die uit de vorige eeuw dateerden: geen ramen, geen ventilatie, slechte verlichting, verbod op vakbondslidmaatschap en verplicht overwerken. Toch was er niemand die daarover klaagde. De communistische vakbonden waren min of meer ontmanteld en de werknemers zelf waren veel te bang om hun werk kwijt te raken.

In slechts enkele maanden tijd waren de contrasten enorm geworden. Nu al was er een behoorlijk grote groep nieuwe rijken, die met wat louche transacties snel geld had verdiend, veel geld. Stiletto's van Galliano, tassen van Balenciaga, broeken van Armani… Dit was een heel andere wereld dan die van de naaiateliers zonder ventilatie. Hier draaide het om dure champagne en wijnklimaatkasten waarin flessen op verschillende temperaturen gekoeld werden.

Ook de berichtgeving in de kranten was veranderd: het volk werd overspoeld met goedkope sensatiejournalistiek. Maffia-afrekeningen leken favoriet. Een oliebaron die werd opgeblazen in zijn kantoorlift of huurmoordenaars die vermomd als priesters het vuur openden op een zakenman in het centrum van Sofia. Sommige nieuwe rijken bleken vijftienduizend euro per maand voor hun persoonlijke beveiliging te betalen, en dan nog werden ze vermoord door een scherpschutter met een kogeltje van vijftien cent. Het volk smulde van dat soort verhalen.

De huizen van de nouveaux riches zagen er indrukwekkend uit – ze leken op onneembare forten, met hun hoge hekwerken, beveiligingscamera's en extra dikke deuren. De rijken verstopten zich achter ramen met sierlijk traliewerk in de gevangenis van hun vrijheid.

Nog een paar jaar later is de verkoop van luxe jachten met duizend procent per jaar gestegen. De topcriminelen kopen met hun zwart verdiende geld luxe spullen en legale ondernemingen. Verschillende banken zijn al failliet gegaan omdat ze hoge leningen aan de maffia hebben verstrekt. Talloze mensen zijn hier miljonair geworden met geleend en nooit terugbetaald geld.

Wat nog steeds niet is veranderd, zijn de grote contrasten tussen stad en dorp. Eigenlijk zijn die alleen maar groter geworden. In de steden verrijzen de mooiste wolkenkrabbers, maar in de dorpen lijkt de tijd stil te staan. Elke keer verbaas ik me er weer over hoe primitief de mensen daar leven, met hun houtkacheltjes en vaak nog met een wc buitenshuis: een hokje met een gat in de grond.

Als ze aardappels willen, halen ze die zelf uit de modderige akkers. Biologisch, dat wel. In die zin is hun 'achterlijkheid' een vorm van vooruitgang, want in West-Europa is biologisch eten niet vanzelfsprekend, maar iets voor hippe mensen die bereid zijn om meer voor hun voedsel te betalen.

Als ik door de straten van Plovdiv slenter, valt mijn blik op een gerimpeld vrouwtje dat bruikbare spullen uit een metalen afvalcontainer haalt. Haar ogen kijken triest, vol afkeer. De armoede heeft haar het laatste greintje zelfrespect afgenomen. Ik vraag me af of ze zich schaamt voor wat ze doet. Misschien had ze dat alleen in het begin. Als je alles al verloren hebt, raak je ook je schaamte kwijt.

Ik haal een vers croissantje bij de bakker. Ik zie het gerimpelde vrouwtje watertanden, koop nog een croissantje en stop ook een paar bankbiljetten in haar hand. 'God zegene je, kind!' mompelt ze met een stem die zwak is van ouderdom en honger. Ik loop snel weg omdat ik haar emoties niet aankan.

Sciencefiction en propaganda

Op school is vrijwel alles verboden. Ik mag geen lange oorbellen dragen en ik mag de leraren nooit tegenspreken. We zijn de grillen van onze docenten gewend en kunnen er meestal om lachen, zelfs als we bekogeld worden met krijtjes door een driftige kameraad. Op de leukste momenten moet je je echter inhouden. Die spelen zich af bij kameraad Popova, die soms vindt dat de helft van de klas niet deugt en voor straf naar de hoek moet. Zo veel hoeken zijn er uiteraard niet, dus dat is dringen voor een mooi plekje. We moeten met de rug naar het brave gedeelte van de klas toe. Elkaar aankijken zonder te lachen is bijna onmogelijk, maar we proberen ons zo veel mogelijk in te houden.

We weten dat zulke kameraden vroeg of laat zullen boeten. Meestal maken we hun stoelen onklaar door wat bouten los te schroeven. Dan ploffen ze als een onhandige zeehond op de grond. Natuurlijk willen ze achteraf weten wie het gedaan heeft. Ze denken dat we onethisch genoeg zijn om elkaar te verlinken, maar dat zijn we niet. Op school krijgen we lessen ethiek en die zijn blijkbaar toch nog ergens goed voor. Overigens krijgen we die lessen van de docent die ons met krijtjes bekogelt. Niet dat ik het hem kwalijk neem: zo leren we tenminste dat ethiek een heel breed begrip is.

De communisten stimuleren een actieve jeugd en na schooltijd mogen we gratis of voor een bijzonder klein

> bedrag meedoen aan allerlei workshops, clubs en activiteiten. Ik vind werkelijk alles interessant: van schaken tot bloemschikken en van tekenen tot een sciencefictionclub. Wat moet ik met sciencefiction? Geen idee. We zitten urenlang te discussiëren over robots en computers die allemaal nog niet bestaan, maar misschien ooit gemaakt zullen worden. Een van mijn favoriete series op tv is *Blake's 7*. Heimelijk ben ik verliefd op de knappe kapitein van het ruimteschip.

Het klinkt allemaal zo lang geleden, terwijl ik niet zo oud ben. Een leven zonder computers? Dat kan ik me haast niet meer voorstellen. Ik besluit *Blake's 7* te googelen, in de hoop dat niet alle herinneringen uit mijn communistische jeugd spoorloos zijn verdwenen en alleen nog in mijn geheugen bestaan. Tot mijn verbazing hoef ik niet ver te zoeken: meteen krijg ik een pagina van Wikipedia te zien met uitgebreide informatie. '*Blake's 7* speelt zich af in een toekomst waarin de Aarde en andere planeten worden geregeerd door de totalitaire Terraanse Federatie. Roj Blake, een veroordeelde politieke dissident, weet met hulp van enkele medegevangenen op weg naar een gevangenisplaneet te ontsnappen. Hierbij stelen ze het geavanceerde buitenaardse ruimteschip The Liberator, waarmee ze vluchten. Ze zwerven door het universum, steeds weer opgejaagd door de troepen van de Federatie.'

Nu ik deze tekst lees – over de totalitaire federatie, de ontsnapte dissident en het schip met de naam The Liberator – verbaas ik me erover dat wij deze Engelse serie mochten zien. Zagen onze dictators geen parallellen met hun regime, of dachten ze: het is toch maar sciencefiction?

Ook sciencefictionboeken waren in Bulgarije enorm populair. Naast Russische klassiekers was sciencefiction een

van de weinige genres die goed verkrijgbaar waren. Blijkbaar zagen de communisten er geen kwaad in dat mensen in dat soort boeken geteleporteerd konden worden naar elke gewenste plaats. Ze wisten dat zoiets in de praktijk onmogelijk was: je mocht niet eens op de gewone manier het land verlaten om op vakantie naar het Westen te gaan, laat staan dat je geteleporteerd kon worden. Veel van die boeken gingen over dictaturen, maar blijkbaar zagen de partijleiders geen overeenkomsten. In Oost-Europa leefden we tenslotte in democratische republieken en mochten we ook stemmen – uiteraard alleen op de mensen die zij op de stemlijst gezet hadden.

Het kwam niet bij me op om politieke conclusies te trekken uit de sciencefictionboeken die ik las. Waarschijnlijk was ik genoeg gehersenspoeld om opruiende suggesties over het hoofd te zien. In het communisme kon ik niets slechts ontdekken, misschien omdat ik van jongs af aan te horen had gekregen dat dit de rechtvaardigste maatschappijvorm was. Veel communisten van de oudere generatie hadden gevochten tegen de fascisten voor onze vrijheid. Hun ideaal was een staat waar vrede en rust heerste, zonder superrijken en zonder mensen die in de vuilnisbakken moesten graaien om eten te zoeken. Niemand kon toen vermoeden dat dit ideaal door machtspolitiek zo zou kunnen ontaarden. Dit is een van de bizarste aspecten van het communistische experiment: dat degenen die voor vrijheid hadden gevochten tegen de fascisten, zelf besloten alle andersdenkenden uit te roeien of op zijn minst op te sluiten.

Al die zuiveringen werden trouwens goed verzwegen. In mijn geschiedenisboeken stonden alleen de positieve dingen, want in de harten van de jonge generatie moest de vlam van het communisme branden.

Uiteraard wisten we dat andersdenkenden konden worden opgepakt, maar de angst voor afluisteren zat in Bulgarije minder diep dan in sommige andere communistische landen, waarschijnlijk omdat onze Staatsveiligheidsdienst minder actief was dan de Stasi of de KGB. De Stasi had door de jaren heen ongeveer zeshonderdduizend onofficiële spionnen. Dat klinkt gigantisch, maar het is goed om ook te beseffen hoeveel burgers onder druk werden gezet om met de Stasi mee te werken en moedig genoeg waren om dat te weigeren. Uit de dossiers blijkt dat ongeveer tachtig procent weigerde.

Het Oost-Duitse regime was blijkbaar het meest gehate van allemaal, want de andere landen hadden veel minder spionnen nodig om de eigen bevolking in het gareel te houden. In Polen was er 1 medewerker op 1574 mensen, in Rusland was de verhouding 1 op 595 en in de DDR had de Stasi een mannetje op elke 180 burgers. Aan de gevel van het hoofdkantoor van de communistische partij in Oost-Berlijn hingen bewakingscamera's, die het Big Brothergevoel versterkten – vooral in de ogen van westerse toeristen, omdat ze zo zichtbaar waren.

'Weet je, voor mij waren die camera's het bewijs van het dictatoriale karakter van het communistische systeem,' zei een Nederlandse kennis jaren later. 'Ik vond het zo gruwelijk dat ze hun eigen burgers op straat observeerden. Ik dacht dat zoiets in onze vrije samenleving onmogelijk zou zijn. In een democratie vertrouwt de overheid tenslotte haar burgers.'

Amerika en de westerse landen vonden het ook ongehoord dat de landen achter het IJzeren Gordijn hun eigen burgers afluisterden. Grappig hoe snel de geschiedenis een andere wending kan nemen. Nu zijn het de Amerikanen

en de West-Europeanen die de internetverbindingen van hun burgers massaal aftappen en hun telefoongesprekken screenen. Wie je vrienden zijn, hoe lang je met iemand belt en welke websites je bezoekt… alles wordt opgeslagen.

De grootste smoes is dat het gaat om 'metadata', maar die metadata zijn zo concreet dat het eenvoudig te achterhalen is wie je in het echte leven bent. 'Metadata' – informatie over gebeurtenissen – klinkt heel onschuldig, maar oud-NSA-directeur Michael Hayden liet zich recent ontvallen: '*We kill people based on metadata*.'

Zo'n negentig procent van de burgers die de Amerikaanse geheime dienst afluistert, zijn gewone burgers, constateerde *The Washington Post* na een uitgebreid onderzoek. De NSA bewaart onder meer gegevens over buitenechtelijke seks en psychiatrische problemen, maar ook selfies van vrouwen in lingerie. De westerse burgers worden daarnaast dagelijks geobserveerd door tientallen Big Brothercamera's, en bijna iedereen accepteert dat als iets normaals.

Ik vind mezelf helemaal niet zielig omdat ik opgroeide in een afluisterstaat. Iedereen wist dat het zo was en daar hielden we rekening mee. Ik heb eerder medelijden met al die westerse jongeren die in een afluisterstaat opgroeien en niet beseffen dat ze gehersenspoeld worden om te geloven dat dit een hoger doel dient, net als wij vroeger. Miljoenen mensen afluisteren om een paar terroristen op te pakken… de verhouding lijkt volkomen zoek.

Tijdens het communisme was dat ook zo: toen werden miljoenen mensen in de gaten gehouden in de hoop een paar dissidenten op te pakken. Het enige verschil is dat het toen veel moeilijker was om dat voor elkaar te krijgen. De techniek staat voor niets: de NSA luistert inmiddels de bevolking van 193 landen af. Enkele landen protesteren

mondjesmaat, maar niemand durft in de aanval te gaan tegen de almachtige Verenigde Staten. Het doet me sterk denken aan vroeger, toen alle communistische landen hun mond hielden tegenover 'moedertje' Rusland.

Het communistische ideaal werd gelukkig als vanzelf gecorrigeerd door de werkelijkheid. Het was te mooi voor woorden dat iedereen gelijk zou zijn, en niemand werkloos. Blijkbaar kon dat in de praktijk niet bereikt worden. Veel mensen zagen opeens in dat hun idealen door de machthebbers schaamteloos waren misbruikt.

De communisten hadden het ei van Columbus ontdekt: als je gelijkheid in armoede creëert, voelt niemand zich meer arm. De partijleiders hadden het zelf trouwens helemaal niet slecht, en daarom geloofden ze oprecht dat het communisme een goede maatschappijvorm was. De grote tekorten hoefden ze zelf niet aan den lijve te ondervinden. Ze maakten zich vooral druk over hun democratische uitstraling naar het Westen toe. De westerlingen moesten jaloers worden als ze zagen hoe tevreden wij leefden, niet alleen gevoed door eten, maar ook door mooie idealen.

Uiteraard wilden de partijleiders ook laten zien dat het ons aan niets ontbrak, vooral als een of andere westerse delegatie zich aandiende. In onze toiletten was er bijvoorbeeld nooit toiletpapier – dat moest je gewoon zelf meenemen – maar in het Westen waren ze dat niet gewend. Voor delegaties moest er dus wat geregeld worden. Omdat toiletpapier schaars was, kwam het geregeld voor dat iemand servetjes uit de kantine in de wc legde. Als de delegatie weg was, gingen de ongebruikte servetjes gewoon terug naar de kantine. In een socialistische samenleving werd verspilling niet getolereerd, dat was meer iets voor de Amerikanen.

De Oost-Europese leiders werden trouwens met veel

egards in het Westen ontvangen. Koningin Beatrix verwelkomde hartelijk de DDR-leider Honecker en de Roemeense 'vader van het volk' Nicolae Ceaușescu kreeg een hoge onderscheiding van de Britten. Later riepen de westerse regeringen dat ze dictators en zelfs massamoordenaars waren. Wisten ze dat niet van tevoren?

Na de val van de Muur kwamen alle gruwelen van het communistische regime boven water. De veiligheidsdiensten hadden de levens van miljoenen mensen verwoest. In de heropvoedingskampen waren de mensenlevens niets waard. Gevangenen werden geregeld doodgeknuppeld en vervolgens werden de lijken aan varkens gevoerd. De vetgemeste beesten waren bestemd voor de export naar kapitalistische landen.

De geschiedenis houdt van herhalingen. De dodelijke heropvoedingskampen zijn verleden tijd, maar in Rusland worden de mensenrechten steeds vaker op een zeer grove manier geschonden. Poetin reageerde lacherig op de beschuldiging van de Amerikaanse minister van Defensie Robert Gates dat zijn regering geleid werd door de veiligheidsdiensten. 'Als deze man uw meest vooraanstaande expert op het terrein van democratie is, gefeliciteerd,' zei Poetin tegen de Amerikanen. Voordat hij minister werd, was Gates een van de directeuren van de Amerikaanse geheime dienst CIA.

Poetin benadrukt graag dat in de Verenigde Staten tot twee keer toe een president werd gekozen die geen meerderheid van de stemmen had gekregen. Dat kan door het vreemde Amerikaanse kiesstelsel. 'Wat is daar democratisch aan?' vraagt Poetin.

Ik geloof dat beide partijen gelijk hebben. Zo blijft de wereld van Oost en West door misstanden aan beide kanten goed

in balans. Poetin ligt er zeker niet wakker van dat hij op de cover van het Amerikaanse blad *Newsweek* wordt afgebeeld als een godfather met een donkere zonnebril waarin een explosie wordt weerspiegeld. Het verschil tussen Poetin en Obama is misschien het duidelijkst te zien op twee foto's die via internet naast elkaar verspreid worden: Poetin knuffelt een tijgertje en Obama een poedel. Het commentaar dat ze verschillende waarden en bondgenoten hebben, is haast overbodig.

Poetin laat duidelijk zien dat Rusland inmiddels opnieuw een wereldmacht is; hij voert oorlogen en trekt zich weinig aan van de publieke opinie. Zelfs economische sancties van de Europese Unie doen hem geen toontje lager zingen: op zijn beurt boycot hij Europese producten. Zou escalatie tot een nieuwe Koude Oorlog kunnen leiden? Dat is zeker niet uitgesloten. Rusland schuwt ferme taal niet en Poetin heeft al geïnsinueerd dat zijn land een nucleaire macht is.

Maar hij heeft nog veel meer mogelijkheden om een Koude Oorlog te winnen. Rusland heeft al gedreigd zijn luchtruim voor westerse landen te sluiten als de Europese Unie nieuwe sancties instelt. Als het Kremlin werkelijk een vliegverbod invoert boven bijvoorbeeld Siberië, moeten de Europese luchtvaartmaatschappijen kostbare en tijdrovende omvliegroutes gebruiken. Het Kremlin wil zo de westerse maatschappijen failliet laten gaan. Rusland kan ook de gaskraan naar verschillende landen dichtdraaien.

In eigen land snoert Poetin de oppositie de mond door druk, dreigementen en antiwesterse propaganda – eigenlijk precies dezelfde middelen die de communisten jarenlang gebruikten. Hij wint verkiezingen met een verpletterende meerderheid; dergelijke uitslagen zijn normaal gesproken alleen bij dictaturen te zien.

Poetin gedraagt zich als iemand die boven de wet staat. Zo speelde hij een keer de held door bosbranden te blussen, want dat leverde mooie tv-beelden op. Vliegen zonder vliegbrevet is strafbaar in Rusland, maar dat geldt uiteraard niet voor hem. Waarom Poetin denkt beter te kunnen blussen dan ervaren vliegers is voor veel mensen een raadsel. Kritiek op hem is er nauwelijks, want de onafhankelijke media zijn weggedrukt in de marge en de belangrijkste media zijn al een tijdje in handen van de staat.

Om op te vallen met een protest moet je iets ludieks verzinnen. De kunstenaarsbeweging Voina kreeg landelijke bekendheid toen ze tijdens de verkiezingscampagne een filmpje van vijf copulerende stellen op internet zette, als verwijzing naar de machtsoverdracht van president Poetin aan zijn vertrouweling Medvedev. Poetin mocht niet nog een termijn aan de macht blijven, maar werd premier en hield zo de touwtjes in handen. Een andere actie van dezelfde kunstenaars was zo mogelijk nog opvallender: een penis van 65 meter lang, getekend op de Liteinybrug in Sint-Petersburg, vlak bij het hoofdkwartier van de veiligheidsdienst FSB.

Als de brug openging, keken de medewerkers van FSB – de opvolger van de beruchte KGB – tegen het enorme geslachtsdeel aan. De kunstenaars hadden hun werk ook een naam gegeven: 'een penis in KGB-gevangenschap'. De kunstenaars hadden trouwens weinig tijd voor dit huzarenstuk. Ze gooiden 66 liter verf met negen man tegelijk op de brug, waarna ze hard wegrenden voor de brugbeveiligers. Een van hen werd opgepakt en in elkaar gerost.

Poetin trekt zich weinig tot niets aan van dat soort acties, en ook niet veel van kritiek van sommige westerse landen op zijn manier van regeren. Hij vaart zijn eigen koers. Daar

horen ook rondleidingen bij, in de beste communistische traditie. Hij verschijnt op voorbeeldlocaties om op tv te vertellen hoe goed het allemaal gaat onder zijn bewind.

In 2010 bezocht Poetin het ziekenhuis in de stad Ivanovo om te laten zien dat ook in de provincie de situatie verbeterd was. Het ziekenhuis oogde heel modern; de artsen konden zelfs via teleconferenties overleggen met collega's. Het duurde echter niet lang voordat iemand de media inseinde dat de miljoenen tv-kijkers waren bedonderd. Alleen een klein stukje van het ziekenhuis was opgelapt, speciaal voor Poetin. De rest verkeerde in een erbarmelijke staat. De moderne apparatuur die de Russische leider te zien kreeg, was speciaal voor zijn bezoek uit de hele provincie aangevoerd. De tevreden patiënten bleken artsen en verplegers te zijn, blijkbaar was het te riskant om echte patiënten aan het woord te laten. Het personeel had laten zien hoeveel de salarissen gestegen waren, maar de bankafschriften bleken vervalst te zijn.

Poetin waste zoals gewoonlijk zijn handen in onschuld: het kwam niet door hem dat de hele show zo was opgezet. Maar het volk wist beter, want niet lang daarvoor had Poetin een van zijn eigen shows verknald. Hij wilde weer eens laten zien hoe goed het ging met de vaderlandse economie: er was een fonkelnieuwe auto gemaakt in Rusland. Poetin nam plaats achter het stuur van de Lada Kalina voor een tocht van maar liefst 2165 km om te laten zien hoe goed en betrouwbaar de auto was. Dat maakte indruk en de verkoop van de nieuwe Lada schoot omhoog. Poetin had echter geen rekening gehouden met de social media. Daarop verscheen een filmpje van de hele stoet. Achter de Lada van de premier reed een vrachtwagen met maar liefst twee reserve-Lada's erop, gespoten in precies dezelfde kleur. Had dat soms iets met de betrouwbaarheid te maken?

Tijdens het communisme werden de Lada's voor andere doeleinden gebruikt: als verstopplek voor Stasi's die mensen moesten volgen, vooral in de DDR. Dat soort Lada's postte vaak voor het huis van Claudia Rusch. Haar ouders hadden het geregeld over de kakkerlakken die erin zaten, een synoniem voor Stasimedewerkers. Jaren later ging Rusch op bezoek bij iemand in een studentenwoning. Hij klaagde over de kakkerlakken in zijn kamer. Ze keek paniekerig rond. Waar? Achter de gootsteen? Rusch begreep er helemaal niets van. Hoe konden daar Stasi's schuilen, terwijl het zo krap was? Pas toen ze hoorde dat er misschien wel tweehonderd kakkerlakken waren, wist ze dat het niet om geheim agenten ging, maar om vieze beestjes.

In Bulgarije hadden we ook kakkerlakken in overvloed. De menselijke zag ik nooit, maar ik wist dat ze bestonden. De echte kakkerlakken zag ik iedere keer als ik 's nachts naar de wc wilde. Die vieze beestjes kwamen altijd in het donker tevoorschijn. Geen enkel middeltje hielp om ze uit te roeien, want we hadden de pech dat er een bakkerswinkel aan onze woning grensde. Soms mepte ik ze dood met een schoen, maar uit ervaring wist ik dat dit geen enkel nut had, want vanuit de bakkerswinkel wisten ze feilloos de weg naar ons huis te vinden.

We wilden trouwens helemaal geen bakkerswinkel naast ons huis, maar de communisten hadden jaren eerder een stukje van ons huis afgepakt 'in de naam van het volk'. De staat mocht zelf beslissen wat er met dat stukje huis werd gedaan en dus werd het een bakkerswinkel. Ik hoefde in elk geval niet ver te lopen om in de rij voor brood te staan. Ik kon me niet voorstellen dat er ooit een tijd zou aanbreken zonder kakkerlakken en zonder bakkerswinkel, of dat we zomaar ons stukje huis van de communisten zouden terugkrijgen om er zelf over te beschikken.

Het grote geld

Van een communistische maatschappij waarin iedereen min of meer gelijk is naar een samenleving waarin mensen in Bentleys rijden, terwijl hun vroegere buren in afvalbakken graaien: het speelt zich allemaal voor mijn ogen af en toch kan ik het moeilijk begrijpen. De rijken proberen niet hun rijkdom te verbergen en zijn zeker niet van plan om deze met anderen te delen, hooguit met hun vrienden, die soms een auto cadeau krijgen. Er zijn kinderen die niet weten wat openbaar vervoer is, omdat ze elke dag door een privéchauffeur naar school worden gereden.

In Rusland zijn ze nog rijker en nog erger: de kinderen krijgen met verjaardagen van elk van hun vriendjes enveloppen met honderden dollars. Natuurlijk moet er ook in stijl gegeten en gefeest worden; de meest luxueuze restaurants schieten als paddenstoelen uit de grond. Een diner voor vier kost in zo'n tent vaak tweeduizend dollar. Voor de superrijken is dat niet over the top.

Omdat alle soorten diploma's sinds de invoering van de markteconomie gewoon te koop waren, vroeg ik me af of al die jaren hard blokken voor niets waren geweest. Totdat mensen zich massaal bij mij begonnen te melden omdat ze Engels of Duits wilden leren voordat ze naar het buitenland vertrokken. In zo'n geval heb je niet zo veel aan een gekocht diploma, en leraren vreemde talen waren schaars in een land waar op school vooral aandacht werd besteed aan Russisch.

Hoeveel leerlingen kon ik er nog bij hebben zonder dat mijn school eronder zou lijden? Ik zat in het laatste jaar van het Gymnasium voor Vreemde Talen, en voor mijn cijfers was dat het belangrijkste jaar. Ik was niet zo goed in nee zeggen, dus kluste ik er flink bij. De privélessen betaalden zo goed dat ik evenveel verdiende als mijn ouders samen. Als ze aan het einde van de maand geld tekort kwamen, vroegen ze mij of ze geld mochten lenen. Ik kreeg geen kapsones, want geld speelde tijdens het communisme nooit een belangrijke rol en op de een of andere manier had ik nog steeds niet door dat dit niet langer het geval was. Ik spaarde het gewoon op, terwijl ik bedacht wat ik ooit met het grote geld zou willen doen.

Het laatste scenario dat ik kon bedenken, was dat al dat geld zou verdampen. Dat bedoel ik figuurlijk, maar eigenlijk is het letterlijk, want van het geld was van de ene op de andere dag weinig meer over. Economen hebben daar mooie woorden voor, zoals hyperinflatie, maar ga maar aan gewone mensen uitleggen dat je een paar nullen van de bankbiljetten weghaalt en dat duizend euro opeens tien euro kan worden. Daar heb je dan al die tijd voor gespaard!

Mijn grootste zorg is niet hoe het komt, maar hoe ik dat kleine beetje dat mijn spaargeld nog waard is kan redden, voordat ook dat 'verdampt'. Het ligt voor de hand het geld op te nemen, maar zoals alles is dit in Bulgarije verre van vanzelfsprekend. Bij de banken staan enorme rijen: allemaal mensen zoals ik, die op het briljante idee gekomen zijn om hun spaargeld op te nemen. Rijen voor de bank… het mooie van het kapitalisme was toch dat er geen rijen meer zouden zijn? Nou, bij ons dus wel. Langzamerhand, tergend langzaam, kom ik in de buurt van het loket.

'Zegt u het maar.' De bankmedewerkster kijkt me heel nors en achterdochtig aan. 'Ik wil graag mijn geld opnemen, want ik moet mijn reis naar het buitenland betalen,' zeg ik, terwijl ik zo lief en smekend mogelijk kijk.

Dat van de reis is een ideetje van mijn moeder. 'Als je zegt dat je het geld voor iets belangrijks nodig hebt, kunnen ze het niet weigeren,' redeneerde zij.

We wonen echter in Oost-Europa, en hier kan alles. 'Sorry, we hebben momenteel geen geld,' zegt de bankmedewerkster.

Ik zwaai met mijn bewijs hoeveel geld ik op mijn spaarrekening heb staan. 'Het geld is nog steeds van u, maar we kunnen het niet uitbetalen.'

Typisch Oost-Europese logica. De vrouw doet niet haar best om het beter uit te leggen. 'Volgende!' roept ze luid.

Ik druip af. Het geld is van mij, maar ik mag het niet hebben. Duidelijk. Gelukkig heb ik nog helemaal geen reis gepland die ik moet betalen. Altijd positief blijven. Maar eerlijk gezegd vind ik de communistische planeconomie een stuk begrijpelijker dan de markteconomie. De inflatie giert omhoog met honderden procenten. Als je iets moois in een winkel ziet en het een paar dagen later gaat kopen, blijkt de prijs verdubbeld. Veel prijzen worden zelfs een paar keer per dag aangepast. Het enige voordeel van zo veel inflatie is dat je nauwelijks belasting hoeft te betalen, maar dat doet toch bijna niemand.

Ik was niet de enige die ontgoocheld was. Blijkbaar maakte het kapitalisme niet rijk en gelukkig, integendeel. Veel mensen begonnen honger te lijden, ze konden zich niet eens een stukje worst bij het brood veroorloven. Stokoude mensen gingen weer aan het werk, omdat ze niet konden leven van hun pensioen. Vaak verkochten ze spullen op

straat, in opdracht van een zakenman. Je zag veel oudjes met een weegschaal op straat staan: je gaf ze een paar centen en kreeg dan te horen hoeveel je woog. Of hun primitieve weegschalen klopten, was maar de vraag.

In Rusland schenen ze al betere weegschalen te hebben. Een vriend kwam terug met een verhaal over pratende weegschalen. Hij was aan de dikke kant en vond het een beetje gênant toen opeens zijn gewicht uit een luidspreker klonk. Boven de weegschaal hing een blokje dat tot zijn hoofd zakte. Hij vroeg zich af waarom de weegschaal ook zijn lengte moest weten, maar even later snapte hij waarom: zijn gewicht werd aan zijn lengte gekoppeld. 'Veertien kilo overgewicht,' klonk er door de luidspreker. De passanten keken belangstellend.

Ik was blij dat onze oudjes nog van die ouderwetse weegschalen hadden. Niet dat ik niet benieuwd was of ik geen overgewicht had, maar dat ging de hele straat niets aan.

Naast oude mensen met weegschalen op straat zag je ook mensen die schoenen poetsten. De rijken lieten dat vrijwel dagelijks doen, maar vaak genoeg zag je ze ook haastig voorbijlopen met grote tassen. Soms vroeg ik me af wat ze allemaal in die tassen droegen, want het waren niet de plastic tassen met de bekende merken die je bij de luxe winkels kreeg.

Daar kwam ik achter toen ik voor het eerst een stuk grond probeerde te verkopen. Liefhebbers genoeg, want alle maffiamaatjes investeerden in grond en onroerend goed om hun zwart verdiende geld wit te wassen. Degene met wie ik de deal sloot, kwam naar de notaris en legde het geld in grote stapels op een tafel. Keer op keer raakte ik de tel kwijt, want ik had nog nooit eerder zo'n honderdduizend euro cash gezien, laat staan geteld. Uiteindelijk gaf ik het

op. Ik zei dat ik wel geloofde dat het klopte en stopte het geld in twee grote tassen om het naar de bank te brengen. Ik vond het doodeng, maar met zo veel geld durfde ik ook niet in een taxi te stappen. Tijdens het communisme was er nauwelijks criminaliteit, maar nu des te meer. Ontvoeringen waren geen uitzondering en bijna elke week werd een 'zakenman' vermoord. De daders werden vrijwel nooit gevonden.

Waar al die nieuwe rijken met hun peperdure huizen en auto's vandaan kwamen, scheen niemand precies te weten. Sommige mensen hadden zo veel eigendommen teruggekregen van de communisten dat ze echt konden rentenieren. De rest had het geld verdiend met 'zaken', en aan dat woord kleefde in deze periode altijd een schaduw van illegaliteit. In het begin droegen alle topcriminelen leren jacks en gouden kettingen. Later verruilden ze die voor maatpakken en kochten ze met het zwart verdiende geld legale ondernemingen.

Dat gebeurde ook in Rusland. Jeltsin maakte er een boevenbende van; de georganiseerde misdaad groeide enorm, omdat de staat hem geen strobreed in de weg legde. Zo'n twee derde van de geprivatiseerde bedrijven kwam in handen van de vroegere directie. De nieuwe eigenaren toonden geen belangstelling voor dure investeringen. In plaats daarvan verkochten ze de waardevolle machines om de winst in eigen zak te steken en vervolgens de boel failliet te laten gaan. De werknemers belandden zonder werk op straat.

De grote verdienste van Jeltsin was dat hij democratisch genoeg was om de media de mond niet te snoeren. Hij was een dronkenlap, maar eerlijk is eerlijk: hij was ook de eerste president van Rusland die echte kritiek toestond.

Dat ging soms behoorlijk ver. Vicepresident Roetskoj zei dat Jeltsin het land tot een corrupte bende had gemaakt. 'De communistische maffia is vervangen door de democratische maffia.' Het volk was inmiddels zo teleurgesteld dat alle politici het moesten ontgelden. Hun mooie woorden en beloftes werden niet meer geloofd. De mensen zagen te veel slechte ontwikkelingen om zich heen.

Alles was in een kort tempo verwesterd, op het belachelijke af. Je kon geen stap meer zetten zonder smakeloze reclameboodschappen te horen of te zien. In Sint-Petersburg deelde een zwarte flyers uit voor een chocolademuseum. In andere steden werden de zwarte burgers gecharterd om reclame te maken voor zonnebankstudio's, die als paddenstoelen uit de grond schoten. Hun lichamen waren meestal gesandwicht door borden waarop stond 'Hier ben ik bruin geworden' of iets dergelijks, uiteraard met het adres van de zonnestudio.

Als je al die reclame om je heen zag, vroeg je je af hoe we al die jaren communisme zonder reclame hadden doorgebracht, zonder het een moment te missen. Alleen de communistische partij maakte reclame voor zichzelf, maar die was sowieso overbodig, want veel concurrentie had de partij niet.

In de nieuwe Russische maatschappij vertoonde niet alleen de reclame een groeispurt, maar ook de criminaliteit – net als in de rest van Oost-Europa. De criminaliteit steeg zelfs zo explosief dat de gevangenissen uit hun voegen barstten. Soms zaten er 85 man in een cel. Het aantal bedden was beperkt en de gevangenen moesten om de beurt slapen. De staat had geen geld, ook niet voor nieuwe gevangenissen. In de Russische media verschenen reportages over de Nederlandse gevangenissen en de Russen geloofden hun ogen

niet: wat een weelde. De redacties kregen stapels brieven met de vraag hoe je in aanmerking kon komen voor een cel in zo'n gevangenis.

Filmregisseur Alla Soerikova gebruikte dit als inspiratiebron en maakte de komedie *Ik wil naar de gevangenis*. In deze film komt een kruimeldief in Rusland in de problemen. De politie zit hem op de hielen. Hij herinnert zich de beelden van de mooie Nederlandse gevangenissen en besluit te vluchten naar het buitenland. Aangekomen in Nederland doet hij zijn best om in de gevangenis te komen, maar de Nederlanders blijken een heel streng toelatingsbeleid te hanteren. Hier moet je heel wat presteren om opgesloten te worden. Zijn plannen mislukken keer op keer, van het niet-betalen van een restaurantrekening tot het ingooien van een winkelruit. De droom van de Russische crimineel lijkt steeds onbereikbaarder, tot hij op een poster koningin Beatrix voorziet van een snor. Dat blijkt een gouden zet: eindelijk mag hij naar een Nederlandse gevangenis.

Toen Poetin de macht overnam, was het binnen de kortste keren afgelopen met veel burgerlijke vrijheden. Hij 'nationaliseerde' de belangrijkste zenders om alles in de hand te hebben en zijn tegenstanders werden vaak op vreemde wijze vergiftigd of op een andere manier vermoord. Poetin veranderde verschillende wetten, waardoor het voor oppositiepartijen heel moeilijk, zo niet onmogelijk werd om veel stemmen te halen. De oppositieleiders werd het werken onmogelijk gemaakt. Ze ontvingen constant dreigtelefoontjes en werden niet toegelaten tot bijeenkomsten. Toen schaakkampioen Kasparov het tegen Poetin opnam, ontdekte hij dat zelfs zijn hotelboekingen van hogerhand werden geannuleerd. Al waren de hotels halfleeg, voor hem bleek er geen plaats te zijn.

Dissidenten zijn massaal naar het buitenland gevlucht, bang voor showprocessen, net als tijdens het communisme. Sinds Poetin aan de macht is, heeft Rusland weer politieke gevangenen. Milieuactivisten die het dumpen van radioactief afval of andere misstanden aan de kaak stellen, worden veroordeeld wegens het onthullen van staatsgeheimen. Voor het organiseren van demonstraties of het registreren van nieuwe partijen gelden zeer strenge regels, die dat soort activiteiten zo moeilijk mogelijk maken. Democratisch Rusland veranderde langzamerhand in een KGB-staat. Ook miljonair Michail Prochorov lukte het niet om serieuze oppositie tegen Poetin te voeren, want geld helpt niet tegen serieuze bedreigingen, en hij moest het malle idee van oppositie opgeven.

Wie in Rusland ging regeren, was allang een uitgemaakte zaak. Na Poetin werd Dmitri Medvedev president. Hij benoemde Poetin tot premier, simpelweg omdat Poetin volgens de wet niet langer dan twee termijnen achter elkaar president kon blijven. Medvedev stak niet onder stoelen of banken dat ze hadden afgesproken dat daarna Poetin weer president zou worden en Medvedev zijn premier. En dat gebeurde ook, volledig in de geest van het communisme, toen het heel gebruikelijk was dat een leider aanbleef tot hij geestelijk en lichamelijk volledig was afgetakeld. Niet voor niets verschijnen op internet gefotoshopte foto's van Poetin waarop hij sterk lijkt op de langzittende communistische leider Brezjnev.

Zolang het met de waarheid strookt, is het wat mij betreft geen probleem om Poetin of een andere politicus zwart te maken. De Nederlandse nationale omroep heeft echter de neiging om bepaalde onderwerpen in de gewenste richting te sturen. Zo zien we hoe een Britse journalist een vraag

stelt aan Poetin over zijn betrokkenheid bij het gewapende conflict in Oekraïne. De voice-over van de NOS vertelt dat de Russische leider de vraag 'zo goed als negeert'. We horen Poetin inderdaad niet en zien hoe hij doorloopt.

Laat nou juist deze scène ook zijn uitgezonden op de Russische tv. Daar waren de beelden heel anders. Poetin loopt helemaal niet stug door, maar neemt de tijd om uitgebreid op de vraag van de Britse journalist te antwoorden. Een sterk staaltje censuur, net zo sterk als die van Poetin zelf. Onder zijn leiding glijdt Rusland qua democratie steeds meer af naar een nieuwe versie van de Sovjet-Unie, een staat waar slechts ruimte is voor één partij, waarbij enkele machteloze partijen getolereerd worden om de schijn van democratie te wekken. Inmiddels zijn er geen noemenswaardige protesten meer, want het volk legt zich erbij neer, net als tijdens het communisme.

Hoe een democratie kan ontaarden, is niet alleen zichtbaar in Rusland, maar ook in andere landen die vroeger tot het Oostblok behoorden. Zelfs in Hongarije, dat gold als een van de stabielste landen in de regio, dreigt de democratie kopje-onder te gaan. Premier Viktor Orbán pakt burgerrechtenorganisaties hard aan, perkt de onafhankelijkheid van de media en de rechtbanken flink in, en heeft de kieswet zodanig gewijzigd dat zijn partij nog meer macht krijgt. In het Westen wordt al gekscherend gesproken over de 'poetinisering' van Hongarije. Na al die jaren communisme is het land opnieuw op weg naar een eenpartijstaat. Het is heel cru dat dit juist in Hongarije gebeurt, het land dat zo'n belangrijke rol speelde bij de ontmanteling van het IJzeren Gordijn en de val van de Berlijnse Muur.

Van je handicap je werk maken

Hoe spannend het kan zijn om een grens over te steken, kan alleen iemand begrijpen die zijn hele jeugd achter een Muur of een IJzeren Gordijn heeft doorgebracht. In mijn jeugd was het IJzeren Gordijn een vast gegeven: dat onzichtbare gordijn scheidde ons van het vijandelijke Westen. Het IJzeren Gordijn was echter geen uitvinding van een van onze leiders; die eer komt toe aan Winston Churchill. In een toespraak had hij het over *the iron curtain*. Daarmee bedoelde hij de zich aftekenende tweedeling van Europa. In 1946 wilde vrijwel niemand Churchill geloven toen hij zei dat het zo'n vaart zou lopen en dat de Oost-Europese landen 'in een of andere vorm onderworpen worden, niet alleen aan de Sovjetinvloed, maar in grote en steeds grotere mate aan directe beheersing door Moskou'. Churchill bleek wat dat betreft een vooruitziende blik te hebben.

In Duitsland bestond het 'ijzeren gordijn' trouwens al veel langer: in theaters was het een verplichte veiligheidsmaatregel. Als decorstukken in brand vlogen, zakte een metalen scheidingswand tussen podium en zaal, en werd deze door brandweerlieden met water gekoeld. Jaren later had het IJzeren Gordijn echter niets meer met toneel te maken, maar des te meer met de realiteit.

Ik kan het haast niet geloven als ik op Schiphol land, maar ik ben geenszins opgelucht. Al kloppen al mijn papieren, ergens in mijn achterhoofd ben ik bang dat ik teruggestuurd kan worden.

De Nederlandse marechaussee checkt alles vluchtig en laat me door. Was dit het? Was dit de grens? Is passeren echt zo gemakkelijk? Later zal ik heel wat grenzen passeren, ook de meest exotische grenzen tussen Afrikaanse landen, maar geen enkele grens zal ooit een grotere indruk op mij maken dan deze snelle doorlating op Schiphol.

Als je als allochtoon in Nederland belandt, is Amsterdam een van de eerste plekken die je gezien moet hebben. Hoe weet je dat je er al bent? Als de sloten op de fietsen meer waard zijn dan de fiets zelf. En als je het woord 'Condoommuseum' ziet. Een condoommuseum in het centrum, kan het nog gekker? Zoals alle musea hier heeft ook het condoommuseum een 'museumwinkel' met een uitgebreide keus – in dit geval van lichtgevende exemplaren tot condooms in de kleuren van de Nederlandse vlag. De driekleur om een piemel, wat een maf idee.

Amsterdam is anders dan ik me had voorgesteld. De huizen zijn hetzelfde als op de ansichtkaarten, maar in de kleine steegjes stinkt het naar urine. Na een tijdje begin ik de wietgeur te herkennen, al is die in mijn vaderland op dat moment nog vrijwel onbekend. Wat me ook verbaast, is de hondenpoep op straat: ik heb nooit eerder zo veel en zulke grote bolussen gezien. Blijkbaar krijgen de Nederlandse honden goed te eten. Nadat ik heb kennisgemaakt met de bedelaars, de drugsverslaafden en de dieven die het op toeristen gemunt hebben, begrijp ik wat mijn vriend bedoelde toen hij zei dat het beste van Amsterdam de laatste trein naar zijn eigen woonplaats is.

Maar eerst stappen we in een bus en dat is een vreemde gewaarwording. Er zijn zitplaatsen voor iedereen en dat ben ik niet gewend. Bij ons gingen de deuren van de bussen

meestal niet dicht, zeker niet in het spitsuur. De chauffeurs schreeuwden tevergeefs dat we naar het midden moesten lopen, maar hoe kom je in het midden als daar al meer dan genoeg mensen staan? Een keer werd ik geduwd en viel ik op de schoot van een jongeman. Ik probeerde op te staan, maar mijn 'staanplaats' was al bezet.

'Blijf maar zitten, hoor,' zei hij. 'Ik vind het helemaal niet erg.'

Ik deed nog een paar pogingen om aan zijn warme schoot te ontsnappen, maar de bus was inmiddels overvol en opstaan zat er niet in. Hij zal misschien ook aan een condoom gedacht hebben, maar zeker niet in de kleuren van de nationale vlag, want dat soort dingen ging onze Oost-Europese fantasie te boven.

In mijn nieuwe vaderland verbaasde ik me over de enorme verschillen tussen Oost en West. Toen ik op een dag een cake aan het maken was en een ei tekort kwam, zei ik tegen mijn vriend: 'Ik ga even bij de buurvrouw een ei halen.'

'Wat? Dat doe je niet!'

'Waarom niet?'

'Dat doen we gewoon niet in Nederland.'

'Maar waarom niet?'

'Weet ik veel. Er zijn toch supermarkten? Je gaat niet naar de buurvrouw om een ei te vragen, je rijdt naar de supermarkt.'

'Maar ik heb geen zin om naar de supermarkt te rijden voor een ei; de buurvrouw is dichterbij. En ik breng dat ei heus wel terug.'

'De buurvrouw ziet je aankomen!'

Als geëmancipeerde vrouw trek ik me niets aan van wat mijn vriend zegt. Hij heeft inmiddels ontdekt dat Oost-Europese vrouwen geëmancipeerder zijn dan hij dacht. Zijn

droom om een vrouw te vinden die hem zijn sloffen brengt, viel daarmee in duigen. Mijn moeder had mijn vader nog nooit zijn sloffen gebracht, dus deed ik dat ook zeker niet.

Met de emancipatie tijdens het communisme was niets mis, of in elk geval veel minder dan in Nederland. Vrouwen werkten volop in alle mogelijke beroepen. In Nederland hebben ze veelal parttimebanen, waarmee ze financieel afhankelijk zijn van hun man. Daarom durven veel ongelukkige vrouwen niet te scheiden of belanden ze na een scheiding in een zeer slechte financiële situatie.

Wat me het meest verbaasde, was dat de vrouwen in Nederland tot 1956 volgens de wet 'handelingsonbekwaam' waren. Pas nadat de 'handelingsonbekwaamheid van gehuwde vrouwen' was afgeschaft, mochten getrouwde vrouwen werken en zonder toestemming van hun man op reis. Onvoorstelbaar dat ze dit zo lang volgehouden hebben! Nog relatief kort geleden moesten de Nederlandse vrouwen zelfs om toestemming vragen om kleding te kopen, en omdat ze 'handelingsonbekwaam' waren, mochten ze ook geen geld halen bij de bank. Ze kregen alleen geld voor de dagelijkse boodschappen.

Nog zoiets achterlijks: werkende vrouwen werden op de dag van hun huwelijk ontslagen uit overheidsfuncties om een toegewijde huisvrouw te kunnen worden. Tot 1971 stond in het Nederlandse wetboek dat de man het 'hoofd van de echtvereniging' was en dat de vrouw aan hem 'gehoorzaamheid was verschuldigd'.

Ik was echt verbaasd dat het moderne Westen zulke wetten had gehad om vrouwen te discrimineren. Van mijn ideeën over Nederland bleek vrijwel niets te kloppen. Dat van het ei klopte gelukkig ook niet – een mooi bewijs dat mannen

niet altijd gelijk hebben. Dat bewijs ging als volgt: ik belde aan bij de buurvrouw, ik legde haar de situatie uit en ze schonk me een brede glimlach en een ei.

Dolgelukkig liep ik naar huis: zie je wel, ook in Nederland is het mogelijk om een ei bij de buurvrouw te lenen! Ze wilde het niet eens terug, maar een dag later bracht ik het toch terug. Een ander ei weliswaar, maar vast weer een ei van kippen die gemarteld zijn in te krappe hokken, ondanks het woord 'scharrel' op de verpakking. Inmiddels weet ik dat dit vrij normaal is in de consumptiemaatschappij, want Frank heeft me uitgelegd wat bio-industrie betekent, en dat die zich niet alleen tot de eieren beperkt.

In Bulgarije denken we bij Nederland aan kaas en koeien, maar ik heb nooit geweten dat hier meer varkens zijn dan bewoners, en dat die allemaal in dit kleine land passen omdat ze in de stallen zo op elkaar gepropt worden. Alsof dat niet erg genoeg is, worden de vetgemeste varkens op transport gezet naar landen waar het winstgevender is om ze te slachten, waarna ze als ham terugkomen naar Nederland. Plofkippen, gekkekoeienziekte, rundvlees dat van paarden blijkt te zijn… blijkbaar heb ik me vergist in mijn aanname dat je voor goed voedsel in een rijk land moet zijn.

Ik moest echt wennen aan de vreemde gesprekken in Nederland. Hier verwacht niemand dat je een echt antwoord krijgt op de vraag of het goed met je gaat. Het enige juiste antwoord lijkt: 'Goed hoor,' bij voorkeur met de toevoeging 'druk, druk, druk'.

Wat ik verder niet begreep, was dat ze mij steeds vroegen of ik dit weekend wat leuks had gedaan. Hoezo 'dit weekend'? Ik leef toch niet alleen in het weekend? In Bulgarije had ik dit soort vreemde vragen nog nooit gehoord.

Aan de taalverschillen kon ik ook maar niet wennen. De Nederlanders gebruiken vieze woorden als 'scheetje' en 'poepie' om uit te drukken dat ze iemand leuk vinden. Bij ons zullen ze je juist vies aankijken als je iemand zo noemt. Nog vreemder is dat veel Nederlanders ziektes als scheldwoorden gebruiken: 'tering', 'tyfus' en 'kanker'. Voor mij was dat volkomen nieuw.

Verder viel me op dat de meeste Nederlanders totaal niet hun best deden om te onthouden waar ik vandaan kwam: al die Oost-Europese landen waren voor hen blijkbaar één pot nat. Roemenië? Hongarije? Oh, was het Bulgarije? Vast wel een mooi land. Wat was de hoofdstad ook alweer: Boedapest of Boekarest? Het valt niet mee om dat te onthouden, want die twee lijken zo op elkaar. Is Sofia de hoofdstad? Hm, dat klinkt toch even anders.

Als verdwaalde allochtoon vond ik veel dingen gek die Nederlanders normaal vinden, bijvoorbeeld de nette tuintjes met kabouters erin – van die kleurrijke kabouters die ik alleen in kinderboeken met sprookjes heb gezien.

'Waarom zetten volwassen mensen kabouters in hun tuinen? Wat betekent dat?' Mijn vriend haalde zijn schouders op. Zelf had hij geen kabouters in de tuin en hij wist het niet.

Jaren later verdwenen de meeste kabouters om plaats te maken voor Boeddhabeelden. Nu hoefde ik niet meer te vragen hoe de Nederlanders aan al die Boeddhabeelden kwamen, want ik was inmiddels voldoende ingeburgerd om te begrijpen hoe het werkt. De Boeddhabeelden hebben voor de meeste mensen geen bijzondere betekenis – ze zijn gewoon de nieuwe gril van de commercie – en er is simpelweg geen ontkomen aan die boeddha's in allerlei vormen en maten. Van tuincentrum tot doe-het-zelfzaak en

van discounter tot meubelwinkel: overal struikel je over de boeddha's.

Een Bulgaarse vriendin die op bezoek kwam, riep verbaasd: 'Ik heb nooit geweten dat de Nederlanders boeddhisten zijn.'

'Nou, dat zijn ze niet.'

'Hoezo niet?'

'Geen idee waarom ze geen boeddhisten zijn. Je moet gewoon niet naar de tuinen kijken. Vroeger stonden daar allemaal kabouters.'

'Kabouters?' Nu snapte mijn vriendin er werkelijk niets meer van.

De kennismaking met de kabouters is voor mij onvergetelijk, want dat was mijn eerste kennismaking met de mechanismen van de kapitalistische markteconomie: vraag en aanbod kun je gewoon creëren, soms ook in een minder logische volgorde.

Ik verbaasde me ook over het gemak waarmee veel Nederlanders geld leenden – niet voor kabouters en boeddha's, want de exemplaren die ze tentoonstelden, kostten meestal niet veel. Ze leenden echter wel enorme bedragen voor huizen, auto's en zelfs vakanties. Afbetalen? Dat was een zorg voor later. Als braaf communistisch meisje, opgegroeid in een veel armoediger systeem, keek ik mijn ogen uit toen ik zag hoe de westerlingen op grote voet leefden met geleend geld.

'Iedereen gaat ervan uit dat de economie elk jaar groeit en dat de huizen elk jaar in prijs stijgen. Kan dat eindeloos?' vroeg ik aan Frank.

'Blijkbaar wel,' zei hij. 'Althans, dat zeggen de banken als je een lening afsluit.'

Aha, dat waren blijkbaar de gaten in onze economie-

boeken, aangezien die vooral de wonderen van onze communistische planeconomie moesten propageren. De westerlingen hadden een veel slimmer model bedacht: alles lenen en alles uitgeven, zo gaat het goed met de economie. Of geloofden ze ook hier in dingen die niet bestonden?

De communisten probeerden ons er op school van te overtuigen dat de mensen in het Westen materialistisch en individualistisch waren. Ik dacht dat het pure propaganda was, maar het werd een van mijn grootste ontdekkingen: de communisten hebben niet over alles gelogen. De koopziekte is inderdaad wijdverspreid: elk volgend model van iets is beter en als de buurman het heeft, moet jij dat ook hebben.

Het individualisme is volledig doorgeslagen: in de steden weet je wel wie je naaste buren zijn, maar wie verderop in de straat wonen, is voor de meeste mensen een raadsel. Iemand uit onze straat bleek een buurtfeest te organiseren om elkaar beter te leren kennen. Wat een leuk idee! Onze straat bestond uit niet meer dan veertig huizen en ik hoorde veel mensen vragen: 'Woon je ook hier?' Dat vroegen ze niet aan mij, maar aan buren die al tien jaar in dezelfde straat bleken te wonen.

In mij waren ze niet echt geïnteresseerd. Het enige wat ze wilden horen, was hoe blij ik was om in zo'n welvarend land te mogen wonen en hoe goed het van Frank was dat hij me had geholpen aan de armoede te ontsnappen. Ze veronderstelden blijkbaar dat iedereen in Oost-Europa arm is. Daarom vond ik het bijzonder grappig hoe mijn moeder reageerde toen ze hoorde hoe groot de logeerkamers in een gemiddelde eenpersoonswoning in Nederland zijn. 'Jeetje, dat zijn geen kamers, dat zijn politiecellen.' In het arme Bulgarije is het ondenkbaar om een gast in zo'n kamertje te stoppen.

Onze straat bestond uit normale eengezinskoopwoningen

met lange en smalle tuinen waar je aan beide kanten de buren kon horen praten. In het rijke Nederland had je dus totaal geen privacy. Maar uiteraard vertelde ik hoe blij ik was om in zo'n welvarend land te wonen en aan de armoede van Bulgarije ontsnapt te zijn, want dat wilden ze tenslotte allemaal horen. Als je dat deed, beschouwden ze je alvast als goed ingeburgerd. Het enige dat ik probeerde recht te zetten, was dat we in Bulgarije drie rondjes om een bananenboom zouden moeten rijden om een rijbewijs te halen. Ik weet niet wie dat soort geruchten verspreidde, maar had het idee dat mijn verweer niet hielp. 'Hebben jullie daar geen bananenbomen? Ach, dan rijd je vast drie rondjes om een esdoorn.' Daar viel niets tegen in te brengen, want esdoorns hebben we wel.

Ik probeerde zo min mogelijk tijd te steken in dit soort vreemde gesprekken, want ik had een nieuwe hobby ontdekt die veel tijd vergde.

'Toch niet alweer, hè?' Frank kon zich er niets bij voorstellen dat iemand aan de lopende band grammaticaboeken leest zonder dat heel vervelend te vinden. Ik vond het niet erg, want een van de grote voordelen van het Oost-Europese onderwijs was dat we ontiegelijk veel informatie in ons hoofd moesten stampen, en daar was ik na al die jaren drillen best goed in geworden. Enkele Nederlandse grammaticaboeken moesten er dus wel bij kunnen.

'Echt saai,' zei Frank. 'Je kunt net zo goed het telefoonboek uit je hoofd leren.'

'Dat doe ik wel een keer als ik me echt ga vervelen,' lachte ik. Maar tijd om me te vervelen had ik niet. Na drie maanden in Nederland had ik me ingeschreven op een universiteit. Ik haalde met gemak achten en negens, al was mijn Nederlands nog niet zo goed. Ik moet erbij zeggen dat ik een beetje

had gesmokkeld, want ik koos expres voor een marketingopleiding, omdat ik al die Engelse woorden niet hoefde op te zoeken in het woordenboek. Zo had ik meer tijd om grammaticaboeken in mijn hoofd te stampen.

De examens in Nederland bleken trouwens vrij gemakkelijk: zelfs op universitair niveau kreeg je multiplechoicevragen. Een beetje leren en een beetje logisch gokken, en je had al een goed cijfer. Wat een verademing vergeleken met het Bulgaarse systeem, waarbij we hele boekwerken uit ons hoofd moesten leren!

De volgende keer dat we in Amsterdam aankwamen, waaide het heel hard. De wind blies ons naar het *Red Light District*. De ramen waren net zo groot als ik me had voorgesteld, maar de vrouwen die erachter stonden, zagen er heel anders uit dan de Bulgaarse prostituees. Dat waren vooral knappe en slanke jonge meiden, maar achter de ramen in Amsterdam waren die in de minderheid. Ik zag vrouwen van middelbare leeftijd met grote hangende borsten en dikke donkere dames met enorme konten.

Ook was ik verbaasd over de kleding die ze aanhadden. In Bulgarije kon je een prostituee vaak aan haar kleding herkennen, maar hier hadden ze nauwelijks kleding aan. Veel vrouwen droegen zulke minuscule stukjes stof dat ze net zo goed niets hadden kunnen dragen. Mooi of lelijk, dun of dik, strak of slap: de westerlingen leek het niet te deren. Ze klopten op de ramen en gingen overal naar binnen. Stiekem bewonderde ik die vrouwen wel: je moet maar durven om daar in je blote kont te staan als een schoonheidskoningin, terwijl je weet dat Moeder Natuur je niet het beste gegeven heeft.

Pas vele jaren later hoorde ik het trieste verhaal van de Wallen: al die dwang, al die fake glimlachen, al die klappen van pooiers en jarenlang werken, terwijl je weet dat het

verdiende geld in de bodemloze zakken van je 'vriendje' verdwijnt. Het ergste was dat vrijwel iedereen dat bleek te weten, ook de overheid, die het faciliteerde. Mijn verbazing was zo groot dat ik er een boek over schreef. *Man is stoer, vrouw is hoer* werd mijn eerste bestseller, over de manier waarop mijn bewondering voor de Nederlandse tolerantie omsloeg in verontwaardiging dat zelfs zulke grote misstanden getolereerd werden.

Maar zover was ik toen nog lang niet. Schrijver worden in een taal die ik pas sinds kort redelijk sprak, behoorde totaal niet tot mijn ambities. Mijn grootste droom was een simpel baantje, want het bleek best moeilijk om van slechts één salaris de hypotheek en alle vaste lasten te betalen. Waar in Oost-Europa weinig mensen alle belastingen betaalden, bleken de Nederlanders een waterdicht systeem te hebben ontwikkeld om ze automatisch te innen.

In eerste instantie begreep ik niet hoe de belastingen zo hoog konden zijn, maar later kreeg ik dat wel door: te veel mensen werken niet, waardoor relatief weinig werkenden voor heel veel niet-werkenden moeten betalen. 'Waarom zou ik aan het werk gaan als ik dan bijna net zo veel verdien als mijn uitkering?' zeggen sommigen zonder enige schaamte. 'Als ik ga werken, raak ik mijn huurtoeslag en nog veel meer extraatjes kwijt, dus dat gaat mooi niet gebeuren.' Er zijn zelfs mensen die dat niet alleen tegen mij zeggen, maar ook op tv. Elke minister kondigt harde maatregelen aan om de profiteurs aan het werk te krijgen, maar dat blijken vorige ministers ook al te hebben aangekondigd, zonder enig resultaat.

Velen van de niet-werkenden die niet eens van plan zijn om te gaan werken, hebben wel de vreemde gewoonte om steen en been te klagen over Oostblokkers die 'de baan-

tjes van de Nederlanders zomaar komen inpikken'. Ik weet zeker dat het niet 'zomaar' is en heb mezelf nooit als 'baantjespikster' gezien. Ik wilde heel graag aan de slag, maar merkte dat mijn afkomst tegen me werkte. Als ik vermeldde dat ik uit Oost-Europa kwam, werd ik niet eens voor sollicitatiegesprekken uitgenodigd. Ik gaf het niet op, want sommige banen leken geknipt voor mij. 'Gevraagd: secretaresse met computerervaring, kennis van minstens drie talen, Russisch is een pre, net als kennis van Oost-Europa. Vrouwen en allochtonen wordt met klem verzocht om te solliciteren.' Toen ik dat las, dacht ik dat ze die advertentie speciaal voor mij hadden geschreven, maar weer werd ik afgewezen zonder überhaupt op gesprek te zijn uitgenodigd.

Frank reageerde altijd heel nuchter: 'Trek het je niet persoonlijk aan. Ze kijken gewoon naar je naam, ze zien dat je in Bulgarije gestudeerd hebt, en dan hoeft het niet meer van ze. Er zijn momenteel genoeg Nederlandse werkzoekenden, dus waarom zouden ze het risico lopen met iemand van een andere cultuur?'

'Zijn we onbetrouwbaarder of zo?'

'Nee, maar dat weten ze niet. Wat de boer niet kent…'

'Maar waar blijven dan die vrouwen en allochtonen in dat verhaal? Ze verzoeken ze tenslotte met klem te solliciteren.'

'Ach, dat is gewoon pro forma: kijk eens hoe begaan wij zijn met het lot van de minderheden. Daar hebben we een mooie term voor: maatschappelijk verantwoord ondernemen.'

'Wat een mond vol om te zeggen dat je iets niet doet, maar dat het toch goed is om te schrijven dat je het doet.'

'Het spijt me, liefje. Het komt vast een keer goed.'

Slechts één keer pakte ik de telefoon: ik wilde nu echt weten waarom ik opnieuw was afgewezen. Ik kreeg de werkgever

aan de lijn en hij was vriendelijk genoeg om het me uit te leggen. 'We hadden ook enkele geschikte Nederlanders die solliciteerden.'

'Dus het is vanwege mijn afkomst?'

'Kijk mevrouwtje, ik heb natuurlijk liever iemand in dienst die zonder accent spreekt. Wat moeten de klanten wel niet denken als ze een accent horen? Dat ik geen betere kracht kan krijgen?'

Pff, dat schoot niet op. Mevrouwtje was pas op haar negentiende naar Nederland gekomen en accentloos praten ging niet lukken. Een uitkering kreeg mevrouwtje ook niet, want haar vriend werkte. Mevrouwtje moest dus de Nederlanders op de een of andere manier bedotten om aan een baantje te komen, maar hoe?

Op een dag zag ik het in de krant: een advertentie voor mijn droombaan. Ik wist donders goed dat dit te hoog gegrepen was. Wie haalt het in haar hoofd om als journalist bij een krant te solliciteren na nog geen jaar in Nederland? Eerlijk is eerlijk: mijn Nederlands was zwaar onvoldoende voor zo'n baan en het lag niet voor de hand om van mijn handicap mijn werk te maken. Maar ja, al van jongs af aan wilde ik journalist worden – ik stond zelfs op het punt om journalistiek te gaan studeren toen ik mijn Nederlandse vriend ontmoette en toch voor de liefde koos. En nu had ik die advertentie in mijn handen. Er was plek voor mijn droombaan!

Voor alle andere banen waarop ik gesolliciteerd had, had ik de nodige papieren, maar voor deze vacature had ik niets: geen opleiding, geen ervaring en geen referenties. Hoe moest ik ze bedotten om uitgenodigd te worden voor een gesprek? Dat kon ik niet, want ik had simpelweg geen aanknopingspunten om te overdrijven. Uiteindelijk schreef

ik dus heel eerlijk waarom ik deze baan wilde, simpelweg omdat dit altijd mijn grote droom was geweest. Ik wist dat het kinderachtig klonk, maar meer kon ik er niet van maken. Ik schreef de brief op roze papier, want ik had niets anders in huis en haast was geboden. Ik geloofde toch niet dat het wat zou worden.

Maar toen wilde iedereen op de redactie zien welke idioot een sollicitatiebrief op roze papier had geschreven en ze nodigden me uit voor een interview. Ik stond te juichen in de woonkamer: de eerste horde was genomen. Tijdens het sollicitatiegesprek wierp ik al mijn charme en overtuigingskracht in de strijd: ja, ik wist dat ik met een accent sprak, dat ik niet foutloos schreef en dat werken bij een dagblad zonder enige ervaring misschien te hoog gegrepen was, maar dit was mijn droombaan en ik was een snelle leerling, dus of ze me alsjeblieft een kans wilden geven.

De helft van de redactie vond het een belachelijk idee: een allochtoon die vreemd praatte, taalfouten maakte en journalist wilde worden. De andere helft vond het een leuke uitdaging, want ik was de meest gemotiveerde kandidaat. Ik vroeg niet eens naar het salaris, want dat interesseerde me niet. Uiteindelijk won de betere helft van de redactie en kreeg ik de kans om mezelf te bewijzen.

Ik had ze niet bedonderd toen ik zei dat ik een snelle leerling was en ontzettend leergierig, maar zonder slag of stoot ging het niet. Ik moest eerst een paar proefopdrachten schrijven, die volgens afspraak niet gepubliceerd zouden worden. De krant had steeds zijn eigen verslaggever ter plekke en ik moest uiteraard niet iets heel afwijkends schrijven, anders zouden ze aan mij gaan twijfelen en niet aan hem. Mijn eerste opdracht was het verslaan van een verkiezingsbijeenkomst: er was een bekende PvdA-politicus

op bezoek in de regio. Op dat moment wist ik niet of de PvdA een linkse of een rechtse partij was, maar die kennis had ik gelukkig niet nodig voor mijn verslag. Ik schreef gewoon op wat er gebeurde. Volgens de redactie was het niet slecht als begin.

Daarna mocht ik van alles gaan schrijven, al kreeg ik in het begin vooral de stukjes die niemand anders wilde doen: dierenshows, jubilea van verenigingen en interviews met mensen die zestig jaar getrouwd waren. Ik knipte al mijn stukjes in het *Noordhollands Dagblad* uit en plakte ze in een album, als een tastbaar bewijs dat het gelukt was, want ik kon het nog steeds nauwelijks geloven. Voor de simpelste baantjes werd ik gediscrimineerd, want ze wilden geen Oost-Europese baantjespikkers, maar als journalist kreeg ik een kans!

Nu kon ik eindelijk zelf laten zien hoe het werkte. Voor de lucratieve baantjes werden in Nederland geen advertenties geplaatst, want het was niet de bedoeling dat iedereen ging solliciteren. De jongens van het '*old boys network*' kregen voorrang. Met de winstgevende commissariaten (kleine toezichthoudersbaantjes voor enorm veel geld) liep het zo de spuigaten uit dat het kabinet uiteindelijk besloot dat toezichthouders niet meer dan vijf functies tegelijkertijd mogen bekleden.

Ik was blij met mijn enige baantje, al was het niet zo goed betaald. Voor een allochtoon had ik het best goed voor elkaar. Mijn communistische opvoeding was niet altijd even handig in de harde kapitalistische maatschappij, maar soms wel. Ik was gewend dat dingen niet vanzelf gebeurden en dat je soms extreem veel moeite moest doen om iets kleins voor elkaar te krijgen.

Toen ik na een paar honderd artikelen voor de krant op

het idee kwam om journalistiek te gaan studeren, bleek de enige goede hbo-opleiding waar dat in deeltijd kon bijna aan de andere kant van het land te zijn.

'Wat? Je gaat toch niet zeshonderd kilometer per week rijden om naar school te gaan?' Mijn Nederlandse kennissen vonden het een gek idee. 'Dat houd je nooit vier jaar lang vol.'

Zelf dacht ik daar vrij gemakkelijk over, maar ik had de reistijd onderschat: de A2 leek alle lange files als een magneet aan te trekken. Maar ja, van vroeger was ik gewend om in superlange rijen te wachten, dus liet ik me niet afschrikken. Vier jaar lang hield ik het vol in de files, net zo lang tot ik mijn journalistieke diploma kreeg. Van je handicap je werk maken, is blijkbaar toch niet onmogelijk.

Het paradijs en de baantjespikkers

'Oost-Europeanen zijn corrupte baantjespikkers.'

Daar gaan we weer, het onderwerp 'banen' blijft me achtervolgen. Inmiddels ben ik ingeburgerd en ik draai me zelfverzekerd om naar de Nederlander met de bulderende stem die deze uitspraak doet tijdens een verjaardag. Hij heeft een dikke buik en zwaait met een flesje bier.

'Nou, in Nederland heb je anders ook genoeg corruptie, maar niemand praat erover. Of het moet zo monsterlijk groot zijn als de bouwfraude.'

'Ach, de bouwfraude…'

'Het zegt iets over de Nederlandse samenleving dat het zo veel jaren geduurd heeft voordat die ontdekt werd – ruim driehonderd bouwbedrijven die voor miljoenen frauderen bij aanbestedingen.'

'Ja, in Oost-Europa is de corruptie overal en hoeft dat niet in een doofpot gestopt te worden.'

'Ik beweer niet dat er bij ons geen corruptie is; het is juist heel standaard om geld te betalen als je iets sneller wilt. Maar ik vind het belachelijk dat de Nederlanders beweren dat je hier niemand kunt omkopen. Ze proberen het gewoon niet, maar als ze het proberen, lukt het vrijwel altijd.'

'Oh ja?' Henkie trekt zijn kleurloze wenkbrauwen op.

'Laatst sprak ik met een Nederlandse kennis die bij een autoschadebedrijf werkt. Hij wordt geregeld omgekocht door andere Nederlanders om deuken te maken in nieuwe auto's die geïmporteerd worden, om zo een lagere BPM-belasting te betalen. Later moet hij natuurlijk dezelfde deuken herstellen.'

'Ja, maar dat zijn van die schimmige branches,' protesteert Henkie.

'Welke branche is volgens jou niet schimmig? Is een makelaar representatief genoeg? Nou, een vriendin heeft een Nederlandse makelaar omgekocht, omdat meerdere mensen een bod bleken te hebben uitgebracht op een huis dat ze wilde hebben. Eerlijk is eerlijk, eerst stribbelde hij tegen door te zeggen dat hij niet mocht vertellen hoeveel de hoogste bieder geboden had. Maar na een zakelijke transactie gaf hij haar toch de gouden tip. Het kostte niet eens zo veel. Niet zo lang geleden was er ook een schandaal over corruptie bij de Nederlandse politie, maar dat soort dingen worden hier heel snel vergeten en vergeven, want ja, er is geen corruptie in Nederland.'

Henk vindt het duidelijk geen prettig gesprek, dus gooit hij het over een andere boeg: 'Jullie komen hier om onze banen in te pikken en vervolgens klagen jullie ook nog over de Nederlandse maatschappij.'

Ik ben het zo zat om dat verhaal aan te horen. Als de Nederlanders handjes tekort komen, zijn buitenlanders welkom om de economie draaiende te houden, maar als het crisis is, moeten ze meteen oprotten. Als de Nederlanders zo graag hun eigen landgenoten aan het werk willen helpen, moeten ze niet de goedkope Poolse klusjesman, Roemeense schoonmaakster of Bulgaarse oppas inhuren, maar gewoon een Nederlander. Dat gaan ze natuurlijk niet doen, want het kost

ze meer, maar vervolgens klagen diezelfde mensen dat de Oost-Europeanen hier komen om hun baantjes in te pikken.

Sowieso vraag ik me af hoe het precies werkt. Als een buitenlander zonder contacten, zonder geld en vaak ook zonder een goede taalbeheersing jouw baantje weet te krijgen, dan doe je misschien toch iets niet helemaal goed.

Heeft het nut om dat allemaal aan Henk uit te leggen? Hij heeft zijn mening allang klaar. Ik laat hem lekker met zijn flesje bier. Wel ben ik stiekem benieuwd of hij de volgende keer dat hij een nieuwe cv-installatie nodig heeft, toch niet voor een Poolse loodgieter kiest. Het geld dat hij dan uitspaart, kan hij aan bier besteden; dat is dan weer goed voor de economie en voor de werkgelegenheid bij de Nederlandse bierbrouwers.

Het idee dat het Westen een paradijs is, liet ik vrij gauw varen. Het Westen bleek hooguit een paradijs voor onverzadigbare consumenten, maar naarmate ik hier langer woonde, ontdekte ik dat de spullen die we in het arme Oostblok zowat aanbeden toch niet altijd waren wat we dachten. Het is heel frustrerend als je een Volvo van drie jaar oud rijdt en zowat elke maand naar de garage moet voor een nieuwe reparatie – misschien nog wel frustrerender dan als je in een Trabant rijdt, want daar verwacht je het min of meer van. Datzelfde gold voor de nieuwe tuinjacuzzi. In gedachten zag ik mezelf al genieten als een decadente kapitaliste, maar nog vóór de champagnedoop hield de warmtepomp ermee op. Bibberen in een koude jacuzzi: ik was per direct genezen van mijn kapitalistische kapsones. Uiteraard kun je de pomp laten repareren; de eerste keer is het zelfs gratis. De tweede keer ook. De derde keer niet meer, en de vierde keer al helemaal niet. Bij de vijfde keer begon het een monotoon verhaal te worden, want opnieuw

kregen we een gerepareerde warmtepomp terug die het even later alweer niet meer zag zitten. Bij de zesde keer was de reparatieafdeling wel bereid om ons eerlijk te woord te staan. 'Het is gewoon een slecht product. Eigenlijk ontstaat er elke keer een kortsluiting, maar daar hebben we geen oplossing voor. Geld terug kan uiteraard niet meer, maar jullie kunnen wel de pomp op eigen kosten ter reparatie blijven opsturen.' Alsof ik terug was in de tijd, in het Oostblok, waar we precies dezelfde antwoorden kregen.

Met de telemarketing zijn ze hier in elk geval lichtjaren verder. Ik word zowat dagelijks gebeld door types die me iets proberen te verkopen. 'Gewoon ophangen,' heeft Frank gezegd. 'Het klinkt toch altijd mooier dan het is.' Maar ik kan niet 'gewoon ophangen' – zo ben ik niet opgevoed – dus luister ik naar de talloze voordelen van producten die ik helemaal niet nodig heb. Of toch wel?

Blijkbaar is alles een kwestie van wennen, want in de loop der jaren werd ik toch assertiever, vooral tegenover verkopers die van geen ophouden wisten. 'Spreek ik met mevrouw Genova? Mooi. Mag ik u een paar vragen over uw pensioen stellen?'

Als ik zeg dat dit niet hoeft omdat ik het al goed geregeld heb, gaan ze gewoon door. Al weten ze niets over mij, toch proberen ze me ervan te overtuigen dat mijn pensioen niet goed is, omdat (hoe toevallig) de wetgeving opnieuw is aangepast. Zo'n afspraak met een van hun adviseurs is geheel vrijblijvend. 'Klinkt goed toch?'

Dat klinkt inderdaad goed als je niet weet hoe gehaaid die adviseurs zijn. Keer op keer heb ik me slechte fiscale producten laten aansmeren, in de stellige overtuiging dat het goed was om iets voor mijn pensioen te regelen. Elke keer weer kwam er een 'vrijblijvende' adviseur langs, die

het product van de vorige adviseur volledig afkraakte. Ik begon me steeds dommer te voelen, want ik snapte al die fiscale constructies niet.

Mijn enige afweermechanisme is om telemarketeers voortaan te weren. Abrupt ophangen vind ik nog steeds onbeleefd, dus probeer ik het gesprek om te draaien door te vragen of ze een leren zitbank nodig hebben, want die heb ik net op Marktplaats te koop gezet. Als ze 'nee' zeggen, begin ik aan te dringen door te vertellen hoe mooi de bank is. Op een gegeven moment zijn ze me zo zat dat ze ophangen. Dan durven ze ook niet meer te bellen, want ik heb nog veel meer spullen te koop.

Ik blijf het verbazingwekkend vinden hoe iedereen om me heen aan het 'consumeren' is geslagen, zelfs mensen met uitkeringen. Waar halen ze het geld vandaan? Sommigen blijken bereid om het grote geheim te verklappen: geleend. Ze lenen bij de bank of bij postorderbedrijven om te blijven consumeren! Mensen die zich in de schulden steken om merkkleding te kopen – ik kan me er niets bij voorstellen. Ik ben blij dat ik in armoede ben opgegroeid, in een wereld waarin het niet zo veel uitmaakte of je leuke kleren had, als je zelf maar leuk was.

Eigenlijk stoort het me behoorlijk dat de hele samenleving op economische groei is gebaseerd. Niemand vraagt zich af of mensen ook gelukkiger worden naarmate ze productiever worden, meer verdienen en meer spullen kunnen kopen. Winstgevende bedrijven reorganiseren om nog winstgevender te worden. De manier waarop dat allemaal wordt gemeten, vind ik heel gek. Een lekkende olietanker is bijvoorbeeld goed voor de economische groei, want milieuschade herstellen levert werk op. Sinds kort mogen van de Europese Unie ook illegale activiteiten als drugs-

handel worden meegeteld bij de bepaling van de economische groei. Door deze nieuwe definitie is Nederland meteen veertig miljard euro rijker; dat is snel verdiend.

Dat politici hun beleid baseren op deze vreemde berekening van de economische groei, is tot daaraan toe, maar ik kan niet begrijpen dat consumeren voor zo veel mensen hier een levensdoel op zich is geworden. Ik zie hoe mensen prima spullen op straat zetten, iets wat in Oost-Europa ondenkbaar is. Als je daar iets enigszins ongehavends op straat zet, is het binnen vijf minuten weg, en zelfs alle kapotte spullen worden door de zigeuners meegenomen.

De westerlingen weten van gekkigheid niet hoe ze hun geld moeten spenderen. Een landgoed in de buurt adverteert met 'slapen in de buitenlucht in een Engelse landschapstuin'. De arrangementsprijs voor slapen in de openlucht is bijna honderd euro. Voor Oost-Europeanen is dat onbegrijpelijk: als je zo graag een keer in de natuur wilt slapen, dan doe je dat gewoon, inclusief gitaarmuziek, kampvuur en een provisorische barbecue, en uiteraard zonder te betalen. Westerse mensen zijn blijkbaar zo vervreemd van de natuur dat ze eerst wachten tot iemand zoiets voor honderd euro organiseert.

Dat doet me denken aan een bekende Oostblokmop. Een Roemeen zit aan de oever van een meer. Een Amerikaan komt voorbij en vraagt hem: 'Wat doe je daar?'

'Niets, ik kijk naar het meer.'

'Nou, je zou ook een hengel kunnen pakken en kunnen gaan vissen.'

'Waarom?' vraagt de Roemeen.

'Dan kun je een deel van je vangst opeten en de rest verkopen, en geld verdienen.'

'Maar waarom?' vraagt de Roemeen nogmaals.

‘Met dat geld kun je een roeiboot kopen en nog meer vis vangen.’

‘Ja, maar waarom?’

‘Jij bent echt erg,’ zegt de Amerikaan getergd. ‘Met het geld dat je dan verdient, kun je een vissersboot kopen en personeel inhuren dat voor jou vist, en dan hoef jij niets meer te doen en kun je lekker over het meer uitkijken.’

‘Maar dat doe ik toch al?’

Het meest van alles moet ik wennen aan de westerse blik op het moederschap. Niet een doosje bonbons als je kind jarig is: in Nederland moet je de meest ingewikkelde traktaties zelf maken, want alle moeders op school zijn verwikkeld in een wedstrijdje wie de beste gevulde heksenmutsen of SpongeBoblolly’s kan maken. Je moet ook niet vergeten om een klein cadeautje erbij te doen. Bij ons kreeg alleen de jarige een cadeau en niet alle klasgenootjes.

Later ontdek ik dat het nog erger kan: bij sportwedstrijden krijgen niet alleen de winnaars, maar ook de verliezers prijzen – troostprijzen om niet te verdrietig te zijn of zo. Soms hoor ik ouders na afloop zeggen: ‘Goed gespeeld, hoor!’ Ik geloof mijn oren niet. Complimentjes oké, maar hoe kun je ‘goed gespeeld’ zeggen tegen kinderen die met 1-4 verloren hebben en helemaal niet goed gespeeld hebben? Hoe kunnen ze zo ooit leren om tegenslagen te incasseren?

Deze kritiekloze opvoeding leidt tot verwende kinderen die denken dat de wereld draait om hen en om hun ‘unieke’ talenten. Ze geven hun leraren een grote mond, want ze menen dat ze zelf geweldig zijn. Het aantal probleemjongeren stijgt, en daarmee ook de kosten voor de gezondheidszorg, want aan opvoedcursussen, ADHD-behandelingen en allerlei andere dure zorgtrajecten is er geen gebrek. Dat is vast ook goed voor de economische groei.

Ostalgie

Oost-Europa bouwt druk aan de nieuwe toekomst, maar de bevolking is eerder teleurgesteld dan tevreden. Uit opiniepeilingen blijkt dat velen de situatie tijdens het communisme beter vonden. De uitkomsten verschillen per peiling, maar Wikipedia heeft een aantal resultaten op een rijtje gezet. In Hongarije vond 72 procent van de ondervraagden het leven beter onder het communisme, in Oekraïne betreurt 56 procent de val van de Sovjet-Unie en vindt slechts 23 procent die een goede zaak. In Roemenië zegt maar liefst 63 procent van de bevolking dat het leven beter was onder het communisme, ondanks het feit dat Roemenië in die tijd het armste land was. In Slowakije is dat percentage 66 procent en in Servië vond 81 procent het leven beter in het voormalige Joegoslavië.

Dergelijke cijfers schommelen voortdurend, maar zeker in de begintijd van de democratie waren heel veel mensen ontgoocheld. Natuurlijk treurde niemand erom dat de macht van de communistische partij gebroken was, maar er werd wel getreurd omdat het kapitalisme met al zijn uitwassen toch niet de gedroomde maatschappij opleverde.

Leven in een vrije samenleving voelde helemaal niet zo vrij. Met een normaal salaris kon je niet meer rondkomen, laat staan iets leuks kopen of op vakantie gaan. De pensioenen werden bevroren, waardoor oudere mensen in de winter letterlijk bevroren, omdat ze de verwarming niet meer konden betalen. De rust en orde die tijdens het

communisme heersten, werden ruw verstoord door plunderende en schietende bendes. Alle zekerheden vielen weg en alleen de sterksten, de slimsten en de boeven wisten te profiteren van de markteconomie.

De communistische partijen kregen steeds meer kiezers aan hun kant en in Rusland dreigde Jeltsin in 1996 de verkiezingen te verliezen. Tot opluchting van het Westen werd de verkiezingsuitslag op grote schaal vervalst, zodat Jeltsin de 'democratie' kon voortzetten. Daar moest hij wel een hoge prijs voor betalen: zijn helpers hadden in ruil voor steun aandelen gekregen in de grootste Russische staatsbedrijven en werden allemaal miljonairs, ten koste van de staatskas.

Privatisering en markteconomie leidden tot veel meer corruptie dan voorheen, want iedereen probeerde snel rijk te worden. Voor onderwijs moest je opeens betalen en ook de ziekenhuizen wilden geld zien, naast je gewone verzekering. Voor mensen die weigerden te betalen omdat ze geen geld hadden, kwam de medische hulp soms te laat.

In Rusland moest je soms zelfs de brandweer smeergeld betalen om een brand in je huis te blussen, anders dreigden de brandweerlieden hun werk niet af te maken. In Bulgarije waren de ambulancebroeders zakelijk geworden en gaven ze je een tip hoeveel fooi je moest geven voor hun bezoek, dat verder zoals gewoonlijk volledig door de staatskas werd betaald. Een zieke naar beneden dragen rekenden ze niet meer tot hun taak. Mijn oma kon ze zelfs tegen betaling niet overhalen om haar van drie hoog naar de ambulancewagen te brengen. Ze moest zelf dragers regelen en de ambulancebroeders zouden beneden wachten. Artsen weigerden geregeld huisbezoeken af te leggen, want daar kregen ze niet genoeg voor. De markteconomie mocht niet verstoord worden.

Het is interessant om te zien waarom zo veel mensen met warme gevoelens terugkijken op hun leven in een dictatuur. Op allerlei internetfora over Oost-Europa worden daarover discussies gevoerd. In Bulgarije lijkt men het erover eens te worden dat de opleidingen vroeger van een veel hoger niveau waren. 'Niet zo gek. Waarvoor heb je tegenwoordig een opleiding nodig als je weet dat je toch als goedkope arbeidskracht in West-Europa eindigt?' merkt iemand cynisch op.

'Maar we kunnen eindelijk kopen wat we willen. Vroeger was je dolblij met een nieuwe spijkerbroek.'

'Ja, nu dragen we volop spijkerbroeken die machinaal versleten zijn, da's pas vooruitgang.'

Ook op fora met foto's van vroeger komen bezoekers soms hard met elkaar in botsing. Als iemand roept: 'Idealiseer het verleden niet, zo goed was het ook weer niet in ons socialistische paradijs,' reageren soms tientallen mensen die vinden dat het kapitalisme nog tien keer erger is. Uiteraard krijg je dan opmerkingen als 'Vergeet de heropvoedingskampen niet' en 'Jongeren die het alleen van horen zeggen hebben, hebben helemaal geen recht om te oordelen'.

Uit nieuwsgierigheid lees ik het commentaar van iemand die is geboren in 1991, twee jaar na de val van het communisme. Zij schrijft: 'Wat ik weet, is niet wat mijn ouders in mijn hoofd gestampt hebben. Ik weet dat mijn opa en oma gewone arbeiders waren en met hun salarissen in vijf jaar tijd een mooie flat konden kopen. Ik weet dat de meubels toen van massief hout werden gemaakt en dat je die tegenwoordig nergens meer kunt krijgen. Mijn ouders hadden tijdens het communisme echte kristallen glazen en in hun kledingkast waren allerlei stoffen te vinden, van linnen tot zijde.

Ik weet dat mijn ouders elke zomer twintig dagen op

vakantie gingen, naar zee. Voor onze flat staan nog steeds onverwoestbare stenen dieren uit het communistische tijdperk, waar de kleintjes op spelen. Ik weet dat de kaartjes voor het openbaar vervoer slechts zes cent kostten. Ik weet dat er overal pleintjes waren met bloemen en met speeltoestellen. Ik weet dat de buren elke week bij elkaar kwamen om de pleintjes schoon te maken, omdat die bij de flats hoorden. Ik weet dat we naar het dorp gingen, dat nu door God vergeten lijkt, maar toen vol leven en moestuinen was. Ik kan me een klein beetje de volle smaak van echte tomaten herinneren. Ik weet ook dat mijn ouders me in de zomer zonder zorgen tot twaalf uur 's avonds buiten lieten spelen.

Toen was er geen *shopping mall* met oppasservice, waar de ouders hun kinderen dumpen om zelf overbodige spullen te kopen, omdat dit van ze verwacht wordt in de consumptiemaatschappij. Ik weet hoe ik een allesbrander moet aansteken, omdat ik opgroeide in een flat zonder centrale verwarming (maar die miste ik niet). Ik weet al die dingen, want die herinnerden in mijn jonge jaren vaag aan de communistische tijd die ik niet zelf heb meegemaakt. De tijd waarin de mensen veel armer, maar een stuk socialer waren.

Ik ben bewust in Bulgarije gebleven, al hoopten mijn ouders dat ik – net als de meeste jonge mensen – mijn vaderland zou verlaten om op zoek te gaan naar een beter betaalde baan in het buitenland. Na al deze woorden wil ik jullie nog één ding zeggen: een volk dat zijn eigen verleden niet kent, heeft geen toekomst. Dus stop alsjeblieft met alles zwartmaken en erken dat sommige dingen tijdens het communisme wel goed waren.'

Na het lezen van het commentaar van deze jonge vrouw ben ik even stil. Ik herinner me ook de kristallen serviezen, de

onverwoestbare meubels, de smakelijke groenten, de spotgoedkope kaartjes voor het openbaar vervoer, de vakanties aan zee, de schone pleintjes vol bloemen en de dorpen die toen vol leven waren.

Al die dingen lijken voorgoed verdwenen. De kristallen serviezen zijn vervangen door goedkope Chinese massaproductie, de onverwoestbare meubels zijn goedkope kasten van Ikea geworden, de smakelijke groenten hebben plaatsgemaakt voor waterige westerse importtomaten, de kaartjes voor het openbaar vervoer zijn voor sommige mensen onbetaalbaar geworden, en de vakanties aan zee al helemaal. Voor de pleintjes met bloemen heeft de gemeente geen geld meer en niemand wil ze schoonmaken, want in de nieuwe economie doe je niets gezamenlijk – hier is het ieder voor zich, en de pleintjes zijn van niemand.

De dorpen bieden helemaal een trieste aanblik: alle jonge mensen zijn vertrokken naar de stad of naar het buitenland, winkels en scholen sluiten, en vele honderden dorpen raken onbewoonbaar. De jongeren weten niet meer wat een moestuintje is, laat staan dat ze zelf gaan helpen. Ze zitten achter computers, eten Big Macs en worden met de dag dikker en ongezonder.

De nieuwe generatie weet niet meer wat het is om op straat te spelen zonder bang te zijn overreden te worden, heeft geen stoepen gezien zonder geparkeerde auto's erop en weet niet hoe het voelt om een strandje voor jezelf te vinden dat nog niet is ontdekt door massa's westerse toeristen. De nieuwe generatie in Oost-Europa weet ook niet meer wat vrijheid is, juist omdat deze jongeren hun hele leven vrijheid hebben gekend. Als ik al die volle winkels, al die vrijheid en al die vreugdeloze gezichten zie, vraag ik me af wat er verkeerd is gegaan. Vroeger konden we zielsgelukkig zijn met kleine dingen, met het bemachtigen van een pondje

ham of een pakje maandverband, na een uur in de rij te hebben gestaan. Geluk verpakt in een pakje maandverband – dat kunnen jongeren van nu niet begrijpen.

De geschiedenis verandert zo snel dat ze soms op een absurde film lijkt. En die absurde film werd gemaakt. In *Good Bye Lenin!* is de moeder van de hoofdpersoon in coma geraakt, vlak voor de val van de Muur. Als ze ontwaakt, is de wereld compleet veranderd, maar zoonlief denkt dat ze de schok niet aankan dat het communisme gevallen is. Daarom probeert hij te veinzen dat vrijwel alles bij het oude is gebleven. Omdat dit onhoudbaar is, geeft hij de geschiedenis een kleine draai: niet de Oost-Duitsers willen naar het Westen vluchten, maar andersom. De lieve opvolger van Honecker strijkt met zijn hand over zijn hart en besluit Duitsland te herenigen.

Good Bye Lenin! is een vrolijke film, die de golf van ostalgie verder versterkt. Velen snaken naar de goede dingen van vroeger. Producten die allang niet meer worden gemaakt, worden opnieuw in productie genomen en blijken enorm succesvol. Prullaria van vroeger, die na de omwenteling direct in de afvalbakken verdwenen, worden tegenwoordig (vaak als namaak) massaal verkocht, van Russische horloges met rode ster tot baretten van het DDR-leger.

Zelfs de kakkerlakken zijn populair geworden: in het herenigde Berlijn houden ze er races mee. De toeschouwers zetten geld in voordat de beestjes uit de startblokken schieten, en het is altijd spannend wie er wint, Iwan de Verschrikkelijke of een andere kakkerlak.

Het bekendste object van ostalgie is de Trabant; het geinige autootje heeft tegenwoordig zowat een cultstatus. De auto moest ooit aantonen dat de DDR meeging in de techno-

logische vooruitgang en was voor zijn tijd best een goed karretje: robuust en met een vrijwel onverslijtbare techniek. Bovendien kon een Trabant vrij simpel door de eigenaar zelf worden onderhouden en gerepareerd.

De Trabant is de eenvoud zelve: de auto heeft niet eens een benzinepomp: de brandstof loopt van boven naar beneden de motor in. Vanwege een tekort aan staal werd de carrosserie gemaakt van kunststof, of eigenlijk van een afvalproduct van katoen versterkt met hars.

De naam van deze auto kwam op een heel democratische manier tot stand: via een prijsvraag. Trabant betekent 'maatje' en veel mensen beschouwden hun Trabi inderdaad als deel van de familie. Het Trabantje kreeg bijnamen als 'racedoos', 'asfaltblaar' en *Plastikbombe*.

Het aantal moppen dat in mijn jeugd over de Trabant werd verteld, is simpelweg ontelbaar. 'Hoeveel arbeiders zijn er nodig om een Trabant te bouwen? Antwoord: twee. De één vouwt, de ander plakt.'

Mijn favoriet is de volgende: 'Wat is de langste auto ter wereld? Een Trabant: drie meter auto en tien meter rook.'

Dat van die rook klopte wel. Mijn oom had een Trabant, dus weet ik er alles van. Hij had trouwens totaal geen probleem met de uitlaatgassen; hij vond ze juist goed, want ze hielden bumperklevers op afstand.

Van de partijleiding mochten er geen nieuwere en betere types Trabant ontwikkeld worden, want ook toen het model gigantisch verouderd was, waren er genoeg kopers. Sterker nog: vaak moest je meer dan tien jaar op een Trabant wachten. De enige innovatie waren de daktenten voor Trabants. De kunststof was zo stevig dat je rustig op het dak van je auto kon slapen, en dat deden veel mensen.

Na de val van de Muur wilde geen enkele DDR-burger de Trabantjes meer. Vol overgave stortte Oost-Duitsland zich op de glimmende bolides uit het Westen. Maar met de ostalgie kwam ook de Trabantrevival, inclusief verenigingen voor de echte liefhebbers. Velen van hen hadden minstens drie Trabants en gingen door met sparen. Daarvoor werd zelfs een woord uitgevonden: 'trabantitis'.

De beroemdste Trabi is een schildering op een bewaard gebleven stuk Berlijnse Muur. De afbeelding stelt een Trabant voor die door de gehate Muur heen breekt, een verwijzing naar de colonnes Trabants die op 9 november de grens passeerden, op weg naar de vrijheid. Dat gevoel kun je nooit meer evenaren, maar in Berlijn kun je nog steeds zelf in een colonne rijden met andere Trabants. De zogeheten Trabisafari is een ware toeristische attractie en trekt veel bekijks.

De Trabiliefhebbers maken soms met duizenden tegelijk een ritje naar Zwickau, waar tot 1991 de fabriek stond. Voor mensen die niet kunnen komen, leveren slimme handelaren in ostalgie blikjes met Trabantuitlaatgassen, zodat je even de lucht van de DDR kunt inademen. In Berlijn kun je overnachten in het Ostel, een typische betonnen flat uit de DDR-tijd, volgehangen met portretten van de voormalige communistische leider Honecker. Het Ostel is enorm populair.

Sommige mensen die last hebben van 'ostalgie' maken een ritje naar het DDR-museum in Nederland. Ik ontdekte het per toeval, want wie gaat er naar het kleine plaatsje Monnickendam op zoek naar een museum over het communisme? Het idee werd geboren uit de fascinatie van Friso de Zeeuw voor alles wat te maken had met de DDR, een fascinatie die ontstond tijdens de vele reizen die hij maakte.

Bij veel bezoekers uit het Oostblok bemerkt Friso een vorm van ostalgie. Een vrouw die de DDR-paspoorten in het museum zag, zei tegen hem, met tranen in haar ogen: 'Mijn paspoort krijg je niet, want dat vertegenwoordigt veertig jaar van mijn leven en dat laat ik mij niet afnemen.'

Zelf ben ik niet zo zuinig op mijn paspoort vol stempels: ik heb het inmiddels laten versnipperen. Wat ik in mijn jeugd heb meegemaakt, kan sowieso niemand me afnemen. Ik realiseerde me dat we opgroeiden in een soort kooi, in een hermetisch afgesloten maatschappij, die door de Berlijnse Muur gescheiden werd van alles wat naar vrijheid riekte. Aan de andere kant voelde ik me heel vrij. Zolang je niet politiek actief was, hoefde je niet om te kijken of de veiligheidsdienst je volgde.

We kwamen vaak bij elkaar om te feesten, daar had iedereen genoeg geld en tijd voor. Jaren later, nadat we het kapitalisme hadden ingevoerd, was dat afgelopen. Voor veel mensen was het feesten onbetaalbaar geworden, dus bleef alleen de politiek over. Onze altijd vrolijke dictator werd vervangen door minder vrolijke politici, wier enige doel leek om zo snel mogelijk hun zakken te vullen voordat ze op democratische wijze vervangen zouden worden.

We hoefden niet meer te vrezen voor Stasi-achtige instanties in eigen land, maar wel voor de Amerikaanse NSA, die veel meer gegevens over ons bleek te verzamelen dan alle communistische veiligheidsdiensten bij elkaar. In een dictatuur zijn alleen mensen met een afwijkende mening de pineut, maar de westerse democratieën wantrouwen al hun burgers bij voorbaat.

Na het instorten van de DDR beweerde de communistische topman Egon Krenz dat de Stasi een 'staat binnen de staat' was. 'De Stasi heeft zelfstandig en met schending van

alle democratische principes beslissingen genomen over kwesties van staatsveiligheid en het concrete, operatieve werk.' Anno 2014 werd precies hetzelfde beweerd over de veiligheidsdiensten: de Amerikaanse president Obama bleek niet op de hoogte te zijn van wat ze precies deden. Een staat binnen de staat in een democratie, met als doel om alle burgers te controleren.

De geschiedenis wringt zich soms in vreemde bochten – zo vreemd dat er in 2014 in het democratische Bulgarije massale protesten tegen het kapitalisme plaatsvonden. De demonstranten verspreidden een document waarin stond dat het kapitalisme de burgers had beroofd van de belangrijkste mensenrechten: het recht op werk, op gezondheid, op educatie en op persoonlijke en sociale veiligheid. In elk geval is het een feit dat mensen creperen door gebrek aan banen, dat ze het geld voor medische behandelingen niet kunnen opbrengen, dat de kwaliteit van de opleidingen flink is achteruitgegaan en dat veel burgers zich niet veilig voelen, vooral de minderheden.

De armoede vormt een vruchtbare bodem voor allerlei soorten misdaad. Jongeren raken aan de drugs, want die zijn tegenwoordig volop verkrijgbaar. Mooie jonge vrouwen worden geronseld als prostituees, vaak onder valse voorwendselen. Sommige vrouwen kiezen vrijwillig voor de prostitutie, maar wat betekent 'vrijwillig' als je het alleen maar doet omdat je geen andere mogelijkheid ziet om aan eten te komen? De Oost-Europese vrouwen worden door pooiernetwerken in het Westen verhandeld, en van het geld mogen ze nauwelijks iets houden. Dit is zo tot op de dag van vandaag.

Zelf ben ik inmiddels zo ingeburgerd dat ik me steeds

minder verbaas over de verschillen tussen Oost en West. Als *global citizen* voel ik me overal thuis. De verschillen worden wel steeds kleiner, en gek genoeg baart dat me zorgen. De stap van dictatuur naar vrijheid bleek minder groot dan we dachten, maar de stap van vrijheid naar dictatuur is helaas nog kleiner. Politici beginnen vaak met mooie idealen. Het communisme beloofde ook prachtige dingen, die miljoenen intelligente mensen aanspraken, maar ontaardde geleidelijk in een wrede dictatuur.

Bij een democratische samenleving kan dat ook gebeuren, al houdt niemand het voor mogelijk. Journaliste Masha Gessen schreef: 'Het was een systeem van regeren gericht op de vernietiging van zijn tegenstanders – een paranoïde, gesloten systeem dat ernaar streefde alles in zijn macht te krijgen, en alles wat het niet in zijn macht kon hebben, weg te vagen…' Het klinkt misschien aannemelijk dat deze tekst over het communisme gaat, maar dat is niet het geval. Ze schreef ook niet over de Amerikaanse regering, hoewel steeds meer mensen Big Brotherpraktijken in de Amerikaanse democratie ontwaren, inclusief martelpraktijken in gevangenissen en totaal cameratoezicht. De tekst van Masha gaat over Rusland in de tijd waarin het communisme al lang en breed vergeten was en mensen als Poetin naar de hoogste machtsposities klommen.

Ik denk dat de jonge generatie die het communisme niet heeft meegemaakt, zich totaal niet kan indenken hoe het is om in zo'n maatschappij op te groeien. Ze zullen nooit de angst voor een almachtige politieagent voelen, maar ook niet de blijdschap van het bemachtigen van een kilo bananen of een ander schaars product. Zelf zal ik het nooit meer vergeten: de woede en de euforie na de val van de Muur. Daar is weinig meer van over. In het begin zag je

nog sporen, zoals graffiti op het gebouw van het Ministerie van Staatsveiligheid in Berlijn met '*Stasi Knechte*'. De graffitikunst als politiek protest veranderde echter algauw in vandalisme. Een paar jaar later zag je tegenover het Stasigebouw ook graffiti, maar deze keer stond er '*Viagra macht blau*'. Dat geeft in elk geval aan dat de problemen van de maatschappij in een rap tempo waren veranderd.

Van de enorme, angstwekkende Muur is niet veel meer over: een puinhoop van 180.000 ton beton, goed voor heel veel souvenirblokjes voor toeristen. Cees Nooteboom verwoordt het mooi in zijn boek *Berlijn* bij het terugzien van een dorp dat aan de Muur grensde: 'Mijn weggetje is akker geworden en de verboden weg is mijn weg. Ik loop door de ruimte waarin die mannen vroeger hadden moeten schieten en voel de huiver die straks nooit meer iemand zal voelen. De geschiedenis wist zijn sporen uit en wordt juist daardoor geschiedenis.'

Twee van de machtigste landen investeren momenteel in een paranoïde systeem dat grote invloed heeft op de rest van de wereld. De democratie is fragieler dan de meeste mensen denken. Ik weet hoe gemakkelijk het is om de massa te hersenspoelen, ik heb het zelf meegemaakt. Jongeren beseffen niet hoe waardevol vrijheid is, omdat ze die altijd gekend hebben. Dat heeft iets triests, maar aan de andere kant hoop ik dat hun illusie dat vrijheid een vast gegeven is, nooit wordt verstoord. Laat het dansen op de Muur eenmalig blijven.

Dankwoord

Mijn dank aan al die mensen die me prachtige foto's uit Oost-Europa stuurden. Ik heb ze helaas niet allemaal kunnen gebruiken, maar ik denk dat de kleine selectie in dit boek goed weergeeft hoe het leven tijdens het communisme was en hoe enorm de landen veranderd zijn.

Ook wil ik mijn proeflezers Ab Winkel, Paul Simons, Glenn Mellonius en Roelof Kotvis voor hun goede opmerkingen en enthousiasme bedanken.

Last but not least: mijn man Frank met wie ik jarenlang een verbaal oorlogje 'Ossies versus Wessies' speelde. Gelukkig hebben we uiteindelijk vrede gesloten door met elkaar in Las Vegas te trouwen. Sindsdien gaat het verbazingwekkend goed tussen ons.

Wie ik ook wil bedanken is mijn 19.000 volgers op Twitter, omdat ze zo aardig en vaak ook grappig zijn. Mijn Facebookvrienden en -kennissen betekenen ook veel voor mij, want ze zorgen voor de broodnodige afleiding als ik te lang achter elkaar aan het schrijven ben. En ze lezen ook nog al mijn boeken, ongeacht het onderwerp. Waarschijnlijk hebben jullie ook dit boek gelezen om bij het dankwoord te komen en daar ben ik heel blij mee. Dank jullie wel!

Maria Genova
www.mariagenova.nl
Twitter: @genova2
Facebookpagina: "Maria Genova (books)"

Bijlage: Oost-Europese humor

In Oost-Europa was het heel populair om politieke moppen te vertellen, al kon je daarvoor worden opgepakt. Deze kleine selectie uit de moppen die we stiekem aan elkaar vertelden, laat zien hoe we over het communisme dachten en hoe we later ook 'gaten' in de democratie vonden.

• Een dissident krijgt tien jaar gevangenisstraf.
'Wat heb je gedaan?' vragen zijn medegevangenen.
'Niets,' zegt hij.
'Dat kan niet. Voor niets krijg je vijf jaar.'

• Wat was de nationaliteit van Adam en Eva? Russisch natuurlijk – waarom zouden ze anders denken dat ze in het paradijs zijn terwijl ze dakloos zijn, naakt zijn en maar één appel hebben voor hen beiden?

• Stalin, Lenin en Brezjnev zitten in een trein. Als de trein opeens stopt, zijn de drie Sovjetleiders van slag. Lenin staat op en zegt: 'Kameraden, laten we samen met onze proletarische broeders en zusters achter deze trein gaan staan. De kracht van de werkende klasse zal deze trein naar zijn bestemming brengen!'

Dan zegt Stalin: 'Nee kameraad, er is duidelijk iemand aan het werk die deze trein heeft gesaboteerd. Breng me de conducteur, zijn staf en de arbeiders die deze trein hebben gemaakt om ze naar een strafkamp te sturen. Dat is de

beste oplossing.' Dan zegt Brezjnev: 'Kameraden, laten we *net doen alsof* deze trein rijdt.'

• Weet je hoe Andropov, het ex-hoofd van de KGB, partijleider werd van de hele Sovjet-Unie? Hij liep naar de zaal waar de kopstukken van de communistische partij vergaderden over de opvolging van de overleden leider Brezjnev, trok zijn pistool en riep: 'Handen omhoog!' Toen iedereen dat deed, zei Andropov dat ze hun ene hand mochten laten zakken en liet hij de notulist noteren: 'Andropov werd unaniem gekozen.'

• Een nieuwe politieke gevangene wordt naar de gevangenis gebracht. 'Waarvoor ben je opgepakt?' willen zijn celmaten weten.

'Ik heb geroepen dat partijleider Zjivkov een sukkel is, en toen hebben ze me opgepakt voor het onthullen van een staatsgeheim.'

• Maaltijd in het restaurant van Intourist te Moskou. 'Kelner!' roept een Fransman. 'U hebt me drie balletjes gehakt gegeven, maar door die derde kom ik niet heen met mijn mes'.

'Ach,' roept de kelner. 'Dat is de microfoon.'

• Wat is wetenschap? Als iemand met een blinddoek om in een donkere kamer zoekt naar een zwarte kat.

Wat is filosofie? Als iemand met een blinddoek om in een donkere kamer zoekt naar een zwarte kat die er helemaal niet is.

Wat is communisme? Als iemand met een blinddoek om in een donkere kamer zoekt naar een zwarte kat die er helemaal niet is en plotseling roept: 'Ik heb hem gevonden!'

• Een belangrijke Russische gast houdt in Praag een voordracht over de wetenschappelijke vorderingen in de Sovjet-Unie. 'De eerste Sovjetmensen zijn al de ruimte in geweest. Spoedig zal het zover zijn dat ieder van ons met een raket een bezoek kan brengen aan de maan, Venus of Mars!'

Aansluitend vindt een discussie plaats en kameraad Blaha vraagt het woord. 'Het is werkelijk fantastisch wat de geachte kameraad ons daar heeft verteld over de reismogelijkheden naar de maan, Mars en Venus. Ik zou echter willen zeggen dat ik helemaal niet zo ver hoef te vliegen. Ik wil alleen zo graag eens een reisje naar Wenen maken. Wanneer zou dat mogelijk zijn?'

'Niet alles tegelijk, kameraad!'

• In een winkel hebben ze maandverband en er ontstaat meteen een lange rij. Een opa sluit aan in de rij, in de veronderstelling dat ze daar bladerdeeg verkopen. Na een tijdje wachten is hij aan de beurt.

'Hoeveel verpakkingen wilt u hebben?' vraagt de verkoopster.

'Doe maar tien, want mijn vrouw heeft een heel groot bakblik,' zegt de oude man.

Mensen dreven graag de spot met de communistische auto's. Vooral de Trabant moest het ontgelden. Ter illustratie volgen enkele bekende Trabantmoppen.

• Een koper zet zijn naam op de lange wachtlijst en doet een aanbetaling.

'U kunt uw Trabant over precies tien jaar ophalen,' zegt de verkoper. 'Wanneer schikt het u: 's ochtends of 's middags?'

'Wat is beter?' vraagt de man.

''s Middags, want dan is de monteur aanwezig.'

• Een man gaat naar een onderdelenwinkel. 'Graag een spiegel voor mijn Trabant.'
'Dat vind ik een eerlijke ruil,' zegt de verkoper.

• Hoe verdubbel je de waarde van een Trabant? Door de tank vol te gooien.

De mensen hadden een hekel aan de politie en daarover bestaan dan ook talloze moppen, die meestal gaan over de domheid van de agenten.

• De politieagenten krijgen nieuwe onderbroeken, maar ze begrijpen niet zo goed wat de voor- en de achterkant is, dus vragen ze het aan hun baas. Hij krabt zich achter de oren en zegt na enig nadenken: 'De eerste keer maakt het niet veel uit. Daarna de gele kant voor en de bruine achter.'

De moppen van na de omwenteling waren heel anders van aard:

• Twee verarmde Bulgaren gaan dood en komen in het paradijs. Petrus ontvangt ze en zegt: 'Dit is het paradijs. Hier werk je niet en je ontvangt ook geen geld.'
Zegt de ene Bulgaar tegen de andere: 'Laten we terug-gaan, hier is het blijkbaar niet veel beter.'

• Een van de nieuwe rijken moet stoppen bij een verkeers-agent, die zijn kofferbak opent en een kalasjnikov ziet liggen.
'Wat moet dat in vredesnaam voorstellen?' vraagt de politieman.
'Het is een rekenmachine,' antwoordt de nieuwe rijke.
'Ja hoor,' protesteert de politieman, een rekenmachientje uit zijn zak halend. 'Kijk, dit is een rekenmachine.'

‘Het zijn verschillende modellen,’ legt de nieuwe rijke uit. ‘De jouwe is voor voorlopige rekeningen en de mijne is voor afrekeningen.’

Tegenwoordig sijpelt de communistische traditie om moppen over de leiders te vertellen gewoon door, al zijn politieke moppen een stuk minder populair dan vroeger. Een van de nieuwere moppen gaat over de almachtige Poetin en is gebaseerd op een bekende fabel.

• Een raaf heeft een groot stuk kaas in zijn bek. De vos gaat bij de boom staan en vraagt: ‘Ga je op Poetin stemmen, raafje?’

‘Ja,’ zegt de raaf en het stuk kaas valt naar beneden. De vos gaat ervandoor met de kaas.

De raaf zit even na te denken: ‘Had het iets uitgemaakt als ik nee had gezegd?’

• President Poetin verklaart op een persconferentie dat Rusland in de toekomst door een andere persoon geleid zal worden. Jaren later wordt hij door kritische journalisten aan zijn uitspraak herinnerd. Zijn assistent neemt het woord: ‘Poetin is in de afgelopen acht jaar een heel andere persoon geworden.’

Tot slot nog één postcommunistische mop.

• Hoe probeert een Pools toeristenbureau klanten uit het Westen te trekken? ‘Kom op vakantie naar Polen, uw auto is er al!’

Lees ook

'Identiteitsfraude zeer ernstig'

—

'Jaarlijks ruim 2 miljoen mensen dupe identiteitsfraude'

—

'Eén kopietje van je paspoort en je identiteit is gejat'

—

'Kabinet: Nederlanders niet alert op identiteitsfraude'

—

'Downloadtool lekt contactinfo 6 miljoen leden'

Opeens staan er honderden gestolen auto's op je naam, wordt je bankpas geblokkeerd en bonzen deurwaarders op je deur. Tot overmaat van ramp houdt de politie je aan voor delicten die je niet gepleegd hebt.

Welkom in de wereld van de identiteitsfraude. In *Komt een vrouw bij de h@cker* toont Maria Genova aan dat je niet over bijzondere talenten hoeft te beschikken om alles over iemand te weten te komen, om leningen op zijn naam af te sluiten of om te zorgen dat de verkeerde persoon in de gevangenis belandt. De schrijfster liet zich hacken, met een onthutsend resultaat. Ook begaf ze zich op het schimmige hackerspad.

Na het lezen van *Komt een vrouw bij de h@cker* kijk je met andere ogen naar je computer. Gelukkig geven deskundigen talloze praktische tips om te voorkomen dat je zelf het slachtoffer wordt van identiteitsfraude.

De boeken van journaliste **Maria Genova** (1973) handelen over actuele maatschappelijke thema's en zijn taboedoorbrekend. Haar boek *Het Duivelskind* over foute ouders en falende jeugdzorg werd een bestseller.

JUST PUBLISHERS

1 Een schoolklas in Oekraïne. Het portret van Lenin hing op heel veel scholen in Oost-Europa, vaak vergezeld door portretten van de communistische leiders van het land zelf.

2 Mijn Oekraïense vriendin Anna met een foto van de beer, mascotte van de Olympische Spelen in de Sovjet-Unie.

3

4

Marcheren met de vlag en zingen was in het hele Oostblok populair. Velen van ons gingen ook naar vakantiekampen aan zee of in de bergen en daar was het ook een onderdeel van de dagelijkse activiteiten.

5 De winkels in het Oostblok zagen er vaak leeg uit, maar de ruilhandel floreerde en mensen waren altijd bereid om elkaar te helpen.

6 De verkoopsters keken doorgaans heel nors, alsof je de spullen kwam stelen in plaats van kopen.

7 Een ZAZ in de DDR. Wij hadden precies dezelfde auto en zelfs de afvalbakken zagen er hetzelfde uit. Mijn vader botste een keer tegen die afvalbakken en zijn bumper lag meteen op de grond. Toen hij de afvalbakken wilde vermijden, botste hij tegen het gebouw van de communistische partij.

8 Een rij Trabantjes, de auto die zich uitstekend voor moppen leende.

9 De communistische leider van Albanië liet honderdduizenden bunkers bouwen om de bevolking tegen vijandelijke aanvallen te beschermen. Je ziet ze overal: op heuvels, naast huizen en zelfs op speelplaatsen.

10 Een foto uit Oost-Duitsland. In Bulgarije leerden we als jongeren ook schieten om het tegen de kapitalistische vijand op te nemen. De angst voor een echte oorlog was tijdens de Koude Oorlog vrij reëel.

11

Miljoenen mensen geloofden dat het communisme het beste van beide systemen was. Dat was mede te danken aan de propaganda. Als iets maar vaak genoeg herhaald wordt, begin je het te geloven.

12

Over het kapitalisme hoorden we alleen maar slechte verhalen: werkloosheid, drugs, criminaliteit; allemaal problemen die bij ons niet of nauwelijks bestonden. Met het invoeren van de markteconomie voerden we helaas ook al deze problemen in.

13 Grote communistische leuzen op drie gebouwen. We waren hier zo aan gewend dat ze ons niet eens opvielen.

14 Een lange rij om het dode lichaam van Lenin te mogen zien. Ook in Bulgarije trok het lichaam van een van onze vroegere partijleiders massa's mensen aan. Na de omwenteling was er bij ons geen behoefte meer aan gebalsemde lijken, maar in Rusland bleef Lenin een grote toeristische trekpleister.

15

16

Rijen wachtenden... een bekend verschijnsel tijdens het communisme. Deze foto is gemaakt in de DDR bij een schoenenwinkel, maar in Bulgarije waren we ook bereid om urenlang te wachten voor een paar moderne schoenen.

17

Goed toiletpapier was moeilijk te bemachtigen. Doorgaans had je drie soorten: hard, nog harder en steenhard. In veel Oostbloklanden gebruikten de mensen gewoon kranten. Mijn opa beweerde dat ze zachter zijn dan toiletpapier en soms had hij gelijk.

18

Na de val van het communisme begonnen veel mensen een eigen zaakje, vaak was dat een kraampje. Dat loste in een mum van tijd alle tekorten op.

19 GUM was het bekendste winkelcentrum van Moskou tijdens het communisme. Ik keek mijn ogen uit toen ik daar arriveerde. Het was reusachtig groot en het straalde luxe uit. Mijn beste aankopen waren T-shirts met ‘perestrojka’ en ‘seks’ erop. In Bulgarije waren dat soort rebelse T-shirts verboden.

20 Sport was heel belangrijk tijdens het communisme. De ochtendgymnastiek op school was verplicht en verder werden we voortdurend gestimuleerd om aan allerlei sportevenementen mee te doen. Ik had een kast vol medailles, die ik later allemaal weggooide, omdat ik ze niet belangrijk vond.

21 De Oostbloklanden haalden altijd veel medailles tijdens internationale wedstrijden. Talenten werden al op jonge leeftijd gescout en gecoacht. Bij sommige sporten kregen de deelnemers doping om hun prestaties te verbeteren.

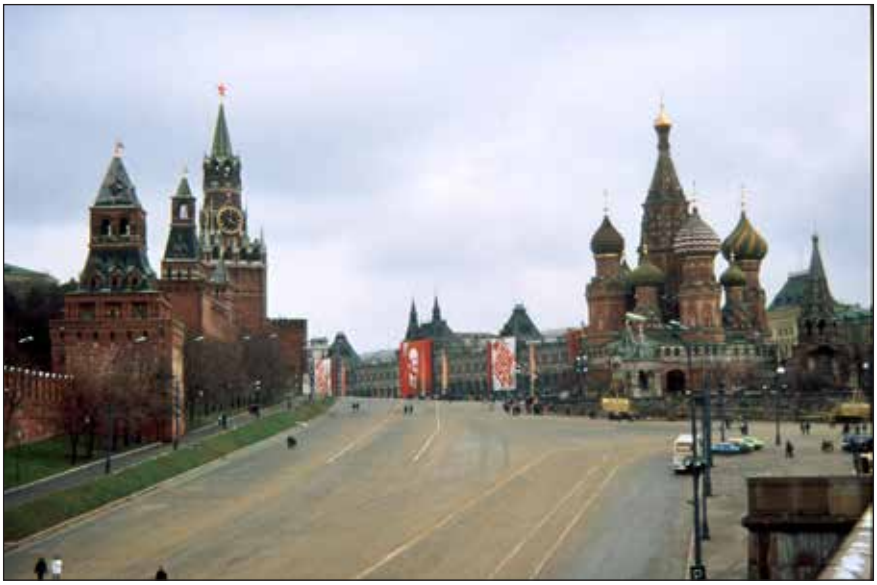

22 Moskou ten tijde van Gorbatsjov. Alle communistische symbolen waren nog steeds prominent aanwezig, maar door de openheid van de Russische leider begon het systeem steeds meer scheurtjes te vertonen. De burgers voelden zich vrijer om misstanden aan de kaak te stellen.

23 De kerncentrale van Tsjernobyl anno 2012. Een van de grootste kernrampen in de geschiedenis werd door de Russische regering in eerste instantie verzwegen.

24 De militaire parades in de Sovjet-Unie waren altijd indrukwekkend.

25 Parades en manifestaties hoorden bij het communisme: we wilden laten zien hoe trots we waren dat we mochten bouwen aan ‘de meest rechtvaardige maatschappij’. Het marcheren oefenden we vaak maanden van tevoren op school, want dat moest er mooi en strak uitzien.

26

Vaantjes, medailles, bokalen had je in allerlei soorten. De communistische arbeiders streden om de eer en wie de hoogste productie haalde, werd hiermee beloond.

27

De grens waar veel onschuldige doden vielen bij hun vlucht naar het Westen.

28

29

Symbolen van de dictatuur in Duitsland: helpers van de politie en Stasi.

30

31

Propaganda was er in allerlei vormen. We wisten echter wel dat we gehersenspoeld werden en dat we alles met een korreltje zout moesten nemen. We deden wel wat ons opgedragen werd, voornamelijk omdat we bang waren voor het onbekende. De straffen waren heel willekeurig en soms buitenproportioneel groot.

32 De Oost-Europese leiders gingen altijd heel broederlijk met elkaar om. Om hun innige band te benadrukken gaven ze elkaar vaak een kus op de mond.

33 De Trabant was een vrij robuuste auto. Je kon op het dak slapen en daar waren zelfs speciale tenten voor.

34 Massale protesten voor meer democratie in 1989 in Oost-Duitsland. Door de ontevredenheid van het volk viel uiteindelijk de Berlijnse Muur. Daarna vielen alle communistische regimes als dominosteentjes om.

35 Een blik van West naar Oost, de Berlijnse Muur en een brede strook niemandsland die veel mensen het leven kostte.

36

37

Een opening in de Muur. Veel mensen konden dat toen nauwelijks geloven. De val van de gevreesde muur is een van de mooiste momenten van verbroedering tussen Oost en West.

38

Stukjes van de Muur meenemen als souvenir was heel populair. Als je geen hamer had, kon je die huren.

39

40 Resten van de Berlijnse Muur. Slechts 25 jaar geleden was dit een dodelijke plek.

41 Een trotse Trabantbezitter poseert bij een beschilderd stukje van de Berlijnse Muur. Het Trabantje veranderde voor velen in een cultobject.

42 Op deze muurschildering zie je een auto met een bijzondere kentekenplaat: 9 november ’89, de dag waarop de Berlijnse Muur op een heel verrassende manier viel.

43

De meeste communistische monumenten in Oost-Europa werden gesloopt. Het slopen van de allergrootste monumenten was te kostbaar, dus laten ze die gewoon verpauperen. Veel mensen vinden het jammer dat er zo weinig van de geschiedenis geconserveerd wordt voor de toekomstige generaties. Op deze foto's zie je het indrukwekkende monument van Buzludzha in Bulgarije, met gaten in het dak. Ook de mozaïeken aan de binnenkant zijn vernield door vandalen en aangetast door de tand des tijds.

44

45

Het einde van het communisme betekende ook het einde van veel dorpen. De landbouw werd ontmanteld, cultuurhuizen en scholen gesloten, en veel jongeren verhuisden naar de stad. Van de bakkerij in het dorpje Boikovo, waar we een vakantiehuis hadden, is weinig meer over. Ik heb hier heel vaak in de rij gestaan, maar ik heb ook nergens anders zo'n warm en lekker brood gegeten.

De achterkant van het huis waar ik opgroeide. Vlak na de val van het communisme had vrijwel niemand geld voor onderhoud. Inmiddels is alles mooi gestuukt door de nieuwe eigenaren. De reclameborden met blote vrouwen waren toen heel hip, tegenwoordig iets minder.

48 Warschau vanboven: vooral in de grote steden zie je tegenwoordig steeds minder verschil tussen Oost- en West-Europa. Mensen die nog nooit in Oost-Europa zijn geweest verwachten vooral armoede, maar zien ook luxe gebouwen, alle bekende westerse merken en dure bolides op de straten.

49 In mijn geboortestad Plovdiv zijn ze het zoveelste luxe winkelcentrum aan het bouwen. Daarvoor hebben ze de heuvel opgeblazen waar ik als kind altijd speelde. Op de achtergrond nog een heuvel met het metershoge beeld van de Russische soldaat Aljosha.

De val van het communisme zorgde voor enorme ongelijkheid en armoede. Van een gewoon salaris kon je nauwelijks meer rondkomen, laat staan van een pensioen. Veel ouderen gingen noodgedwongen weer aan het werk. Hier biedt een oude man de mogelijkheid om je tegen betaling te wegen. Relatief weinig mensen hadden thuis een weegschaal.

51 De propagandaslogans van de communistische partij werden vervangen door metershoge reclames op gebouwen. Hier een wodkarecame in Plovdiv, Bulgarije.

52 Luxe boten naast verpauperde oude gebouwen: de contrasten in Polen konden na de val van het communisme haast niet groter en dat was ook in alle andere voormalige Oostbloklanden het geval. Soms steeg de verkoop van luxe jachten met duizend procent per jaar.

53 Reclame voor Bulgaars bier. Omdat alles wat westers was scoorde, heeft de fles de vorm van de Big Ben gekregen. Op het rode bord zie je in cyrillisch schrift een advertentie van een school voor vreemde talen.

54 Het ‘kapitalistische’ drankje Coca Cola verscheen op heel veel gevels. Alle westerse producten waren vlak na de omwenteling heel hip, maar nu niet meer.

55 Na de val van de dictatuur wilde iedereen zijn Trabant of Lada inruilen voor een westerse auto, desnoods derdehands. Hoewel iedereen over de armoede klaagde, lukte het velen om het geld daarvoor opzij te leggen.

Het beeld van de Russische soldaat Aljosha, waar we vroeger bloemen legden en liedjes over Rusland zongen.

57 In de dorpen in Oost-Europa lijkt het leven stil te staan.

58 In de steden verrijzen de modernste gebouwen.

59 Nudisme was heel populair in de DDR en dat was een van de grote verschillen met kapitalistisch Duitsland, waar de vrijheid om in je blootje te lopen minder vanzelfsprekend was.

60 Tijdens het communisme had je geen Playboybars en seksshops, na de omwenteling des te meer. In Bulgarije waren er in alle grote discotheken stripteaseshows, niet alleen met vrouwen, maar ook met mannen.

Het moderne Oost-Europa: McDonald's en mobieltjes, de verschillen tussen Oost en West worden steeds kleiner.

62 McDonald's was een van de westerse merken die heel Oost-Europa veroverden. Dit plaatje komt uit Roemenië.

63 Glazen gevels en dure auto's: de steden in Oost-Europa zijn in slechts enkele jaren tijd onherkenbaar veranderd.

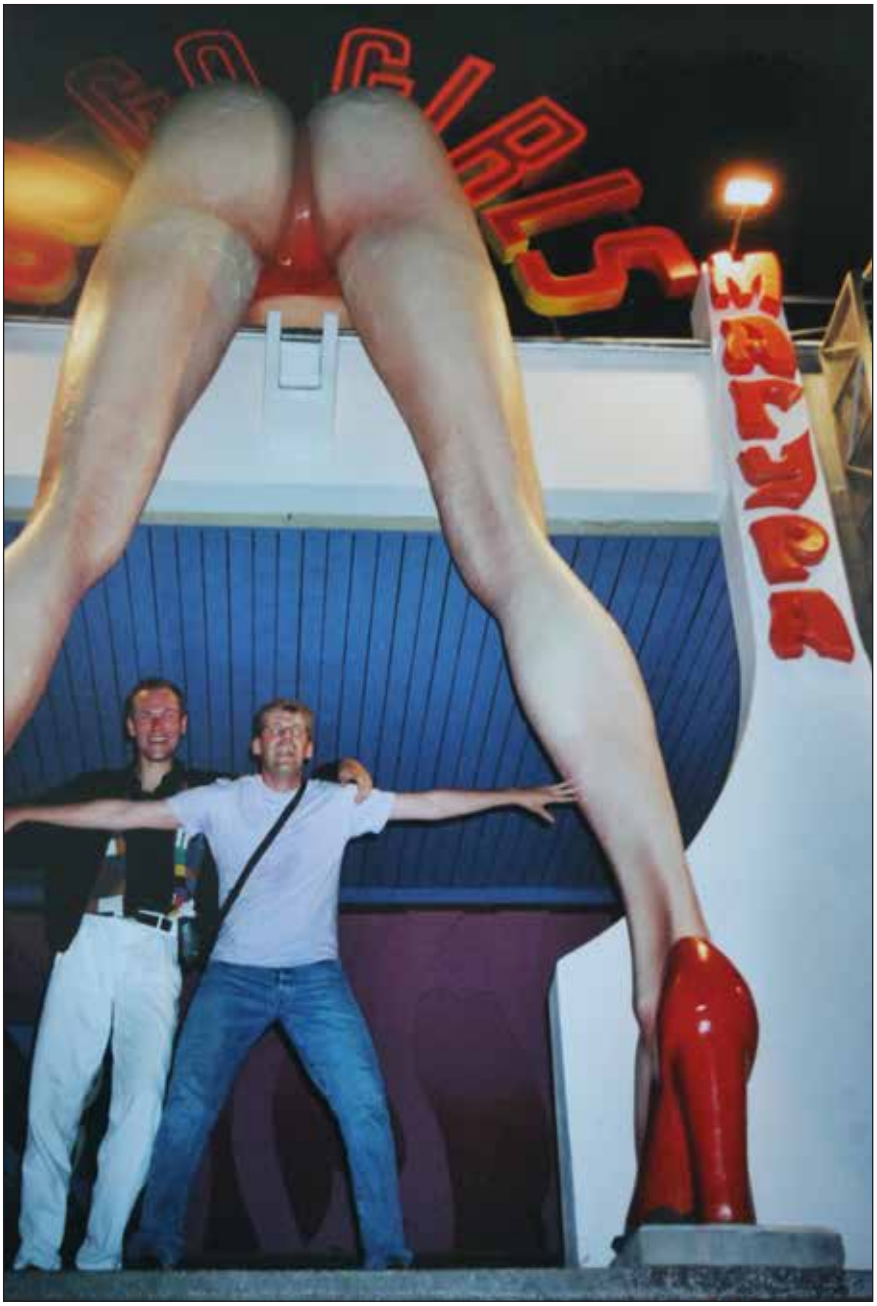

Modern stappen aan de Zwarte Zee in Bulgarije: loop tussen de benen van de vrouw door om binnen te komen. Als je van een feestje houdt, is Oost-Europa een verrassende bestemming. Van cocktails drinken in omgebouwde Trabanten tot buikdansen en spectaculaire shows, je kunt het allemaal meemaken. Eten en drinken is nog steeds vrij goedkoop.

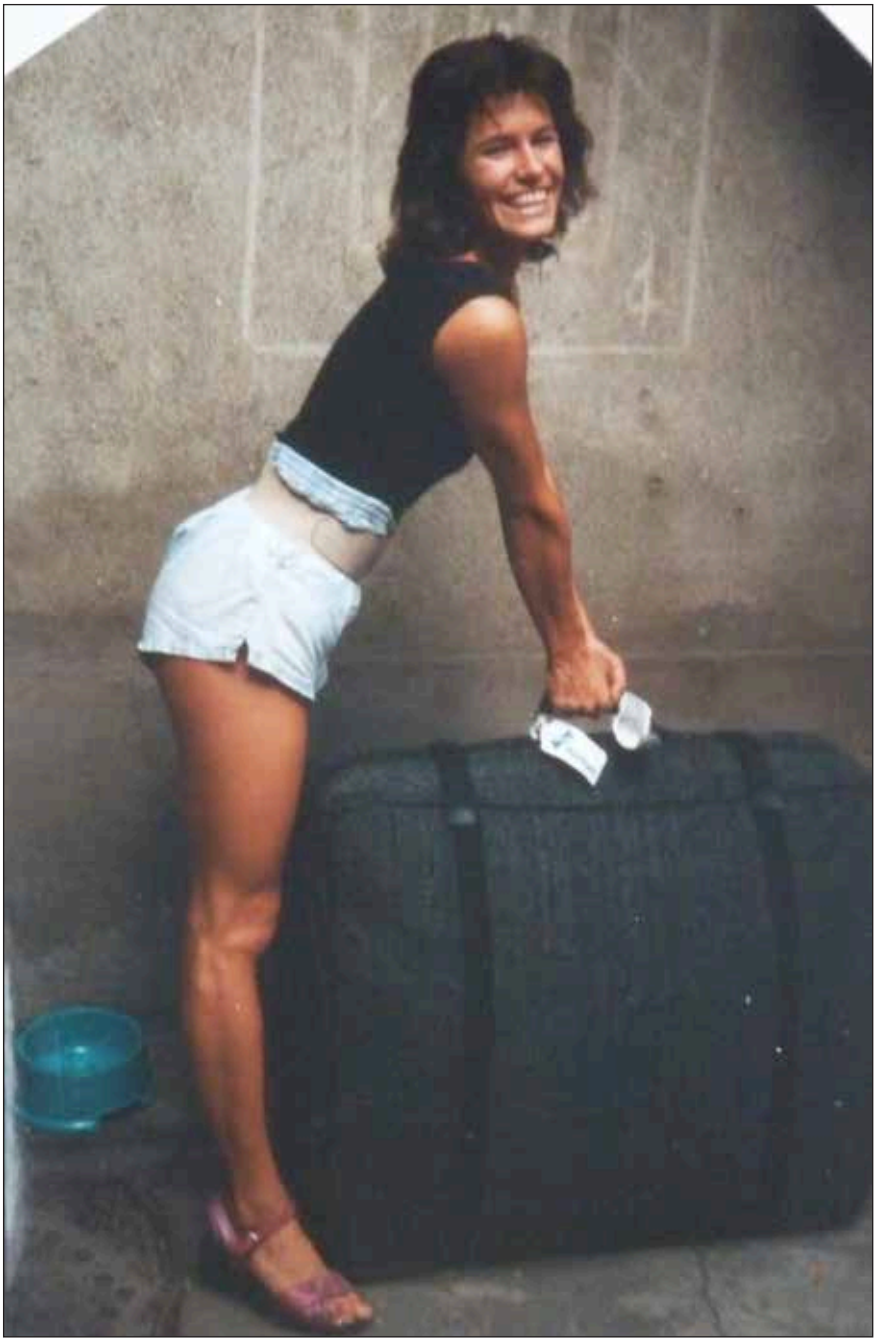

Mijn koffer voor vertrek naar Nederland is klaar. Ik ben negentien. Ik heb tot mijn zeventiende in een communistisch land gewoond en ook de heftige overgang naar het kapitalisme meegemaakt. Nu moet ik me opnieuw aanpassen, deze keer aan een heel onbekend land.